

UVODNIK

Poštovani čitatelji, pred Vama je prvi broj Velikogoričkog zbornika, časopisa za povijest, kulturu i narodnu baštinu Turopolja i velikogoričkog kraja. Zamišljeno je da se povijest našeg područja poveže s aktualnostima u Gradu i okolnim općinama, da se promoviraju ljudi, događaji, knjige, filmovi i inicijative koje čuvaju naše povijesno i kulturno blago te turopoljsku tradiciju. Nadamo se da ćemo, uz pomoć sponzora, moći izlaziti dvaput godišnje te da ćemo sadržajem, kvalitetom tema i tekstova pridružiti se Ljetopisu Grada Velike Gorice kojeg izdaje Pučko otvoreno učilište i Luči čiji je nakladnik Ogranak Matice hrvatske u Velikoj Gorici.

Aleksandar Božić

SADRŽAJ

Uvodnik **1**

Sadržaj, impresum **1**

PROLOG

Veliki rat, može li se povijest ponoviti **2**

TEMA BROJA

Hrvatska u Prvom svjetskom ratu **6**

Veliki rat u Velikoj Gorici **40**

Crtica iz Velikog rata **48**

OBLJETNICE

O počecima Hrvatske pučke seljačke stranke u povodu 115. g. osnivanja **52**

NOVE KNJIGE

Teritorijalni ustroj Velike Gorice od kotara i općine do grada (1871. - 1995.) **74**

IZLOŽBE

Okom etnologa, istraživački rad Višnje Huzjak **82**

IMPRESUM

NAKLADNIK: Magna silva j.d.o.o.

ZA NAKLADNIKA: Barica Sakoman Božić

UREDNIK: Aleksandar Božić

GRAFIČKA PRIPREMA: Magna silva j.d.o.o.

TISAK: Tiskara Lukavec

NAKLADA: 300 primjeraka

Veliki rat, može li se povijest ponoviti

PIŠE: Aleksandar Božić

Stota obljetnica završetka Prvog svjetskog rata 2018. godine obilježena je diljem Hrvatske. Veliku izložbu s bogatim katalogom pripremio je Hrvatski povijesni muzej u Zagrebu pod nazivom Dadoh zlato za željezo te mnogi drugi muzeji poput muzeja u Sisku i Karlovcu, ali i u Velikoj Gorici.

Izložba u Muzeju Turopolja

U Muzeju Turopolja autor izložbe Velika Gorica 1914. – 1918. – Veliki rat bio je mladi povjesničar Muzeja Josip Popovčić. On je, osim što je artefaktima, dokumentima i fotografijama, pokazao arhivsku građu o Prvom svjetskom ratu, pokušao prezentirati kako je Velika Gorica proživjela Veliki rat i s kojim posljedicama. Pritom nije raspolagao s obiljem arhivskog materijala jer je mnogo toga o Velikom ratu u Velikoj Gorici zaboravljeno, obiteljski dokumenti zagubljeni ili uništeni, a i broj sačuvanih fotografija je oskudan. Popovčiću je važnu pomoć pružio poznati velikogorički i mračlinski kolekcionar Stjepan Kos koji je pronašao, otkupio ili sačuvao veći broj predmeta, oružja i dokumenata Turopoljaca koji su sudjelovali u Prvom svjetskom ratu.

Doprinos Hrvata u Velikom ratu

Prvi svjetski rat obuhvatio 28 država s oko 1,5 milijardi stanovnika. U ratu je poginulo desetak milijuna ljudi, a još 21 milijun su ranjeni i osakaćeni. S prostora Kraljevina Hrvatske i Slavonije te iz Dalmacije, Istre i Bosne i Hercegovine mobilizirano je skoro milijun vojnika, a poginulo je oko 190 tisuća ljudi. Hrvatska

je ušla u Prvi svjetski rat razdijeljena između Mađarske i Austrije koja je upravljala Istrom, Dalmacijom te Bosnom i Hercegovinom koja je još ranije bila pripojena austrijskoj kruni. Hrvatski narod se najviše borio na balkanskom, istočnom i talijanskom bojištu. Upravo mladi velikogorički politolog Domagoj Šagovac u Zborniku najviše piše o ratovanju protiv Talijana i doprinosu zapovjednika Svetozara Borojevića pobjedama na talijanskom bojištu. Tu su se Hrvati s cijelog balkanskog prostora iskazali hrabrošću i odlučnošću obrane Monarhije, ali i vlastitog nacionalnog prostora.

Južnoslavenska ideja

Zbog stalnog posezanja velikih sila za hrvatskim teritorijem, njezinoj necjelovitosti i gušenja hrvatske nacionalne svijesti te negiranja hrvatskog državnog prava, među hrvatskim građanskim političarima i intelektualcima uoči Prvog svjetskog rata sve više jača južnoslavenska nacionalna ideja. Izbijanjem rata u uvjetima izvanrednog stanja, zabranjenog političkog života i ugroženih građanskih prava te uz snažni progon svih koji su se opirali ratu, političkom ugnjetavanju i teroru, ideologija ujedinjena Južnih Slavena bila je sve prijemljivija hrvatskoj političkoj eliti. Ona si je za prvotni politički cilj postavila ujedinjenje svih hrvatskih zemalja, a potom ujedinjenje s ostalim Južnim Slavenima, ali unutar Austro – Ugarske monarhije. Toj minimalističkoj doktrini suprotstavljala se maksimalistička ideja izdvajanja hrvatskih zemalja iz Monarhije

Prvi svjetski rat bio je prvi globalni svjetski sukob u kojem su stvorene nove države, a raspala su se nekada vrlo moćna četiri carstva; Austro - Ugarsko, Njemačko, Rusko i Tursko carstvo. U ratu je sudjelovalo 28 država na tri kontinenta

i ujedinjenje Južnih Slavena u zasebnu državu ravnopravnih naroda. Hrvatska politička i intelektualna elita u inozemstvu, predvođena Antom Trumbićem, Franom Supilom, Ivanom Meštrovićem i drugima, zalagala se za ujedinjenje hrvatskih i ostalih južnoslavenskih zemalja izvan Monarhije, dok su domaći političari htjeli hrvatsku državu unutar preuređene Austro – ugarske monarhije. Zbog ideje da se stvori država Srba, Hrvata i Slovenaca te da se potom ujedini s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom, 30. travnja 1915. godine osnovan je Jugoslavenski odbor, na čelu s Antom Trumbićem. Odbor je imao zadatak zapadnim silama pojasniti zašto se narodi potlačeni u Austro – Ugarskoj monarhiji žele osloboditi vlasti habsburgovaca.

Prevrtljiva i lakoma Italija

Nije to bio lagan zadatak, prvenstveno zbog tajnih pregovora sila Antante i Italije. Iako je Italija prije rata bila članica Centralnih sila, po izbijanju Velikog rata, proglasila je neutralnost. Istovremeno je potajice pregovarala s članicama Antante o raspodjeli ratnog plijena u slučaju da se Italija pridruži Engleskoj, Francuskoj i Rusiji u borbi protiv Austro – Ugarske,

Njemačke i Turske. Tajnim Londonskim ugovorom Italija je postala najveći dobitnik Prvog svjetskog rata, iako nije ispalila nijedan metak, ali se neprestano hvalila sa svojih navodnih 600 tisuća bajuneta. Kad se otvorila treća fronta, pokazalo se da talijanska vojska nije bila jako ozbiljna vojna prijetnja austrougarskoj. Upravo je hrvatski general Svetozar Borojević porazio Talijane na Sočanskom bojištu. Tek je nakon rasula austrougarske države, Italija potpomognuta engleskim i francuskim postrojbama i časništvom porazila vojsku Centralnih sila. Borojević je sačuvao većinu svojih postrojbi u kojima su Hrvati bili jako brojni. Borojević je novoosnovanoj državi SHS ponudio da njegova hrvatska vojska postane oružana sila nove države, ali se kraljevina Srbija tome usprotivila. Čim se država Južnih slavena 1. prosinca 1918. godine ujedinila s kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom, odmah je počeo preustroj vojske po srpskom modelu. Srbi su znali da će ako ustroje “svoju” vojsku i “svoju” žandarmeriju, praktički vladati državom. U pregovorima s Narodnim vijećem SHS-a predsjednik srbijanske Vlade Nikola Pašić uspio je nametnuti ideju da nova država Južnih Slavena bude kralje-

vina sa srpskom dinastijom Karađorđevića na čelu. Hrvatska je pomalo naivno vjerovala da će unutar Kraljevine SHS ipak uspjeti ostvariti nacionalnu ravnopravnost, ali Pašić je od početka govorio o “prisjedinjenju” naroda Južnih Slavena kraljevini Srbiji. Čak je pokušao nametnuti ime novoj državi kao “Novoj Srbiji” ili “Velikoj Srbiji”.

Je li Hrvatska mogla bolje

Nameće se pitanje je li Hrvatska u kaosu raspada višestoljetnog najvećeg europskog carstva mogla proći bolje, odnosno je li mogla ostvariti svoju nezavisnu državu? S obzirom da je Hrvatska bila na poraženoj strani, na tajni Londonski ugovor i srpske pretenzije na dijelove hrvatskog teritorija to je praktički bilo nemoguće. Hrvatska nije mogla održati ni državu Južnih Slavena bez ujedinjena s kraljevinom Srbijom, jer kao poražena strana nije imala zagovornika kod sila Antante, za razliku

od Srba. Stvaranje kraljevine SHS s dominantnom Srbijom, zapravo je bilo niz iznuđenih poteza. Danas se, često iz dnevno političkih razloga, govori da je Stjepan Radić upozoravao hrvatsku političku elitu da “ne srljaju kao guske u magli”. Povjesničar Klasić tumači da nijedna ozbiljna hrvatska politička stranka nije bila protiv ujedinjenja s kraljevinom Srbijom, nego je Radić bio vrlo sumnjičav da će Hrvati u novoj državi ostvariti nacionalnu i svaku drugu ravnopravnost. Hrvatska je odugovlačila koliko je mogla, ali kako je Dalmacija bila pred otvorenom okupacijom Talijana, tražila je spas u ujedinjenju s kraljevinom Srbijom. Tako je i ostatak Hrvatske morao pristati na uvjete stvaranja nove države Južnih Slavena. Narod bi rekao da je Hrvatska skočila iz tignja u tavu, ali ipak su položaj i nacionalna osviještenost Hrvata te spremnost na političku borbu, bili znatno povoljniji u Kraljevini SHS nego u

Karikatura o balkanskom loncu iz 1914. godine

Austro - Ugarskoj. K tomu, pojavile su dvije političke stranke koje su se počele aktivno boriti protiv srpske hegemonije i kasnije otvorene političke diktature. Hrvatski komunisti bili su poslije Velikog rata slabi, a vrlo brzo i zabranjeni i proganjeni. Zato je Hrvatska seljačka stranka preuzela vodstvo u političkoj borbi za poboljšanje položaja Hrvata u Kraljevini SHS i na Balkanu, odnosno za ostvarenje političkih interesa hrvatskog naroda u cjelini. U ovom broju VG Zbornika dr. sci. Hrvoje Petrić opširno piše o počecima HSS-a i izvornom političkom programu braće Radić u ovoj godini kada HSS obilježava 115. godinu osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke. Autor u članku nastoji rekonstruirati proces osnivanja Hrvat-

ske pučke seljačke stranke te definirati grupu ljudi koja je radila na njenom osnivanju 1904. godine. Velika većina utemeljitelja potjecala je iz središnje Hrvatske, a pretežito su predstavljali inteligenciju seljačkog podrijetla kojima su se kasnije pridružila dva seljaka.

Ima li sličnosti između 1918. i 2019.

Još jedno pitanje se nazire iz tekstova o Prvom svjetskom ratu. Ima li današnja politička situacija na Balkanu sličnosti s političkim prilikama na ovim prostorima uoči, za i poslije Prvog svjetskog rata? Svakako da je politička sadašnjica po mnogo čemu drugačija, ali nameću se određene sličnosti. Mnogi politički interesi i teritorijalne aspiracije nisu realizirane, a to unosi u cijeloj regiji određenu nesigurnost i prijetnju novim sukobima. Najnezadovoljnija je Srbija koja je predvođena Miloševićem izgubila ratove u Sloveniji i Hrvatskoj, a nije posve zadovoljila apetite ni u BiH. Samostalna država Kosovo trn je Srbima u oku i svakako faktor mogućeg novog sukoba. Nedavno je član njemačke vlade rekao da je na Balkanu mogući novi rat. Svako malo Republika Srpska prijeti sjedinjenjem sa Srbijom, a od te ideje nisu daleko ni Kosovo i Albanija. U slučaju mijenjanja granica na Balkanu ni Italija neće ostati po strani. Izjava Antonija Tajanija, predsjednika Europskog parlamenta, o "talijanskoj istri i talijanskoj Dalmaciji", sasvim sigurno nije lapsus niti nepromišljena izjava koju, uzgred, Tajani nikada nije povukao. Kao da čelnik Europskog parlamenta upozorava europske partnere i političke lidere na Balkanu, da u slučaju nove "tarapane" i mogućih mijenjanja granica, Italija ima jasne pretenzije na hrvatski prostor. Kad se svemu pribroji i očito neriješeno hrvatsko nacionalno pitanje u BiH, možemo zaključiti da ne živimo u posve stabilno vrijeme ni na sigurnom prostoru. Upravo zato bi trebali bolje poznavati svoju političku i drugu povijest, jer poslovice kaže da oni narodi koji ne poznaju vlastitu povijest prisiljeni su je ponavljati.

HRVATSKA U PRVOM SVJETSKOM RATU

PIŠE: Domagoj Šagovac

UVOD

U odnosu na ocjenu uzroka Prvog svjetskog rata, državne politike zaraćenih država, ratnih operacija i uloge vojnih zapovjednika postoje razna stajališta. Nakon 100. godina od okončanja Prvog svjetskog rata treba se osloboditi ideološko političkog pristupa i nametnutih stereotipa i predrasuda. Zbivanja u Prvom svjetskom ratu i njegov ishod bitno su utjecali na povijesni položaj i sudbinu Hrvatske, a ima mišljenja da utječu i danas. Kada je bilo očito da se bliži kraj rata i da će se Austro-Ugarska raspasti, nije bilo jednostavno zaštititi hrvatske nacionalne interese, usprkos stoljetno sačuvane, makar i okrnjene, državnosti unutar Monarhije, jer je hrvatski povijesni prostor bio izložen ozbiljnim teritorijalnim zahtjevima susjednih država, čijom bi realizacijom bio ugrožen i sam opstanak hrvatskog naroda. I talijanski iredentisti i velikosrpski nacionalizam svojatali su velike dijelove hrvatskog teritorija. Najozbiljnije realne prijetnje za hrvatske nacionalne interese dolazile su od agresivne talijanske imperijalističke politike, koja je imala i pravnu osnovu u tajnom Londonskom ugovoru što ga je Italija sklopila s vladama Antante.

Hrvatska u Prvom svjetskom ratu nije bila samo objekt interesa dvojne Monarhije, nego su se na određenim bojištima branili

i njeni nacionalni interesi. Uspješnom obranom Jugozapadnog bojišta u Sočanskim bitkama hrvatski domobrani i njihovi zapovjednici branili su i buduće granice Hrvatske, svoje domovine.

Maršal Svetozar Borojević boreći se lavovski za Monarhiju, zbog čega je i prozvan „Lavom od Soče“, borio se i za Hrvatsku i to je osnovni razlog što je bio prešućivan i zanemaren u historiografiji monarhističke i socijalističke Jugoslavije, iako se afirmirao kao jedan od najvećih vojskovođa Prvog svjetskog rata.

Prvi svjetski rat je globalni rat, koji su vodila dva velika saveza. Nazvan je Velikim ratom, a nakon početka Drugog svjetskog rata uobičajen je naziv Prvi svjetski rat.

Trojni savez i Antanta

Između Njemačke, Austro - Ugarske i Italije potpisan je 20. svibnja 1882. ugovor o savezu, poznat kao *Trojni savez*.

Francuska i Velika Britanija sklopile su sporazum 8. travnja 1904. (*Srdačni sporazum*), kojim su razgraničeni njihovi kolonijalni interesi, podjela interesnih sfera u Africi.

Vojna suradnja Francuske i Velike Britanije dogovorena je 1905. godine. Velika Britanija i Rusija razgraničile su međusobne interesne sfere u srednjoj Aziji, pa Rusija pristupa sporazumu 31. kolovoza 1907. Tako je osnovan

Sarajevski atentat na Franca Ferdinanda i njegovu suprugu Sofiju 28. 6. 1914. smatra se uzročnikom Prvog svjetskog rata

tzv. *Trojni sporazum (Antanta)*. Antanta i Trojni savez bila su dva suprotstavljena bloka. Europske velesile postaju svjesne da će doći do sukoba. Nastoje biti što spremnije. Počinje trka u naoružanju. Posljedica utrke u naoružavanju i borbe za kolonije dovodi do izbijanja međunarodnih kriza i regionalnih ratova. Razdoblje prije Prvog svjetskog rata je razdoblje *nesigurnog mira* (Renouvin, 2008:131).

Brojčana premoć Antante

Antanta je svoj završni oblik dobila kao trajni vojni savez na osnovi sporazuma sklopljenog u Londonu 5. rujna 1914. kojim su se Francuska, Rusija i Velika Britanija obvezale zajednički voditi rat protiv Centralnih sila do kraja, bez zaključenja separatnog mira. Tijekom rata Antanti su se pridružili Srbija, Italija, Sjedinjene Američke Države, Japan i Rumunjska. Iz Trojnog saveza istupila je Italija i prešla na stranu Antante. Savezu Središnjih sila Njemačkoj i Austro-Ugarskoj, tijekom rata pridružile su se Turska i Bugarska. Sile Antante imale su u Europi brojčanu nadmoć

u ljudstvu i vojsci - 256 milijuna stanovnika s oko 199 divizija, a Središnje sile 137 milijuna stanovnika sa 136 divizija. Unatoč brojčanoj inferiornosti svoga stanovništva Centralne su sile nakon mobilizacije u borbu mogle uključiti snage koje su se mogle usporediti sa snagama sila Antante, ali se odnos vojnih snaga tijekom rata mijenjao u korist Antante (Renouvin, 2008:159.163).

Sarajevski atentat

Uoči Prvog svjetskog rata u Austro-Ugarskoj se ozbiljno razmišljalo o preuređenju dvojne Monarhije u državnu zajednicu u kojoj bi uz carevinu Austriju i Kraljevinu Ugarsku stajala i treća ravnopravna jedinica, koja bi okupila južne Slavene predvođene Kraljevinom Hrvatskom. Ova ideja imala je potporu nadvojvode prestolonasljednika Franje Ferdinanda. Određeni povjesničari smatraju da je njegovo podupiranje preustroja Carstva u trijalističkom smjeru jedan od glavnih razloga što je na nadvojvodu u Sarajevu izvršen atentat 28. lipnja 1914. godine. Atentat je bio samo povod za početak rata. Dugogodišnje

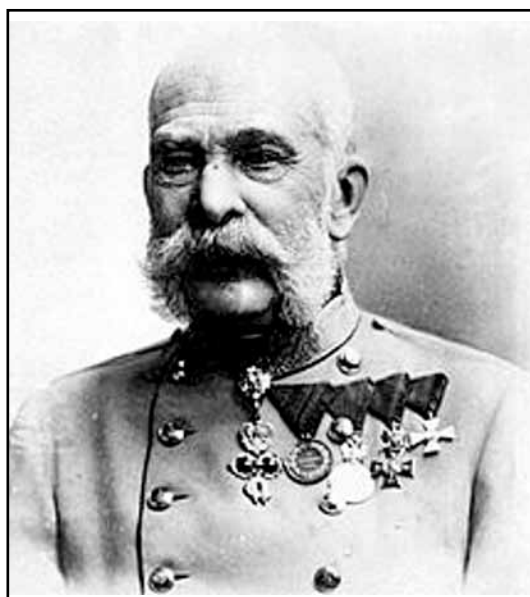

**Prestolonasljednik Franc Ferdinand, supruga Sofija i njihov
krvnik Gavrilo Princip (gore). Franjo Josip I, dugovječni Austro
Ugarski car koji je umro 1916. godine (desno)**

nametanje krivnje tadašnje Njemačke za pokretanje rata (Versailleski mirovni ugovor od 28. VI 1919.) prikrivalo je druge uzroke rata. Oglavnim uzrocima rata ni danas nema konsenzusa (Mombauer, 2014:257-260), a najnovije kontroverze donijela je knjiga Christophera Clarka *Mjesečari* (Clark, 2012).

Svijet u ratu za tjedan dana

Budući da diplomacija u srpnju 1914., nakon atentata, nije postigla mirno rješenje *srpanjske krize*, zbog bitno suprotstavljenih interesa velesila (Renouvin, 2008:145-156), rat je započeo 28. srpnja 1914. godine kada je Austro-Ugarska navijestila rat Srbiji i sljedećeg dana bombardirala Beograd. Rat protiv Srbije aktivirao je savezničke obveze te su suprotstavljeni savezi zaratili. Rusija, iako nije bila spremna za rat, nije mogla prepuštiti Balkan Austro - Ugarskoj, te je provela opću mobilizaciju. Na rusku mobilizaciju Njemačka je odgovorila objavom rata Rusiji, a sljedećeg dana od belgijske vlade ultima-

tivno zatražila da omogući prolaz njemačke vojske preko svog teritorija. Njemačka je 3. kolovoza objavila rat Francuskoj, a 4. kolovoza prodrila na teritorij Belgije, koja je odbila njen ultimatum. Engleska je istoga dana navijestila rat Njemačkoj, a s njome su u rat ušli i njeni dominioni.

Rat se vodio na nekoliko bojišta i trajao je do 11. studenog 1918. godine. Hrvatski vojnici su se borili, skoro, na svim bojištima.

ZAGREB I OKOLICA

DOGAĐAJI U ZAGREBU NAKON ATENTATA
NA PRIJESTOLONASLJEDNIKA U SARAJEVU

2

1. Općinstvo, pred zgradom hrv. sabornice očekuje burne događaje u saboru, jer je toga dana imao sabor otposlati kralju sažalnicu, povodom atentata na prijestolonasljednika. — 2. Oružništvo čuva ulaz u sabornicu. — 3. Automobili pred zgradom hrv. sabornice čekaju na zastupnike Srbe, koji su se bojali napadaja demonstranata. Sprijeda se vidi nadbiskupova ekipaža.

nja novina bilo je do 50 hiljada primjeraka. Drugi dan, na Petrovo i Pavlovo uzbudjenost je nešto jenjala, no jošte uvijek su ljudi skakali iz kavana, kada bi opazili, da tko čita kakve novine. Više puta bi saletili nekoga, tko je čitao — kinematografski program. U ponedjeljak na večer priredili su frankovci demonstrativni ophod gradom, razbivši prozore na srpskim zgradama i zavodima. U utorak bila je saborska sjednica, za koje bijaše odasлана brzopjavna sažalnica hrv. sabora kralju Franji Josipu. Za te sjednice, koja je trajala tri sata, neprestano se u saboru vikalo. Pošto su se u saboru očekivali jošte burniji događaji, to je pred sabornicu bilo komandirano oružništvo i policija, no do kakovih većih nemira nije došlo. Naše gornje slike prikazuju tu opsadu hrvatske sabornice.

3

U Zagrebu se je za umorstvo prijestolonasljednika Ferdinanda u Sarajevu saznalo već oko podne. Posebna izdanja novina o događaju počela su izlaziti tek pod večer, kad su stigle iz Sarajeva službene potvrde o atentatu. Na prve vijesti o atentatu nastala je u Zagrebu prava strava. Ljudi se kupili na ulicama, opsjedali ulaze novinskih uprava, a kad su izašla posebna izdanja listova nastalo je za novinama po ulicama pravo otimanje, tako da su pojedine prodavače novina morali zaštićivati stražari. Pojedinih posebnih izda-

Nepripremljenost Austro - Ugarske za dugotrajni rat

Austro-Ugarska je ušla u rat nepripremljena i nespremna. Nije znala što želi postići. Razmatrale su se različite opcije: kaznena ekspedicija protiv Srbije, aneksija dijela Srbije, podjela Srbije s Bugarskom i Rumunjskom, priključenje Srbije kao zavisne Kraljevine Habsburškoj Monarhiji. Mađarski političari u Monarhiji pristali su na rat protiv Srbije samo pod uvjetom da Austro-Ugarska ne prisvaja sporni teritorij (Taylor, 1990:287).

Austrougarski Generalštab smatrao je da će rat završiti za nekoliko mjeseci, a završio je 1918. slomom Monarhije. Austrougarski Generalštab nije objektivno uzeo u obzir stvarne odnose vojnih snaga. General, kasnije maršal Franz Conrad von Hötzendorf postao je načelnik Generalštaba austrou-

garske vojske 1906. godine prvenstveno radi osobnih simpatija nadvojvode Franje Ferdinanda. Nakon sarajevskog atentata imao je najveću moć u austrougarskoj vojsci, pa osobno snosi najveću odgovornost za

Tablica I: Prikaz ustroja austrijske vojske (Rauchensteiner, 2013 : 53)

Vojne postrojbe	Ustroj	Ljudstvo	Zapovjedna razina
Armijske grupe	2-3 armije	Preko 200 000	Feldmaršal
Armija	2-3 korpusa	100 000 – 200 000	Generalpukovnik, General
Korpus	2-3 divizije	40 000 – 60 000	General
Divizija	2 brigade	15 000 – 20 000	Feldmaršal leutnant
Brigade	2 pukovnije	6 000 – 8 000	General major
Pukovnije	3-4 bataljuna	3 000 – 4 000	Pukovnik
Bataljuni	4 satnije	1 000	Major
Satnije	4 voda	250	Zapovjednik

vođenje ratnih operacija austrougarske vojske. Conrad je živio sa svojom vojnom teorijom i u izvođenju vojnih operacija sve je stavio na brzu odlučnu pobjedu na početku rata. Conrad se zalagao za rat, bez obzira na cijenu, kad je oprez bio najpotrebniji (Johnston, 1993:43).

Njemački ratni plan

Njemački ratni plan utemeljen je na Schlieffenovom Memorandumu u odnosu na eventualni rat s Francuskom. Plan je razradio i dopunio načelnik njemačkog Generalštaba general Helmuth von Moltke, koji je očekivao pobjedu nad Francuskom za šest tjedana. Smatralo se da Rusi zbog sporosti neće provesti mobilizaciju prije ovog roka i da neće biti potpuno spremni za rat. Conrad i Moltke dogovorili su da austrougarska vojska izdrži 40 dana u ratu s Rusima, koliko je potrebno Njemačkoj za pobjedu protiv Francuske, a nakon čega će se priključiti njemačka vojska za odlučnu i brzu pobjedu protiv Rusije. Ovi planovi se nisu ostvarili. Vojske su se ukopale i počeo je pozicijski rovovski rat. Postalo je jasno da će rat biti dug i iscrpljujući, a za takav rat Austro-Ugarska nije bila pripremljena.

Austrougarska vojska

U okviru Honveda Hrvati su formirali Hrvatsko domobranstvo s posebnim statusom. Pod zajedničkom vojskom bila je ratna mornarica i zrakoplovstvo.

DUALISTIČKI USTROJ VOJSKE

Dualistički ustroj Austro-Ugarske Monarhije uvjetovao je i ustroj njene vojske.

Austro-Ugarska je imala tri vojske:

- a)** zajedničku vojsku, carsko – kraljevsku (kaiserliches und königliches Heer- k.u.k.);
- b)** austrijsku zemaljsku obranu - domobranstvo (Landwehr);
- c)** ugarsku zemaljsku obranu - domobranstvo (Honvéd).

Svaka vojska imala je svoje ministarstvo, časnički kadar, budžet, formaciju i regrutiranje, dok je zajednička Vrhovna komanda rukovodila ustrojem sve tri vojske i njihovom upotrebom u ratu. Zajednička vojska imala je zadaću braniti Monarhiju protiv vanjskog neprijatelja i održavati red i sigurnost u zemlji. Domobranstvu je bila zadaća poduprijeti zajedničku vojsku i braniti granice od napada te iznimno održavanje reda i sigurnosti. Glavni zapovjednik vojske bio je car i kralj Franjo Josip I., koji je zapovijedao i upravljao preko Ministarstva rata. Službeni jezik zajedničke vojske i mornarice bio je njemački. Car je zapovjednikom vojske imenovao nadvojvodu Fridricha, koji je zapovjedanje svim oružanim snagama povjerio

načelniku Generalštaba generalu Conradu von Hötzendorfu (Novosel, www.academia.edu: 276.). Novi car Karlo I preuzeo je osobno zapovijedanje vojskom 2. prosinca 1916.

Glavni problemi austrougarske vojske neposredno pred rat bile su financije, zastarjelost opreme i raznolik nacionalni sastav. U mirnodopskom sastavu austrougarska vojska raspolagala je sa 16 korpusa koje je činilo 49 pješačkih divizija i 11 konjaničkih divizija. Za rat je bilo predviđeno 6 armija s ukupno 18 korpusa sačinjenih od 50 pješačkih i 11 konjaničkih divizija. Austrougarska vojska na početku rata imala je oko 2,3 milijuna vojnika (Pavičić, 1943 : 160). Austrija je ušla u rat s 40 redovitih divizija, a u tijeku rata broj je narastao na oko 60.

Ako se uzmu sve hrvatske jedinice uključujući i BiH, dolazi se do broja 7 divizija bez Baranje i Međimurja.

Hrvatski vojnici

Unutar Ugarskog domobranstva nalazilo se

Hrvatsko domobranstvo, sukladno hrvatskom državnom položaju uglavljeno Hrvatsko - ugarskom nagodbom 1868. godine.

Službeni naziv hrvatskog domobranstva bilo je Kraljevsko hrvatsko domobranstvo i zapovjedni jezik bio je hrvatski. Zapovjednici su bili hrvatski časnici koji su na odorama

NACIONALNA STRUKTURA ČASNIČKOG KADRA AUSTROUGARSKE VOJSKE

Austrougarska vojska imala je prenaplašenu njemačku dominaciju (Rauchensteiner, 2013: 57.). Prema su Austrijanci - Nijemci činili 24% stanovništva prema službenim podacima iz 1911. godine, 76,1% časnika bili su austrijski Nijemci od toga 198 generala i 17811 časnika, 10,7% časnika imali su Mađari, dok je 5,2% otpadalo na Čehe, Hrvate i Slovence.

HRVATSKI VOJNICI U SVIM POSTROJBAMA

S obzirom da se Banska hrvatska (središnja Hrvatska i Slavonija) nalazi u ugarskom dijelu države, Dalmacija te Istra u austrijskom dijelu, a Bosna i Hercegovina bila pod kondominijem Beča i Budimpešte, Hrvati su bili u svim navedenim dijelovima oružanih snaga i to:

Od cjelokupnog broja uvojačenih pripadnika višenacionalne Monarhije na početku Prvog svjetskog rata, Hrvata je bilo najviše, čak 13-14% (<http://amac.hrvati-amac.com>).

- zajednička vojska i ratna mornarica, uključujući bosansko-hercegovačke pukovnije (Hrvati iz svih navedenih zemalja);
- Hrvatsko domobranstvo (dio obveznika iz Banske Hrvatske i Slavonije);
- Austrijsko domobranstvo (dio obveznika iz Dalmacije te Istre).

nosili hrvatske oznake, a stijeg vojne jedinice bio je uokviren hrvatskom trobojnicom. Takav status, izuzev Mađarske, nije imala niti jedna narodnost u Monarhiji, a što je samo dokaz hrvatskog položaja u Monarhiji. U okviru zajedničke vojske u Banskoj Hrvatskoj formiran je XIII. korpus u Zagrebu, a ustrojena je i 96. pješačka pukovnija u Karlovcu, dok je u Zadru osnovan XVI. korpus,

a obuhvaćao je i dio BiH, a od 1910. godine imao zapovjedništvo u Dubrovniku (www.academia.edu).

Zagrebački XIII korpus sastojao se od 36. pješačke divizije u Zagrebu, koja se sastojala od 71. i 72. brigade te dijela 13. topničke brigade i 7. pješačke divizije u Osijeku, koja se sastojala od 13. i 14. brigade i 42. hrvatske domobranske divizije.

Hrvatska Dalmacija imala je jednu diviziju, a Dalmatinci su imali veliki broj vojnika u Austrougarskoj mornarici.

Hrvatsko domobranstvo po ustroju iz 1890. činile su pješačke pukovnije: 25. zagrebačka, 26. karlovačka, 27. sisačka i 28. osječka, te 10. husarska konjanička pukovnija sa zapovjedništvom u Varaždinu.

Novim ustrojem 1912. došlo je do smanjenja domobranskih okružja u ugarskom dijelu monarhije, pa je VII okružje postalo VI „zagrebačko hrvatsko-slavonsko.“ Formirana je proslavljena 42. domobranska divizija koja je u ratu dobila ime „vražja divizija“, a sastojala se od 25., 26., 27. i 28. pukovnije i 6. domobransko poljsko - topničke pukovnije. U Dalmaciji su ustrojene 23. i 37. domobranska pukovnija.

Teritorijalni zahtjevi Italije

Premda su se Hrvati borili i na balkanskom i galicijskom bojištu, posebnu pozornost zaslužuje analiza politički odnosa i ratnih događanja sa Italijom. Usprkos Trojnom savezu talijanski vojni i politički krugovi nisu se odrekli ekspanzionističkih aspiracija prema određenim dijelovima Monarhije, nego su austrougarsko stanovništvo talijanske narodnosti poticali na pobunu. Na sve to austrougarska službena politika ostala je pasivna, poštujući odredbe o savezništvu. No, nisu svi bili pasivni. Conrad od 1906. godine, otkad je imenovan za načelnika austrougarskog generalštaba, upozoravao da se na Italiju ne može računati ni s aspekta neutralnosti, a kamoli kao stvarnog saveznika te da će izdati saveznika čim joj se pruži prilika. Conrad je predlagao preventivni vojni udar na Italiju još 1911. za vrijeme rata Italije i Turske zbog Libije, a što Car, zbog savezničkih obveza, nije prihvatio. Nakon početka rata Italija je, iako članica Trojnog saveza, 02. kolovoza 1914. godine objavila neutralnost. Italija je dala na znanje da je ugovor kao članice Trojnog ugovora iz 1882. ne obvezuje i da neće zaratiti na strani Njemačke i Austro - Ugarske. Italija je od prvog dana rata počela trgovati svojom neutralnošću (Dubravica, 1996 : 28).

Italija podijeljena

12. srpnja 1914. godine, pred početak rata, umro je načelnik stožera talijanske vojske general Alberto Pollio. Nakon njegove smrti za načelnika stožera imenovan je general Luigi Cadorna. Pollio je bio vjeran Trojnom savezu. Kada je počeo rat, talijanska politika počela se kolebati u odnosu na obveze iz Trojnog saveza. Talijanski politički vrh i javnost bili su podijeljeni na pristaše sudjelovanja Italije u ratu na strani Antante (republikanci, socijalreformisti, sindikalisti,

Francuska karikatura o "čerupanju" onemoćalog Otomanskog carstva koje je počelo još prije Velikog rata

desni liberali) i na protivnike rata, odnosno pristalice neutralnosti koji su činili većinu u talijanskom parlamentu (dio liberalne i katoličke partije, socijalistička radnička partija). Predsjednik vlade Salandra bio je pristalica rata i vodio je tajne pregovore i čekao pogodan trenutak za ulazak u rat. Talijanska diplomacija ispitala je koja će joj strana ponuditi više kao nagradu za ulazak u rat. Pregovore s vladama Antante vodila je već u kolovozu 1914. godine. Vlade Antante već su 12. kolovoza 1914. obećale Italiji Trentino, Trst i Valonu, ali su Talijani

Italija je Londonskim ugovorom postala najveća pobjednica Prvog svjetskog rata, bez ispaljenog metka

stalno proširivali svoje zahtjeve (Dubravica, 1996:28). U biti, pregovori Italije sa Centralnim silama o cijeni neutralnosti, bili su samo taktički, kako bi od Antane izvuklo što više ustupaka prije ulaska u rat, jer su Talijani imali velike teritorijalne aspiracije prema Austro - Ugarskoj.

Italija naplatila neutralnost

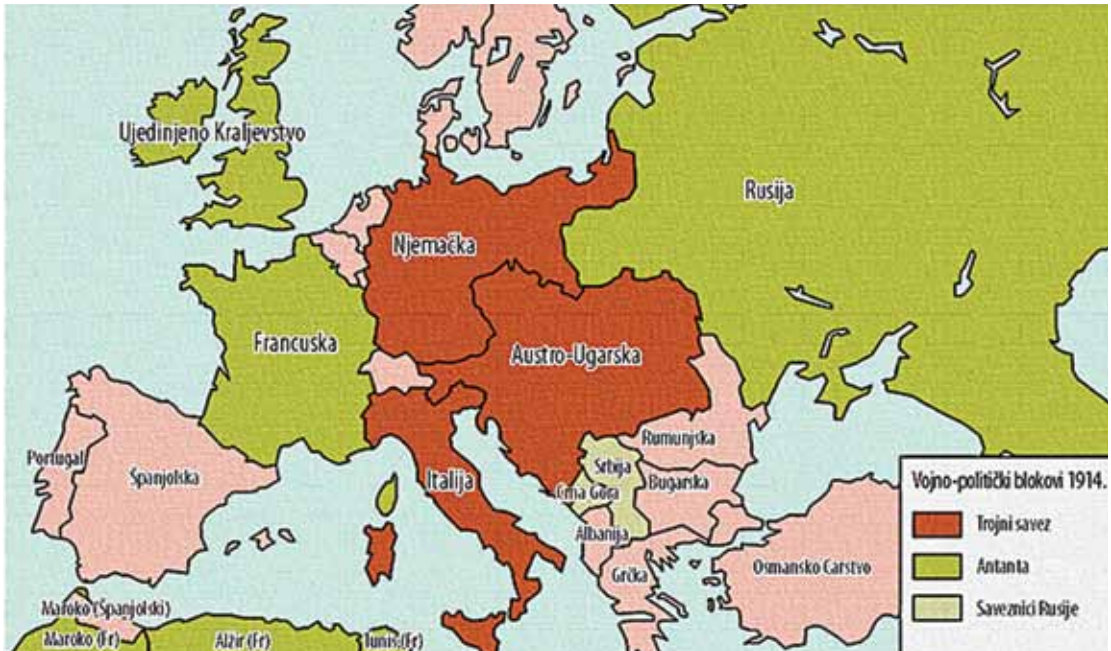
Italija je 09. prosinca 1914. godine dostavila izjavu o kompenzacijama kako bi naplatila neutralnost teritorijalnim proširenjem. Italija je od Austro - Ugarske zahtijevala Trst i južni Tirol. Pod pritiskom Njemačke, Dvojna Monarhija je bila spremna udovoljiti talijanskim zahtjevima. Međutim, početkom travnja 1915. godine Italija je proširila svoje zahtjeve u Tirolu, Istri, slovenskom primorju i Dalmaciji. Ujedno je zahtijevala da se Austro - Ugarska odrekne svih pretenzija u Albaniji (Tomic, 1973:244). Talijanskim zahtjevima usprotivio se najutjecajniji mađarski političar grof Tisza, a što je uzrokovalo

ostavku ministra vanjskih poslova Bertholda. Novi ministar vanjskih poslova Burijan uspio je uvjeriti Njemačku u neprihvatljivost talijanskih zahtjeva, jer bi ustupanje traženih teritorija Italiji bio povod mnogim narodima Monarhije za separatističke zahtjeve, što bi destabiliziralo državu.

Austrougarska nije prihvatila proširene talijanske imperijalističke zahtjeve za strateški važne teritorije u Alpama i na Jadranu, jer su bili većinom naseljeni Nijemcima, Hrvatima i Slovencima. Antanta je, pak, bila u povoljnijem položaju jer je mogla platiti veću cijenu, jer su talijanski zahtjevi išli na račun Austrougarske. Rusija se u početku opirala talijanskim teritorijalnim zahtjevima, ali je na kraju popustila.

Tajni Londonski ugovor

Ugovor o pristupanju Italije Antanti u tajnosti je potpisan u Londonu 26. travnja 1915. godine pa se i naziva **Londonski ugovor**. Tajni ugovor sklopljen je s Francuskom, Rusijom

i Engleskom i njime su zadovoljeni skoro svi talijanski zahtjevi. Italija se obvezala ući u rat protiv Njemačke, a najkasnije u roku 30 dana u rat protiv Austro - Ugarske na strani Antante. Saveznici su obećali Italiji dio Tirola, Trst, dio Slovenije, Istru, Dalmaciju i brojne otoke. Pored toga Italija je trebala dobiti dijelove Albanije i Turske, kao i pravo proširenja kolonijalnih posjeda u Eritreji,

Somaliji, Libiji, dio njemačkih kolonija u Africi te zajam u visini 50 milijuna funti sterlinga (Dubravica, B. 1996:29-30). To bi omogućilo Italiji da postane apsolutno prva pomorska sila na Jadranu (Tomač, 1973: 246 -247). Londonski ugovor bio je tajni pakt. Sadržaj ugovora slučajno je otkrio Frano Supilo prilikom posjeta ruskom ministru vanjskih poslova Sazonovu. Forma tog ugovora bila

TERITORIJI OBEĆANI ITALIJI

Za nagradu za slučaj povoljnog ishoda rata obećano joj je od današnje:

Austrije Trentino, cisalpinski Tirol s njegovom geografskom i prirodnom granicom na prijevoju Brener; Slovenije Trst i grofovija Gorica Gradiška; Hrvatske Istra do Kvarnera uključujući Volovsko i otoke Cres i Lošinj, Plavnik, Unije, Sakane, Palaz-

zuoli, sv. Petar, Ilovik, Susak; Dalmacije počevši na sjeveru od Lisarice i Tribnja (kod Starigrada) na jugu do rta Planka (Ploča) zapadno od Trogira sve doline i vode koje teku prema Šibeniku, kao što su Čikola, Krka, Butišnica i njihovi protoci, sve otoke na sjeveru i zapadu Dalmacije od Premude, Silbe, Oliba, Skarde, Mauna, Paga i Vira na sjeveru do Mljeta, na jugu uključivši još otoke Svetac, Biševo, Vis, Hvar, Šćedro, Korčulu, Sušac, Lastovo i Palagružu.

je sročena na neobičan način, koji se nije koristio u povijesti diplomatskih ugovora. Bio je to prijedlog Italije koji su vlade Antante bezuvjetno prihvatile.

Londonskim ugovorom Italija je postala najveći ratni dobitnik, bez ispaljenog metka. Ugovor je kompromitirao savezničke tvrdnje da se bore za slobodu i pravo malih naroda. Londonski ugovor na štetu Hrvata i Slovenaca izazvao je političku napetost između srpske vlade i jugoslavenske političke emigracije, s jedne i talijanske vlade, s druge strane. Ipak, na kraju rata Italija nije mogla na mirovnoj konferenciji ostvariti realizaciju svih klauzula Londonskog ugovora, osobito zbog protivljenja predsjednika SAD-a Wilsona.

Pripreme za rat

Italija u ljeto 1914. nije bila spremna za rat. Nedostajalo je ljudstvo, časnici, oprema i naoružanje. Vojsci je trebalo dugo vremena da se oporavi od libijskog rata. Italija je u rat

ušla zbog lakomosti za obećane teritorije. Nakon Londonskog ugovora Italija je sa silama Antante sklopila Pomorsku konvenciju kojom su se dogovorile zajedničke vojne operacije na moru i u tu svrhu je saveznicima stavljena na raspolaganje luka Brindisi. U pripremi rata Italija je 21. svibnja potpisala konvenciju s Rusijom u sjedištu Stavke (Baranovići). Konvencija utvrđuje da je osnovni cilj talijanske i ruske vojske uspješna borba protiv neprijatelja između Karpata i Alpa. Da bi se cilj ostvario obje strane su se obvezale na tom frontu angažirati, po mogućnosti najveći dio snaga. Konvencija nije polazila od realnog odnosa snaga. Iscrpljena ruska vojska nije bila sposobna za ofenzivu. Talijanska vojska nije imala takvu snagu da se može probiti u Panonsku nizinu. Talijanskoj 1. i 4. armiji povjerena je strategijska obrana od švicarske granice do Monte Maggiore, a 2. i 4. armiji ofenziva na Soči.

Talijanska vojska je u lipnju 1915. godine imala 31 000 časnika i 1 085 000 (milijun i osamdeset i pet tisuća) vojnika i dočasnika. Budući da nije imao povjerenja u talijanskog saveznika Conrad je mjere opreza poduzeo već krajem kolovoza 1914. gradnjom mostobrana na strateški važnim mjestima. Obranu granice povjerio je generalu Rohru koji je raspolagao s oko trideset bataljuna različitih jedinica. Oklijevanje Italije išlo je na ruku Austro - Ugarskoj u odnosu na razvoj situacije na ruskom bojištu. Nakon uspješnog proboja kod Gorlica bilo je moguće pojačati graničnu zaštitu prema Italiji.

Zapovjedništvo je reorganizirano. Generalu Danklu je povjerena obrana Tirola s dvije i pol divizije i alpskim korpusom. Armijska grupa Rohr branila je korušku granicu sa tri i pol divizije (Tomic, 1973: 251-252). Obrana na Soči biti će povjerena generalu Svetozaru Borojeviću s 5. armijom od ukupno osam

divizija. Cijela vojska prema Italiji bila je podređena nadvojvodi Eugenu, komandantu Jugozapadnog bojišta, sa sjedištem u Mariboru. Načelnik njegovog štaba bio je Alfred Krauss.

U pripremi obrane i samoj obrani osobito se računalo na Hrvate, Slovence i druge slavenske narode, radi njihovog domoljublja u obrani svojih nacionalnih teritorija na koje Italija nije imala nikakva prava.

Ratni planovi Italije i Austro-Ugarske

Stari ratni planovi u slučaju samostalnog rata između država nisu bili primjenjivi (Čutura, 2012: 71-90). Ulazak Italije u rat morao se izraziti ofenzivom, ali do početka Prvog svjetskog rata u talijanskom Generalštabu nije bilo nikakvog ofenzivnog plana, pa ni protiv Austrougarske (Tomic, 1973: 248). Osnove ratnog plana izradio je general Luigi Cadorna, načelnik talijanskog Generalštaba, tek u kolovozu 1914. godine.

Suočen s teškom dilemom koju je postavljao neobičan oblik graničnog fronta; da li udariti u pravcu istoka između mora i Julijskih Alpa pod prijetnjom protivničkog upada iz južnog Tirola ili krenuti glavnim snagama na Trentino naseljen talijanskim stanovništvom, Cadorna se odlučio napasti u pravcu istoka, između mora i Julijskih Alpa. Konačni ratni plan sastavio je Cadorna 01. travnja 1915. godine. S navedenim planom je Italija ušla u rat. Konačni plan imao je isključivo ofenzivni karakter, jer je Cadorna smatrao da Monarhija nema nikakvih potencijala za napad. Konačni plan je utvrdio da će se 4. armija, odmah po objavi rata, probiti u dolinu Rienzza i Drave „Zona Carnia“, zauzeti utvrdu „Hansel“ kod Malborgetha i Tarvis i kod Rabeljskog jezera, kako bi se probila u Korušku i gornji tok Soče. Talijanska 2. i 3. armija trebale su krenuti u ofenzivu preko Soče s ciljem proboja u kotlinu Ljubljane i zauzimanje Trsta. Prva armija trebala je ostati na granicama Južnog Tirola u defenzivi, sve dok 4. armija ne stvori uvjete za ofenzivnu akciju (Čutura, 2012:74-75). Direktivom broj 1. od 16. svibnja 1914. naređeno je 2.

i 3. armiji da na zapovijed u prvom skoku ovlada linijom Soče i osigura mostobrane za prijelaz na lijevu obalu. Cilj je, nakon osvajanja Ljubljane, bio Beč i spajanje s Rusima. Cijela operacija s probojem fronta zamišljena je kao šetnja *do Beča*.

Napad Italije se približavao i Austro - ugarska je trebala odlučiti kako dočekati napad. Austro - ugarsko vrhovno zapovjedništvo imalo je dva prijedloga ratnih operacija. Prvi je prijedlog bio da se talijanski napad odbije na Soči, a po drugom prijedlogu valjalo je Talijane sačekati na Savi i Dravi. Conrad von Hötzendorf, načelnik Generalštaba, zalagao se za obranu na Savi i Dravi radi velikog manevarskog prostora. Za svoj plan imao je podršku njemačkih saveznika. Da je prihvaćen plan obrane na Savi i Dravi, najvjerojatnije bi došlo do velikih gubitaka i demografske katastrofe na području zapadne Hrvatske i cijele Slovenije, jer austro - ugarska vojska nije imala dovoljno potencijala za manevarski rat. Svetozar Borojević je inzistirao na obrani na Soči te je prihvatio vojno zapovjedništvo kada je prihvaćen plan obrane na Soči.

Treće bojište

Italija je objavila rat Austro-Ugarskoj 23. svibnja 1914. Italija nije objavila rat Njemačkoj, a ni obrnuto, iako je Dvojna Monarhija vršila pritisak da Njemačka objavi rat Italiji. Italija je objavila rat Njemačkoj tek 28. kolovoza 1916. godine. U noći s 23. na 24. svibnja talijanske postrojbe prešle su granicu. Na osnovi Cadornine Direktive br. 1., druga i treća armija imale su zadatak da se učvrste na desnoj obali Soče. Talijani su uspjeli zauzeti nekoliko kilometara napuštenog teritorija, ali Soču nisu prešle. Ovim *prvim ofenzivnim skokom*, kako je napad službeno nazvan u Italiji, talijanska vojska je jedva prešla granicu. Premda linija fronte još nije bila utvrđena, objekata stalne fortifikacije skoro da nije ni bilo, Talijani to nisu iskoristili za dublji prodor.

Talijanskim napadom otvoreno je novo jugozapadno bojište, dugo 600 km. Protezalo se od švicarsko – talijansko - austrijske tromeđe, preko Tirola, Koruške, Posočja do Jadranskog mora. Jugozapadno bojište dijelilo se na Sočansko i Južno Tirolsko bojište. Nadvojvoda Eugen, vrhovni zapovjednik austrougarske jugozapadne fronte, imao je plan braniti operativni prostor uz rijeku Soču. Pri tome se predmnijevalo da će obrana Tirola biti uspješnija i lakša, jer je Conrad von Hötzendorf osigurao tirolsku i korušku granicu utvrdama koje su se, iako nisu bile savršene, ipak pokazale u kasnijim borbama kao velika obrambenas vrijednost (Pavičić, 1943:66).

Obrana na Soči povjerena je 5. armiji pod zapovjedništvom Svetozara Borojevića. General Borojević je 27. svibnja primio u Ljubljani komandu nad 5. armijom sa zadatkom da obrani front na Soči od mora do Krna, s mostobranima kod Tolmina i Gorice, iako je

SVETOZAR BOROJEVIĆ PRIJE I POČETKOM PRVOG SVJETSKOG RATA

Svetozar Borojević rođen je 13. prosinca 1856. u Mečenčanima (u nekim izvorima navodi se Umetići) kod Hrvatske Kostajnice.

Vojne škole pohađao je od 1866. do 1869. u Sremskoj Kamenici, nakon toga u Mađarskoj u Koszegu od 1869. do 1872. godine, a nakon toga u Pečuhu te je nastavio u kadetskoj školi u Liebenau. S 19 godina dobio je čin poručnika. Prvi vojni angažman bio je u okupaciji Bosne i Hercegovine za što je dobio odlikovanje Vojnog križa za zasluge. Već su tada uočene njegove iznadprosječne vojne sposobnosti.

Nadporučnikom (Oberleutnant) postaje u svibnju 1880., sljedeće godine pobočnikom bojne u 52. pukovniji te pet mjeseci kasnije polazi na tečaj u bečkoj Ratnoj školi (1881.-1883.). Po završetku Ratne škole dolazi kao glavnostožerni časnik u stožer XV. korpusa (Sarajevo) gdje ga u studenom 1883. postavljaju za glavnostožernog nadporučnika u 63. pješačkoj brigadi. Tijekom 1886. godine postaje glavnostožerni satnik (Hauptmann im Generalstab). Zahvaljujući svemu dotada pokazanom, postaje instruktor taktike, vojne organizacije i ratne povijesti na Terezijanskoj vojnoj akademiji u Wiener Neustadtu (1887.-1891.). Velika čast za nekoga tko nije pohađao tu najvišu vojnu akademiju u Austro - Ugarskoj. Bojnikom (major) postaje u svibnju 1892., pa načelnikom stožera 19. pješačke divizije (Pilsen, danas Plzenj), pa 18. divizije (Mostar) te na kraju 27. divizije (Košice, danas Slovačka tada Gornja Ugarska). Čin dopukovnika (Oberstleutnant) dobiva u svibnju 1895. te za vrijeme službovanja u 27. diviziji predaje na korpusnoj časničkoj školi u Košicama. U 1896. godini slijede daljnji uspjesi: postaje drugi glavnostožerni časnik pri stožeru VI. korpusa (Košice), a 16. travnja zapovjednik III. bojne u 17. (kranjskoj) k.u.k. pješačkoj pukovniji (III./17.). U studenom 1897. postaje pukovnik (Oberst), a u razdoblju 1898.-1904. je načelnik stožera VIII. korpusa (Prag).

Lav sa Soče, general Svetozar Borojević

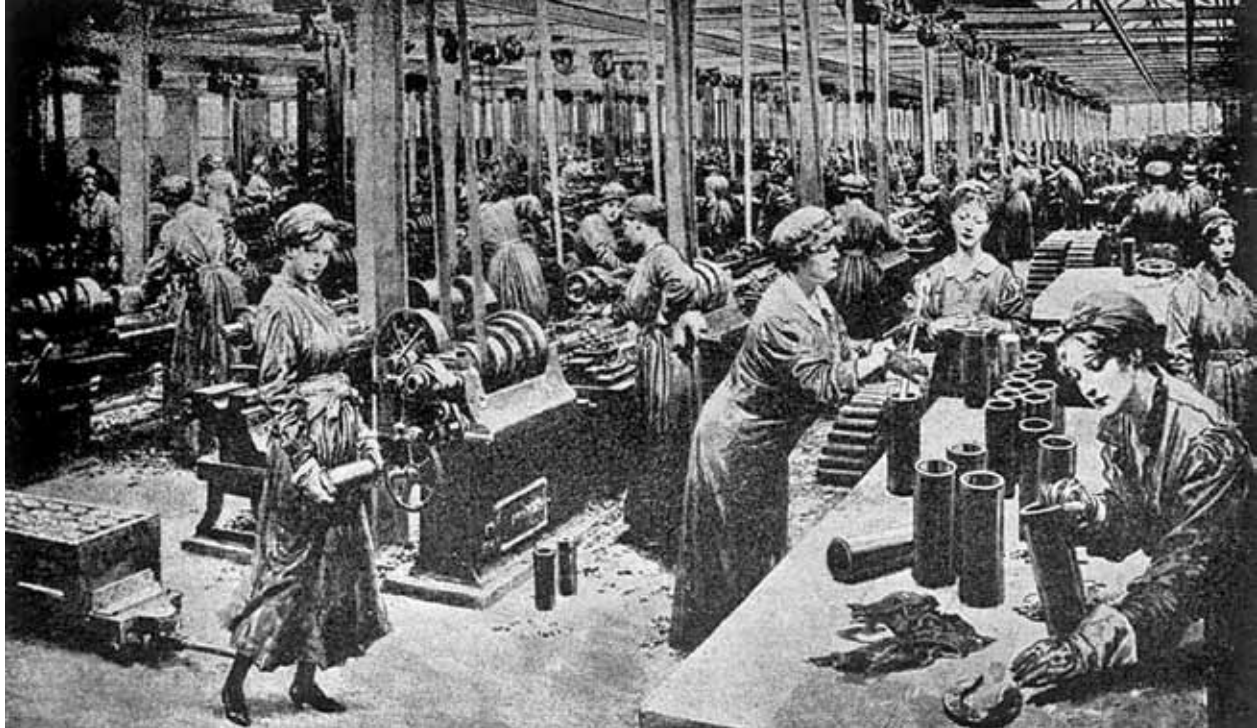
U privatnom životu, vjenčanje 1899. godine s Leontinom, kćerkom Friedricha Ritter-a (vitez) von Rosnera, s kojom dobiva sina Friedricha „Fritza“. Sina mu je nažalost smrt uzela u rujnu 1918. Kao pukovnik imenovan je 22. veljače 1904. zapovjednikom 14. pješačke brigade (Petrovaradin) koja je činila dio 7. osječke k.u.k. divizije. U svibnju iste godine postao je general bojnik (Generalmajor). Godine 1907. povjerenom mu je u Zagrebu zapovjedništvo nad 42. domobranskom divizijom (Vražja divizija) koja je proglašena najboljom domobranskom divizijom u Monarhiji.

Borojević je u ljeto 1914. imao čin generala pješaštva i početak rata ga je zatekao u Kashau, danas Košice gdje je bio zapovjednik VI. korpusa četvrte armije kojom je zapovijedao general Moritz Ritter von Auffenberg. Njegov korpus poslan je u Galiciju u očekivanju rata s Rusijom.

Istakao se već na početku rata u borbama kod Komarowa (za Ruse Tomaszow) u kojima je zablistao kao talentirani vojskovođa. Njegov VI. korpus držao je centar fronte i bio je pod najvećim pritiskom ruskih snaga. Borojevićeva odlučna obrana centra omogućila je lijevom i desnom krilu 4. armije da započne opkoljavanje ruske vojske, koja se, da izbjegne opkoljavanje, u panici povukla. Auffenberg je pohvalio Borojevića i predložio da dobije najveće odlikovanje Dvojne monarhije – Veliki križ Marije Terezije, koji mu je dodijeljen posmrtno 1931. godine. Početkom rujna 1914. smijenjen je zapovjednikom 3. armije general Rudolf Ritter Brudermann nakon teških poraza. Borojević je imenovan zapovjednikom 3. armije s ciljem da se uvede red u 3. armiji. Teško mu se bilo rastaviti od VI. korpusa koji je imao odlučnu ulogu u pobjedi kod Komarowa. Nakon imenovanja zapovjednikom 3. armije rasla je njegova popularnost. Kao zapovjednik 3. armije u borbama s Rusima u Galiciji i Karpatima, Borojević je stekao iskustvo i u planinskom ratovanju te u kratkom razdoblju potvrdio veliki ugled vojskovođe. Njegovi prijedlozi i mišljenja bili su od odlučnog značaja u pripremi Monarhije za rat protiv Italije. Kao zapovjednik 3. armije uspio je utvrditi bojište prema Rusiji i povratiti 10. listopada 1914. tvrđavu Przemysl, za što je dobio odlikovanje Križa Leopoldova reda s ratnom dekoracijom. Spriječio je ruski prodor u mađarsko Podunavlje držeći položaje u zapadnim Karpatima, a zaslužan je za proboj kod Tarnowa i Gorlice (Tomač, 1973 : 229 - 233, Rauchensteiner, 2013 : 321 - 325).

Hrvatski vojnici na sočanskom bojištu smatrali su da ne brane samo Monarhiju, već i svoj nacionalni teritorij

Zbog nedostatka muškaraca brojne žene su obavljale muške poslove. Na slici Britanke rade u jednoj tvornici streljiva

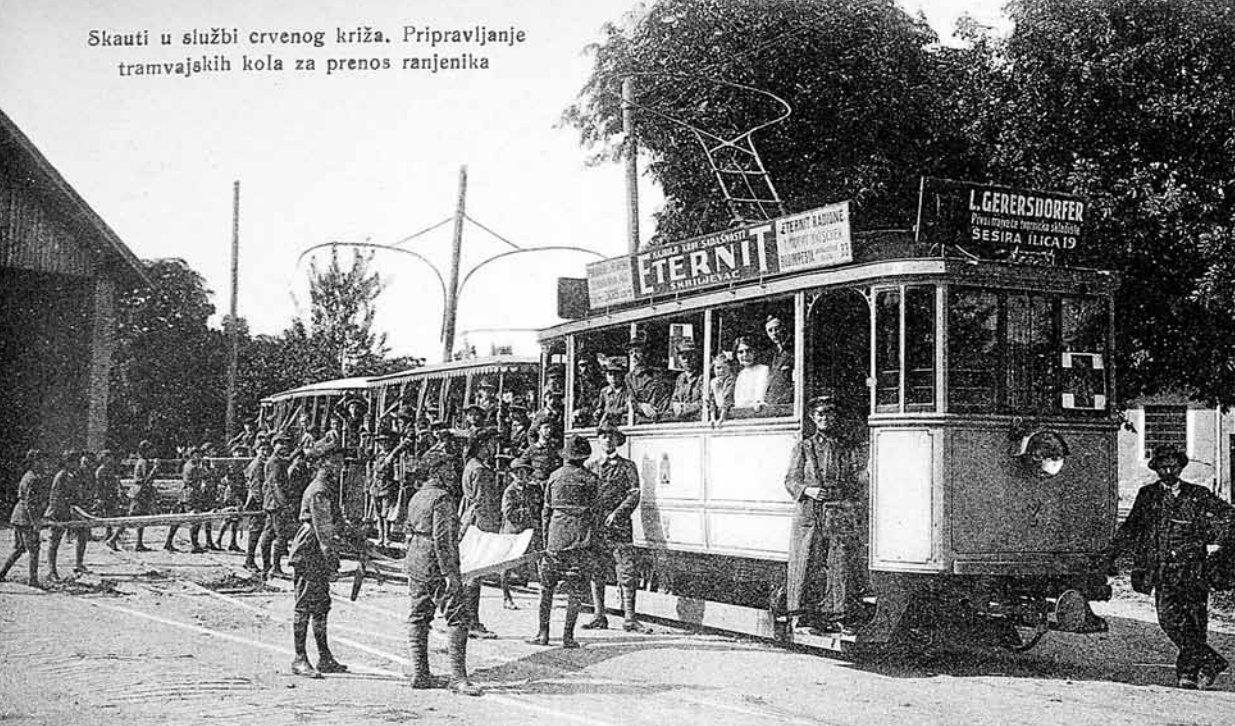
na tom prostoru Italija početkom rata imala pet puta više vojnika i deset puta više topova od Austro - Ugarske (Simčić, 2011:119). Početkom Prvog svjetskog rata hrvatske jedinice uglavnom su bile mobilizirane za balkansko bojište. Najveći dio hrvatskih jedinica 1915. godine prelazi u Galiciju gdje se bore sa Rusima. Čim je otvoreno talijansko bojište, na novi front prebačeni su sarajevski 15. i dubrovački 16. korpus. Dalmatinske domobranske pukovnije, 23. šibenska i 37. dubrovačka u 58 k.u.k. diviziji, dobile su zadatak da brane mostobran kod Gorice, jer je glavni cilj talijanskih ofenziva na Soči bio zauzimanje Gorice. Uz dalmatinske pukovnije na talijansko bojište poslana je i 96. Karlovačka pukovnija i dio postrojbi 53. Zagrebačke pukovnije.

Prilagodba na ratne uvjete

Pred rat u vojnim blokovima Antante i Centralnih sila vladala je euforija. Većina je smatrala da će rat trajati vrlo kratko. Samo u Velikoj Britaniji se u vojsku prijavilo, ali kako je rat odmicao oduševljenje ratom

je bitno splasnulo žrtve su bile milijunske, a razaranja golem. Zbog nedostatka muškaraca mnoge isključivo muške poslove preuzimale su žene. One su radile, često od jutra do mraka, ne samo u bolnicama, već i u tvornicama streljiva, a obavljale su i druge teške fizičke poslove. Zbog Velikog rata Zagreb je dobio prvu kondukterku Paulu Landsky. Paula je rođena 1880. godine. U potrazi za poslom došla je u Zagreb te se sa 27 godina udala za pekara Rudolfa Landskog kojem je propala pekara, pa se zaposlio kao kondukter. Kad je izbio Prvi svjetski rat, Rudolf je bio mobiliziran na galicijsko bojište, pa su se vlasnici tramvaja odlučili poslove konduktera ponuditi suprugama svojih zaposlenika koji su na bojištu. O tome nalazimo i napise u ondašnjim novinama. Jutarnji list iz 1914. piše kako je upravitelj zagrebačkog tramvaja ing. Reicher odlučio da i na "ovdješnjem tramvaju namjesti ženske konduktere" kako je to već bio običaj u europskim gradovima. Bit će, pišu tadašnje novine, namještene samo supruge

Skauti u službi crvenog križa. Pripravljaju tramvajskih kola za prenos ranjenika

U Zagrebu se skauti pripremaju za prihvat ranjenika (gore). Prva kondukterka u Zagrebu, Paula Landsky (1880. - 1981.)

bivših tramvajskih namještenika kao i onih koji se nalaze na ratištu. Dalje piše kako “kondukterice imadu kabanicu od modrog listera s crvenim egalizirrom, znakom tramvajskog društva, a na glavi imadu športašku kapu također sa društvenim znakom. Osim toga nose torbu kao i ostali kondukteri, a oko pasa im je ukrasa radi ukusni remen”. Paula je radila i po 12 sati, kako čitamo u ZET-ovu glasniku, na svakoj stanici izvikivala ime stajališta te trubom davala znak za polazak. Provela je kao kondukterka cijelo ratno razdoblje.

Suprug Rudolf preživio je Veliki rat, a Drugi svjetski rat su oboje proveli u Đurđevcu gdje su posjedovali uspješnu pekaru. Rodila je osmero djece. Rudolf je umro 1950. godine, a Paula ga je znatno nadživjela. Umrkla je u 101. godini, prvog srpnja 1981. godine. Oboje su pokopani u Đurđevcu. Za stoti rođendan od mladih kolega iz ZET-a dobila je novu konduktersku torbu s brojem koji je nosila dok je kao kondukterka radila sve četiri godine Prvog svjetskog rata.

DOLAZAK PRVIH RANJENIKA U ZAGREB DNE 18. KOLOVOZA

Sočanske Bitke 1915. - 1917.

Sočanske bitke vođene su između talijanske i austro - ugarske vojske od druge polovine lipnja 1915. do kraja listopada 1917. na rijeci Soči i u širem području njenih obala. U 11. teških bitaka na Soči, talijanske snage ostvarile su minimalne dobitke u osvajanju terena, uz ogromne i velike žrtve. Ne zanemarujući značaj jedanaest sočanskih bitaka i ogromne žrtve ističemo dvanaestu bitku.

Bitka kod Kobarida (dvanaesta sočanska bitka)

Proboj kod Kobarida pripada među najuspješnije vojne operacije u novijoj vojnoj povijesti. Za ofenzivu austrougarske i njemačke vojske formirana je nova 14. armija pod zapovjedništvom generala Otta von Bellowa i načelnika stožera generala Kraft von Dolmensingena. Cilj ofenzive je bio proboj fronta kod Boveca i Tolmina i prodor do linije Gemona Cividale del Friuli.

Premda je operacija pripremana u strogoj tajnosti, Talijani su imali informacije o ofenzivi. Italija se našla pred problemom prelaska iz ofenzive u obranu, a došlo je i do koncepcijskog sukoba gledišta između generala Cadorne i generala Capella. Kompromis je postignut na zajedničkom sastanku dva generala 19. listopada 1917. godine, na kome se dogovorilo da neće biti protuofenzive (Tomac, 1973 : 511). Talijani su se spremali za obranu, koja je povjerena njihovoj 2. armiji pod komandom generala Luigia Capella.

Najslabija točka Talijana bila je u slabom moralu njihovih jedinica. Jedanaest bezuspješnih ofenziva, isto toliko krvavih bitaka čiji su se prostorni rezultati mjerili u metrima, dovelo je do duboke motivaijske krize talijanske vojske. Talijanskim vojnicima je bilo dosta prolijevanja krvi i patnje (Tomac, 1973 : 512).

Ofenziva 14. armije počela je 24. listopada

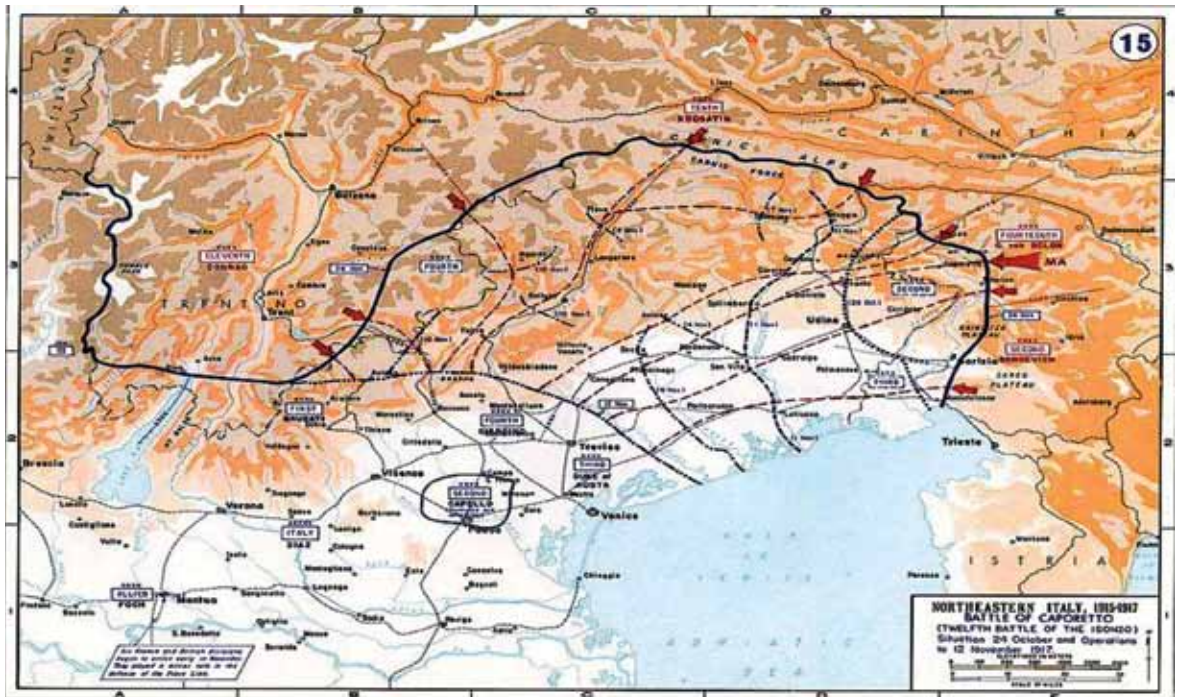

STRATEŠKA VAŽNOST SOČANSKOG BOJIŠTA

Kada se govori o Sočanskom bojištu, Svetozar Borojević je isticao njegovu iznimnu važnost, jer su se branili najvažniji životni interesi Monarhije, luke na Jadranu i čitavo Primorje i dijelovi Hrvatske i Slovenije. Unatoč jakim napadima izrazito brojnije i opremljenije talijanske vojske crta bojišta ostala je, uglavnom, nepromijenjena. Među najzaslužnijima u uspješnim borbama bile su hrvatske pukovnije, koje su se borile nadljudskim snagama i upornošću (Oršolić, 2011 : 96).

Jak i žilavi otpor i visoki moral hrvatskih postrojbi, osobito Dalmatinaca, izražen je zbog talijanskih teritorijalnih aspiracija na hrvatskom tlu. Na Sočanskoj fronti branila se i Hrvatska

i Slovenija i toga su bili svjesni vojnici na bojištu. Da je prihvaćen prijedlog obrane protiv Italije na Savi i Dravi, čemu je bio sklon načelnik austro-ugarskog Generalštaba general, kasnije maršal Conrad von Hötzendorf, odlučne bitke vodile bi se kod Zagreba, a što bi dovelo do teškog stradavanja zapadnih krajeva Hrvatske i cijele Slovenije. Borojević je odlučno zahtijevao obranu na Soči. Uspješna obrana na Soči spasila je Hrvatsku i Sloveniju od ratnih razaranja i demografske i nacionalne katastrofe, jer bi Italija proširila granice i izvan područja obećanih Londonskim ugovorom. Da nije obranjena sočanska fronta tijekom rata bio bi bitno nepovoljniji u odnosu na položaj Monarhije i Centralnih sila.

Bitka kod Kobarida (12. sočanska bitka) 24. listopada – 12. studenog 1917.

1917. godine. Postrojbe 14. armije već su u prvom naletu probile prvu liniju talijanske obrane kod Boveca i Tolmina. Prvog dana u dolini Soče, na pravcu od Boveca prema Žigi, grupa Krauss probila je treću talijansku liniju. Iz tolminskog mostobrana njemačka 12. divizija, poslije osvajanja prve linije pod zaštitom magle, probila se prema objema obalama rijeke Soče, u pozadini fronta 4. korpusa te zauzela Kobarid i tijekom dana izbila do ulaza u dolinu Natisonea. Nakon uspjeha austro - ugarske vojske general Cadorna naredio je 24. listopada svojim postrojbama da se povuku i na tim novim položajima pruže energičan otpor. No, sutradan 25. listopada austrougarska vojska nastavila je s naviranjem te su osvojili Učēju, a 26. listopada Stol, Matajur, Meju i Globočnjak. Grupa Kosak zauzela je 25. listopada Banjsku planotu. General Cadorna nije uspio pregrupirati snage i organizirati

obranu. Morao se sa svim jedinicama povući od Monte Perabla do mora.

Talijanska vojska bila je poražena u razdoblju od 24. do 27. listopada, te prisiljena na povlačenje. Talijanska 2. armija potpuno je potučena. Proboj austrougarske vojske izrastao je u veliku ofenzivu u kojoj je 10. armija i grupa armije Borojević krenula u gonjenje neprijatelja.

Potpuni poraz talijanske vojske

Talijanima je došla pomoć od njihovih saveznika Francuske i Velike Britanije. General Bellow naredio je svojim grupama (Krauss, Stein, Hofacher, Scotti) gonjenje neprijatelja preko rijeke. Grupa Krauss došla je do rijeke 30. listopada. Grupa armija Borojević stigla je do 01. studenog na Tallamento i spremala se za prijelaz preko rijeke Piave. Do 02. studenog 14. armija zarobila je ukupno 200.000 Talijana i zaplijenila ogromnu količinu ratnog materijala. Aus-

Sočansko ratište. Kod Kobarida Talijani su imali 10 tisuća poginulih, 30 tisuća ranjenih i 293 tisuće zarobljenih

trijsko i njemačko vrhovno zapovjedništvo sporazumjelo se da se ofenziva nastavi preko Tallamenta do Piave. General Bellow ojačao je svoje postrojbe, pa je grupa Krauss 08. studenog stigla u Vittorio. Kolone grupe armije Borojević stigle na Monticano i kanal Piavon. Talijanske jedinice povukle su se na zapadnu obalu Piave. Dana 09. studenog prethodnica grupe armija Borojević stigle su do Piave. Napredovanje Centralnih sila u Venecijanskoj nizini natjeralo je Talijane da 04. studenog započnu povlačenje u Dolomitima. Austrougarske postrojbe nastavile su sa gonjenjem neprijatelja. Austrougarska vojska je u gonjenju postigla velike uspjehe pošto je osvojila Vigo i Lorenzago i Piave di Cadare. Napadi preko Piave 15. i 16. studenog nisu uspjeli. Ovime je ofenziva kod Kobarida završena. Tijekom operacija smijenjen je načelnik talijanskog Generalštaba Luigi Cadorna i na njegovo mjesto je imenovan

general Armando Diaz.

Ova bitka, koju nazivaju i dvanaestom Sočanskom bitkom, bila je jedna od najuspješnijih operacija Prvog svjetskog rata, a bila bi i uspješnija da je bila bolja koordinacija njemačke i austrougarske vojske. Pobjeda je bitno olakšala položaj austrougarske vojske. Vojska je došla do velikog plijena i konačno je bila i dobra opskrbljena. Talijani su od 24. listopada do 10. studenog imali 10. 000 poginulih, 30. 000 ranjenih i oko 293.000 zarobljenih. Oko 350.000 vojnika je dezertiralo. Ukupni gubici prema talijanskim službenim podacima iznose oko 700.000. Ukupni gubici Centralnih sila iznosili su oko 70.000 vojnika (Vojna enciklopedija (1972:389).

Istaknute hrvatske postrojbe

U ovoj ofenzivi istakle su se dvije hrvatske jedinice u skupini Scotti te 7. planinska brigada (hrcak.srce.hr/file/115685). Treba

Sočanske skice, portreti hrvatskih vojnika. Izvor: Hrvatski državni arhiv

istaknuti uspjeh devetnaestogodišnjeg poručnika Bartalona, koji je s udarnim odredima od 15 vojnika bosansko - hercegovačkog bataljuna 3. uspio smionim prepadom zarobiti nekoliko stotina neprijateljskih vojnika te šest teških topova, čime je omogućen ulazak austrougarskih postrojbi na položaj Talijana. U ofenzivi austrougarskih postrojbi, to jest gonjenju Talijana, pojavila se prepreka Centralnim silama u nabujaloj rijeci Tagilamento. Dana 03. studenog 4. bojna bosansko - hercegovačke pukovnije 4, pod zapovjedništvom satnika Rodla prešla je srušeni most kod Cormina kao prva austrijska postrojba. Prema ondašnjim izvještajima istakli su se bosanski Hrvati u jurišu prema neprijateljskim položajima u kojima su izvoljevali pobjedu i uspjeli su stvoriti mosto-

bran na drugoj strani Tagliamonta. Nakon ovog teškog talijanskog poraza, formiralo se uvjerenje kod hrvatskih političara da bi se mogla dobiti bitka protiv talijanskih teritorijalnih pretenzija. Poslije poraza kod Kobarida u Italiji je dogovoreno primirje među političkim strankama, a vlada je reorganizirana na bazi nacionalnog jedinstva (Renouvin, 2008:361). Nova talijanska vlada, osim što je nastojala vratiti povjerenje u zemlji, počinje mijenjati taktiku i traži kontakte s predstavnicima slavenskih naroda iz Monarhije i traži njihov savez i pomoć u rušenju Monarhije. Time je talijanska politika željela oslabiti otpor Hrvata, Slovenaca i drugih slavenskih naroda u austrougarskoj vojsci na talijanskom bojištu. U tom cilju u Rimu je 8. travnja 1918. održan kongres

U DUĆANU SKORE BUDUĆNOSTI

Mušterija: „Molim tri miligrama bijelog brašna!“
 Trgovac: „Imate li pismenu dozvolu za toliki kvantum?“

„neslobodnih naroda Austro-Ugarske“ (Horvat, 1989 : 371).

Preustroj vojske na rijeci Piavi i promaknuće Borojevića u čin feldmaršala

Na rijeci Piavi Borojević je tvrdio položaje i preustrojio svoje postrojbe. Prva i druga sočanska armija spojene su u prvu sočansku armiju. Zajednička 14. armija, koja se proslavila u bici kod Kobarida, nakon bitke odlukom Nijemaca je raspuštena. Ustrojena je nova 6. armija pod zapovjedništvom nadvojvode Josipa. Borojević je imenovan zapovjednikom armijske grupe na Piavi. Borojević je promaknut u čin feldmaršala 1. veljače 1918. godine. Borojevićeva armijska grupa je u Furlaniji osnovala poseban odsjek za civilnu upravu koja je organizirala život stanovništva na okupiranom području.

Bitka na Piavi(15. – 24. 06.1918.)

Austrougarskoj vojsci na jugozapadnom talijanskom bojištu 1918. nedostajalo je hrane i vojska je bila slabo opskrbljena. Conrad je predlagao ofenzivu. Maršal Borojević nije predlagao ofenzivu smatrajući da je rat ušao u završnu fazu i da u trenutku okončanja rata valja imati očuvanu vojsku Monarhije. Pod utjecajem Conrada inzistiranja austrijska je vrhovna komanda prihvatila prijedlog za ofenzivu. Priprema ofenzive bila je manjkava. Nedostajalo je svega, od hrane do streljiva. Borojević je uzalud pokušavao ofenzivu odgoditi dok se vojska materijalno ne opskrbi (Tomač, 1973 : 614).

Maršal Borojević je 29.05.1918. napisao vrhovnoj komandi u Baden-Badenu da nitko ne može odgovorno otpočeti realno nepripremljenu operaciju sa izgladnjelim trupama. Borojević je upozorio vrhovnu komandu da ne može preuzeti odgovornost za uspjeh operacije i da je pitanje avantura (Pavičić, 1943 : 251, Rauchensteiner, 2011 : 948).

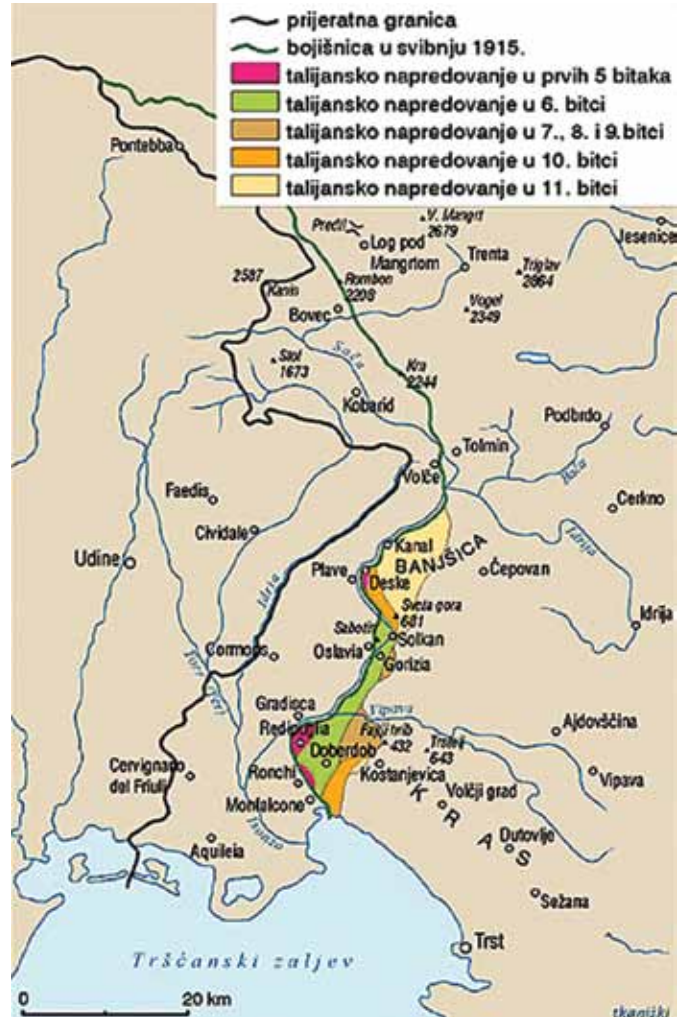
Poslije zaključenja Brestlistovskog mira austrougarska Vrhovna komanda prebacila je skoro sve snage s ruskog na jugozapadno bojište da bi se po zahtjevu Nijemaca, paralelno s njihovom ofenzivom na Zapadnom frontu Italiji zadao odlučujući udarac. Italija je poslije poraza kod Kobarida u jesen 1917. reorganizirala svoju vojsku i uz pomoć saveznika popunila je oružjem i opremom. Međutim, zbog prebacivanja 8. savezničkih i 3. talijanske divizije u Francusku, talijanska Vrhovna komanda odustala je od namjeravane ofenzive u pravcu Trenta. Talijani su pravovremeno saznali za planiranu austrougarsku ofenzivu, pa su izvršili odgovarajuće pripreme. Austrougarskim planom je predviđeno da 11. Conrada armija sa svih 6. korpusa izvrši prodor u Tirolu do linije Schio-Theine-Marostica-Basano-Asolo.

Na Piavi su Borojevićeve postrojbe imale zadatak da napadnu na glavnom pravcu Oderzo –Treviso. Ofenziva je počela 15. lipnja. Conradova I I. armija usprkos žestokih navala nije uspjela u probouju fronta. Na frontu Sočanska armija samo je jedna brigada uspjela prijeći na desnu obalu Piave. Najveći uspjeh postigao je 23. korpus koji je na širini od 8 km i dubini 4 km prodro u sustav talijanskih položaja kod San Done di Piave. Sočanska armija slabo je napredovala djelomično i zbog porušenog mosta, ali borbe su nastavljene.

Prekinuta ofenziva

Grupa Conrad prekinula je ofenzivna djelovanja 15. lipnja. Talijani su na tom dijelu krenuli u protunapad kod Monte Sisemol i Monte di val Bella. Protunapad je 20. lipnja odbijen. Napredovanje Sočanske armije je zaustavljeno. Austrougarska Vrhovna komanda je 20. lipnja zbog slabih izgleda ofenzive, nedostataka hrane i streljiva

naredila da se sočanske armije povuku na lijevu obalu Piave. Nakon toga grupa armija Borojević ostat će na Piavi u defenzivi, skoro, do kraja rata, a ni Talijani nisu poduzimali veće ofenzivne akcije.

Slabo pripremljena ofenziva koju očekuje dobro pripremljeni neprijatelj morala je završiti porazom. Austrougarska vojska izgubila je 118 042 ljudi (11 643 poginula, 25 547 nestalih i 80 852 zarobljena) u odnosu na 85000 ljudi koliko su izgubili Talijani (8000 poginulih, 29 000 ranjenih i 48 000 nestalih). Nakon neuspjeha ofenzive smijenjen je i umirovljen maršal Conrad.

Raspad Austro-Ugarske Monarhije i posljednja talijanska ofenziva (Vittorio Veneto)

Premda su saveznici poslije neuspjeha austrougarske ofenzive na Piavi u lipnju 1918. uporno zahtijevali da talijanska vojska pređe u ofenzivu i razbije austrougarske snage, načelnik štaba talijanske Vrhovne komande Armando Diaz očigledno je imao veliki respekt pred protivnikom i ništa nije želio prepustiti slučaju. U prethodnom razdoblju Talijani su često podcjenjivali protivnika i to su skupo platili. Monarhija se očigledno raspadala i svaki dan bila je sve slabija. Stoga, ovu posljednju talijansku ofenzivu treba sagledati u okviru političkih događaja vezanih za raspad Monarhije.

Carskim manifestom od 16. listopada 1918.g. prenesen je na narodna vijeća pojedinih naroda zadatak za novo izgrađivanje

dijelova države. U manifestu cara Karla I. od 17.10.1918. godine obećan je preustroj Austro-Ugarske u savez država.

Dana 21. listopada sastali su se članovi nekadašnjeg austrijskog državnog vijeća njemačkog jezičnog područja kao Privremena narodna skupština. U prvom proglašenju njemačko-austrijskom narodu objavljeno je uspostavljanje vlastite države, koja je trebala obuhvatiti sva područja Monarhije naseljena stanovnicima njemačkog govornog jezika. (www.hrcak.srce.hr/file/170311). Bili su spremni da sa ostalim narodnostima sklope federaciju.

Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba

Posljednja carska vlada imenovana 27. listopada pod vodstvom Heinricha Lammascha mogla je samo početi likvidirati državu. Dana 28. listopada proglašena je u Pragu Čehoslovačka Republika. U Zagrebu

Posljednji Austro - Ugarski car i kralj Karlo obavlja smotru njemačkih jurišnika

je Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba proglasilo stvaranje Države Slovenaca, Hrvata i Srba i ujedno izrazilo želju za ujedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom u zajedničku državu.

U kontekstu ovih događaja Diaz je odlučio da ofenziva počne 18. listopada, ali je zbog lošeg vremena odgođena za 24. listopada kada je rat bio pri kraju. Uspjeh talijanske ofenzive nije mogao doći u pitanje. Talijanske snage su pred ofenzivu ojačane sa 10. britansko - talijanskom i 12. francusko - talijanskom armijom. Proboj austrougarskog fronta planiran je kod Vittoria Veneta. Plan je bio razdvojiti austrougarsku Sočansku od 6. armije kako bi se 6.-oj armiji presjekle komunikacije. Početno je grupa armija Borojević sa Sočanskom i 6.-om armijom i armijskim odredom Belluno

pružila žestoki otpor. Ofenziva, zastala zbog visokog vodostaja rijeke Piave, nastavljena je tek 27. listopada, kada su Talijani zavlitali mostobranom u liniji 40 km ugrožavajući austrougarske snage na masivu Grape. Talijanske snage su 28. i 29. listopada forsirale rijeku i prešle u gonjenje protivnika koji se povlačio. Kada je 28. listopada 1918. počelo povlačenje, sve je krenulo nizbrdo, a Mađari su 29.10.1918. dobili naredbu da bace oružje. Austro-Ugarska se faktično raspala.

Primirje i kraj rata

Nakon što su austrougarske snage razdvojene, zatraženo je primirje. Primirje je nakon teških pregovora u Vili Giusti u Padovi potpisano tek 3. studenog 1918., a stupilo je na snagu 4. studenog, jer su Talijani htjeli iskoristiti rasulo u državi za svoje napredovanje nakon potpisanog primirja i

Napokon kraj rata (gore). Časnička kapa kraljevskog ugarsko hrvatskog domobranstva (dolje)

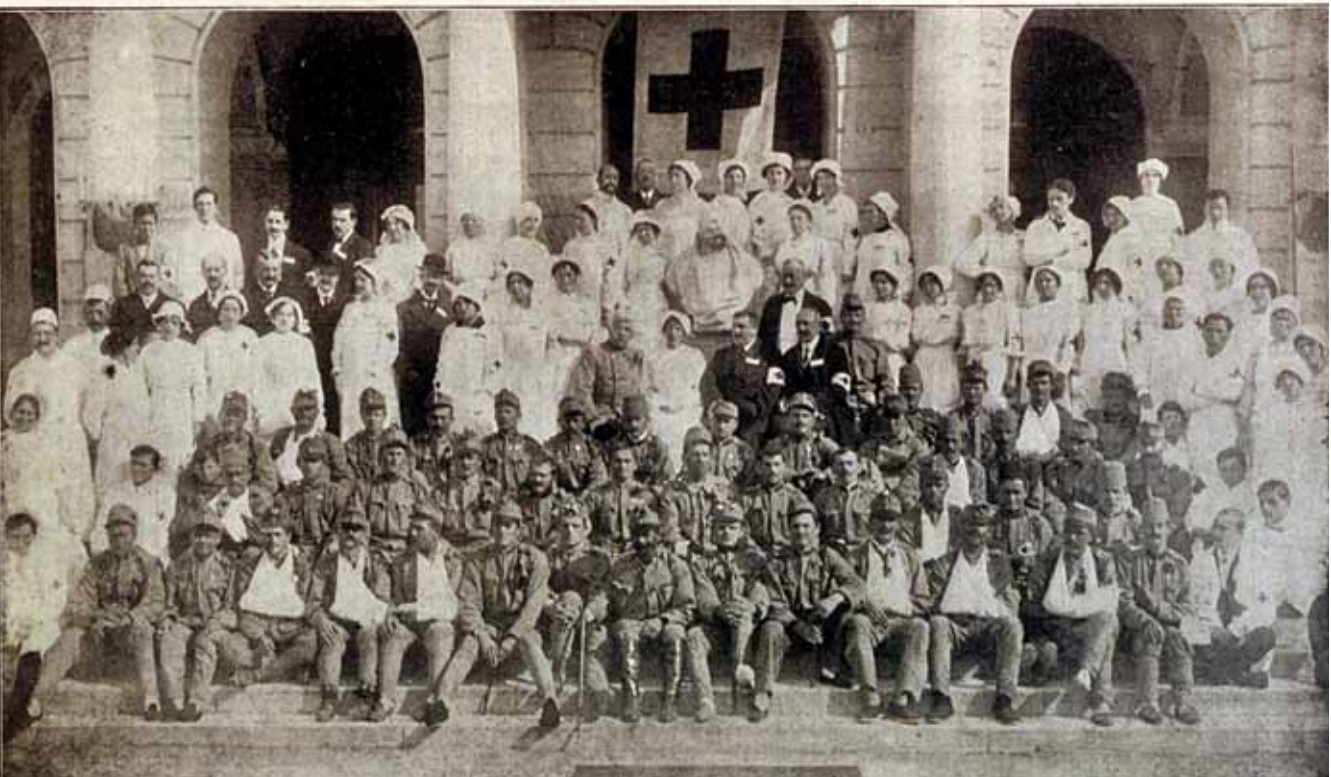
zauzeti što više prostora koji bi im pripao po Londonskom ugovoru (Renouvin, 2008:449-450). Do stupanja na snagu primirja, Talijani su zarobili oko 300.000 austrougarskih vojnika, a izgubili su 38.000 ljudi. Italija je doživjela nacionalnu katarzu zbog pobjede kod Vittoria Veneta. Ovu pobjedu Italija i danas slavi kao veliki nacionalni praznik, iako u tom trenutku faktično nije

bilo ni Austro-Ugarske, niti njezine vojske. Raspad Austro-Ugarske omogućio je relativno lagan proboj fronta kod Vittoria Veneta. Premda je pobjeda kod Vittoria Veneta uslijedila zbog rasula države i vojske, bez pravog otpora, Italija je dobila povoljnije pregovaračke pozicije, u odnosu na svoje teritorijalne aspiracije, u budućim mirovnim pregovorima.

Razgraničenje sa Italijom nakon Prvog svjetskog rata

Mirovna konferencija, na kojoj je valjalo usvojiti ugovore o miru s pojedinim državama, započela je u Parizu 18. siječnja 1919. Stajališta država pobjedničkog bloka o budućem uređenju Europe i svijeta nisu bile jedinstvene. Nije bilo nikakvog sporazuma o osnovnim elementima budućih mirovnih ugovora. Europu su potresale socijalne

BOLNICA PODRUŽNICE „CRVENOGA KRIŽA“ U GIMNAZIJSKOJ ZGRADI NA SUŠAKU

revolucije od Rusije do Njemačke, a koje su utjecale na stajališta pojedinih vlada na konferenciji (Dubravica, 1996 : 46). Konferencija je trajala do 20. siječnja 1920. Centralna ličnost konferencije bio je američki predsjednik Woodrow Wilson koji je bio uvjeren da će konferencija prihvatiti osnovna načela građanske demokracije anticipiranih u njegovih „14 točaka“, a koje je Europa primila s oduševljenjem.

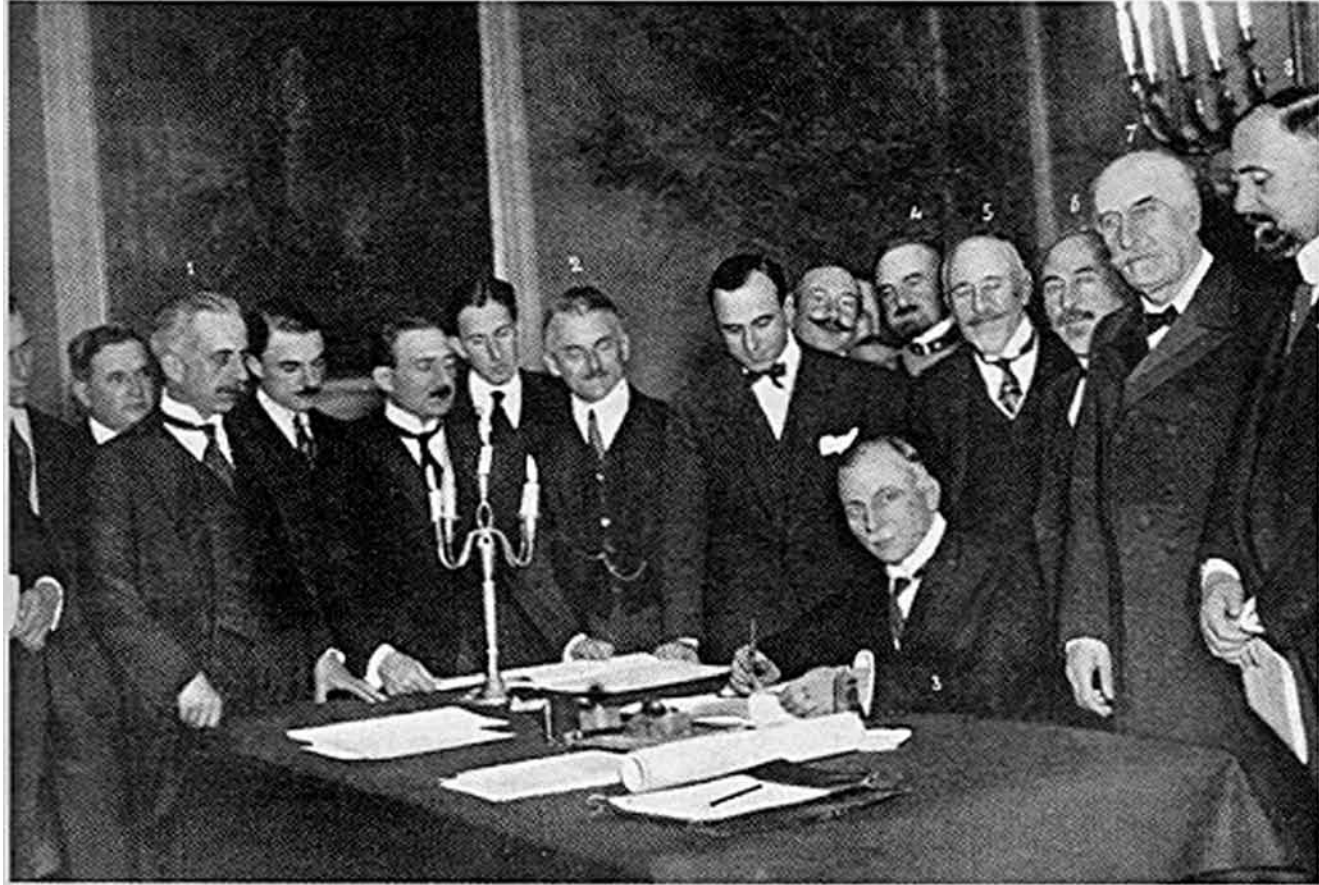
Wilson protiv tajnih ugovora

Posebne teškoće uzrokovali su tajni međunarodni ugovori koji su se, u pravilu, osnivali na načelima diobe ratnog plijena. Neslogu među pobjednicima izazvao je i program Wilsonovih „14 točaka“ o samoodređenju naroda i trajnome miru. Talijani su bili ljutiti, jer Wilson nije priznavao tajne ugovore, uključujući i Londonski ugovor,

a u jednoj od navedenih točaka proklamirano je da se „usklađivanje talijanskih granica mora provesti prema jasno prepoznatljivim crtama nacionalnosti“.

Spor oko Rijeke

Dogovori o razgraničenju Italije i Kraljevine SHS bili su opterećeni mnogobrojnim problemima. Italija je zahtijevala i Rijeku, iako na nju nije imala pravo po Londonskom ugovoru. Narodno vijeće SHS u Zagrebu proglasilo je pripojenje Rijeke Hrvatskoj, a Talijansko narodno vijeće u Rijeci pripojenje Italiji. Svi su bili svjesni da Italija nema ratnih zasluga, osim što je izdala Trojni savez. Sreća je da se talijanskim zahtjevima usprotivio američki predsjednik Wilson koji se obratio i talijanskom narodu da odbaci zahtjeve talijanske delegacije. S druge strane, niti jugoslavenska delegacija nije bila jedinstvena.

Rapalski ugovor između Italije i Kraljevine SHS potpisan je 12. studeni 1920. godine. Njime je Italija dobila Istru, otoke i Zadar

Početak 1920. izbio je sukob između Trumbića i Pašića zbog taktike oko statusa grada Rijeke. U jugoslavenskom izaslanstvu vladala je nesloga između hrvatskih, slovenskih i srpskih izaslanika. Hrvati Trumbić i Smolaka pretežno su bili zainteresirani za pitanja razgraničenja s Italijom, srpski izaslanici su brinuli o Banatu i granici s Bugarskom, dok su Slovenci imali svoje interese te su se priklanjali ponekad Srbima, a ponekad Hrvatima.

O ratu protiv Italije

Da se uspješnije suprotstave agresivnoj talijanskoj delegaciji, premijeru Orlandu i ministru vanjskih poslova Sonninu, izaslanstvo Kraljevine SHS ponudilo je maršalu Svetozaru Borojeviću da u pravom svijetlu prikaže doprinos Talijana pobjedi saveznika, koji je ponudu prihvatio i u kratkom i preglednom

napisu izložio svoje viđenje o tijeku i ishodu borbi na Sočanskom bojištu.

U brošuri *O ratu protiv Italije* feldmaršal Borojević je argumentirano opovrgnuo tvrdnje iz dnevne zapovijedi glavnog zapovjednika talijanske vojske maršala Diaza od 4. studenog 1918. da je talijanska vojska, iako „slabija po broju i po sredstvima“ dobila rat. Borojević je argumentirano osporio istinitost navedene tvrdnje, jer su Talijani po broju pješadije bili 5 puta jači, a u topovima 10 puta. Italija po njemu nema nikakvog doprinosa pobjedi Antante, a teritorije je zauzela prilikom povlačenja austrougarske vojske, koja se je povukla u „priličnom redu“.

Rapalski sporazum

Između Kraljevine Italije i Kraljevine SHS potpisan je 12. studenog 1920. u Rapallu sporazum o razgraničenju po kojem je Italija

Talijanske postrojbe ulaze u Rijeku poslije završetka Prvog svjetskog rata, iako Londonskim ugovorom nisu na to imali pravo

djelomično ostvarila odredbe Londonskog ugovora. Jugoslavensko izaslanstvo vodio je predsjednik Vlade Milan Vesnić, ali glavni pregovarač je bio ministar vanjskih poslova Ante Trumbić. U Beogradu su znali da će se Italiji morati prepustiti hrvatska i slovenska područja, pa su Trumbiću dali slobodne ruke da, kao Hrvat, na sebe uzme križ ustupaka (Rudolf, 2008 : 65).

Italija je dobila Zadar, cijelu Istru (bez općine Kastav), Trst, Cres, Lošinj, Lastovo, Palagružu i dr. Talijani su formalno pristali da se stvori Slobodna i nezavisna država Rijeka, pa su je napustili. No, grupa fašista s Gabrielom D'Annunziom okupira Rijeku 12. prosinca 1920., te je proglasila njenu aneksiju Italiji. D'Annunzio je napustio Rijeku 31. 12. 1920. da bi ponovo umarširao 1923. Rimskim sporazumom od 27. 01. 1924. Kraljevina SHS priznala je puni suverenitet

Italije nad Rijekom i njenom lukom. Rijeka je oslobođena od talijanske okupacije tek poslije Drugog svjetskog rata.

Zaključak

Hrvati su u Velikom ratu nisu se borili samo za interese austrougarske, nego i svoje nacionalne interese, osobito u odnosu na talijanske teritorijalne pretenzije.

Zaustavljanje talijanske vojske na rijeci Soči i obrana sočanske bojišnice u mnogim elementima je odredila sudbinu Prvog svjetskog rata (Velikog rata), ali i sudbinu hrvatskog i slovenskog naroda, koja bi bila ugrožena i dovela do demografske katastrofe da Talijani nisu zaustavljeni i da nije bilo uspješne obrane na Soči. Da nije bilo uspješne obrane na Soči, Italija bi po završetku Prvog svjetskog rata dobila još veće teritorijalne ustupke na račun hrvatskih i slovenskih teritorija.

Londonskim ugovorom trebala su Italiji pripasti hrvatska područja, Istra i znatan dio Dalmacije za njeno sudjelovanje u ratu na strani Antante. Nakon što je Italija objavila rat Austro - Ugarskoj, njeno ratno zapovjedništvo je obranu, u pravcu glavnog strateškog talijanskog udara, povjerilo generalu Svetozaru Borojeviću od Bojne, jednom od najboljih vojnih zapovjednika Monarhije. Na izbor Borojevića je utjecala činjenica da je potjecao iz bivše Vojne Krajine i da su se nastojali aktivirati krajišnici u obrani domovine, a što je bila tradicija, jer je trebalo iskoristiti njihovo i njegovo domoljublje, te domoljublje hrvatskih i slovenskih vojnika u austrougarskoj vojsci na talijanskom ratištu. Borojević je svojom obrambenom strategijom uspio odbiti jedanaest talijanskih napada na Soči, što je obeshrabrilo Talijane i učvrstilo svijest o mogućnosti uspješnog ratovanja s daleko moćnijim Talijanima, uz održavanje talijanske fronte. Zbog vještine zapovijedanja i lavovske borbe protiv Talijana nazvali su ga *Lav od Soče*, i promaknut je u čin feldmaršala.

U vođenju uspješne obrane znao je vješto iskoristiti mogućnosti za izvođenje ofenzivnih akcija. Uspješna primjena *aktivne obrane* u odbijanju 11 talijanskih ofenziva svrstava maršala Borojevića među najveće vojskovođe Prvog svjetskog rata. Za ratne zasluge dodijeljeno mu je i najviše austrougarsko vojno odlikovanje - Zapovjedni križ vojničkog Reda Marije Terezije i niz drugih vojnih priznanja i počasti. Tijekom rata bio je slavljn i od civilnih vlasti, zbog čega su ga mnogi gradovi imenovali počasnim građaninom, a Sveučilište u Zagrebu, zbog ratnih zasluga, dodijelilo mu je počasni doktorat.

Među najzaslužnijim za uspješnu obranu na Soči su i hrvatske pukovnije koje su se uistinu hrabro borile, a poznata je izjava

maršala Borojevića da „svaki vojnik sočanske fronte zaslužuje zlatnu kolajnu“.

Maršal Borojević napisao je nakon rata kratku brošuru pod naslovom „O ratu protiv Italije,“ na njemačkom jeziku, po narudžbi jugoslavenskog kruga na mirovnoj konferenciji u Parizu. Objavljena je tri godine poslije njegove smrti u Ljubljani 1923. godini. U navedenoj brošuri Borojević je ustvrdio da je za Antantu Italija bila više neprilika nego od pomoći, iako je u početku rata bila jača pet puta u pješastvu, a po broju artiljerije deset puta. Ustvrdio je da je Italiju 1916. godine spasila Rusija, a 1917. Englezi, Francuzi i Amerikanci, kao i velika talijanska propaganda. Čak i u jesen 1918. kada se Austro-Ugarska raspadala, Piavu su forsirale engleske i američke jedinice. Zaključak maršala Borojevića je da Italija nema nikakvih vojnih zasluga u Prvom svjetskom ratu da bi se udovoljilo njenim teritorijalnim zahtjevima. Premda Hrvatska u Austro-Ugarskoj nije odlučivala o ratu i miru, u ratu na određenim bojištima branili su se i njeni nacionalni interesi.

Hrvatska politika u Prvom svjetskom ratu bila je određena njenim posebnim geopolitičkim i geostrateškim položajem unutar Austro-Ugarske koja se raspadala, zbog jakih teritorijalnih aspiracija ratnih pobjednika, pa nije bilo jednostavno iznaći najbolji put zaštite nacionalnih interesa. Nakon raspada Austro-Ugarske, Maršal Borojević ponudio je svoje usluge Državi SHS, ali je bio odbijen, pa je propuštena prilika da ustroji svoju vojsku i da se prilikom ujedinjenja u novu državu, Kraljevinu SHS, izbori za ravnopravni status svojih naroda. Nakon što su odbijene njegove usluge zabranjen mu je i povratak u domovinu. Umro je 1920. u Klagenfurtu u siromaštvu i bijedi, bez mirovine, zaokupljen borbom za preživljavanje.

Proučavanje Hrvatske i Hrvata u kontekstu

Povratak austrougarske vojske sa sočanskog ratišta

Prvog svjetskog rata bilo je dugo vremena marginalizirano, skoro, nemoguće, zbog jugoslavenske percepcije hrvatskog djelovanja u ratu, koje je apriori bilo negativno.

Služenje vojsci i državi Habsburgovaca osobito stigmatizira Borojevića Hrvata pravoslavca, u Kraljevini SHS/Jugoslaviji, jer se usudio izjašnjavati kao Hrvat i time se ponositi.

Sudbina maršala Borojevića od slave do poniženja nije usamljena. S povijesne distance hrvatska historiografija, nesumnjivo velikog vojskovođu, treba svestrano objektivno ocijeniti nakon niza godina neopravdanog prešućivanja. Sadašnje vrijeme, kada se obilježava 100.-ta godišnjica završetka Prvog svjetskog rata i prilika jest da se ova nepravda ispravi, ali istovremeno da se objektivno ocijeni ujedinjenje u Kraljevinu SHS prema Prvoprosinačkom aktu kojim aktom je nametnut srpski centralistički koncept, nasuprot federalističko – konfederalnom modelu uređenja nove države. Na kraju rata ideja samostalne Hrvatske nije imala izgleda. Novi Versajski poredak uspostavljen nakon I. svjetskog rata bit će kamen smutnje i novih prijevora koji traju sve do danas.

BOROJEVIĆ OD SLAVE DO PONIŽENJA

Uspješno ratovanje s Talijanima potaknulo je glorifikaciju Svetozara Borojevića. Već 5. kolovoza 1915. Borojević je proglašen počasnim građaninom Ljubljane. Prilikom proglašenja navedeno je da se radi o uspješnom vojskovođi u bitkama pri Komarowu, Limanowu - Lipanowu, na Karpatima i kod Gorlica, te da njegovi dotadašnji uspjesi na Sočanskom bojištu ulijevaju nadu da će obrana na Soči izdržati. Počasnim građaninom grada Zagreba proglašen je 28. veljače 1916. Još trinaest hrvatskih mjesta tijekom rata dodijelilo mu je isti naziv, te više manjih mjesta i općina na području Slovenije (Simčić, 2011 : 20-22). Već je navedeno da mu je Sveučilište u Zagrebu, zbog ratnih zasluga, dodijelilo počasni doktorat. Novine tijekom rata slavile su njegovo junačko držanje (Oršolić, 2011 : 9-10).

U vrijeme najvećih bitaka na sočanskoj bojišnici (između 9. i 10. bitke), družba Braće hrvatskog zmaja iz Zagreba pokrenula je oko 25. srpnja 1917. godine akciju za podizanje spomen ploče na očinsku kuću generala Borojevića. Spomenik je izradio Robert Frangeš. Kako je rodna kuća Svetozara Borojevića srušena još 1891. godine ploča je bila postavljena na kuću koju je njegov otac izgradio i u Mečečanima. Ploča je skinuta u veljači 1921. i kasnije preuzeta u arhiv Braće Hrvatskog Zmaja.

Svojim opreznim taktiziranjem Borojević je postao idol, ali i strah i trepet svojim vojnicima i stekao je veliku popularnost diljem monarhije. Na veliko su se prodavale razglednice s njegovim slikama, ali isto su se tako u Austriji i Njemačkoj izrađivale medalje i značke s njegovim likom, te su se prodavale u dobrotvorne svrhe. Među vojskovođama Prvog svjetskog rata bio je

jedan od najčešće portretiranih na medaljama ili značkama odnosno oznakama ili znacima. Najčešće je reproducirana plaketa „Isonzo Armee“ s odličnim Borojevićem portretom na licu i prizorom bitke na Soči. Posebnu popularnost stekla je heliogravura Otona Ivekovića s prikazom Glavnog stana sočanske vojske (54,5 cm x 56,5 cm) na kojoj su se mogli vidjeti svi časnici, a na rubu ispod slike nalaze se njihovi potpisi.

Barun “od Bojne”

Dana 02. svibnja 1905. car i kralj Franjo Josip I. dodijelio mu je u Beču (hrvatsko-ugarsko) plemstvo s predikatom „od Bojne“ (Bojna je selo na području Gline). Budući da ga je car Karlo I odlikovao križem reda Marije Terezije (promocija s nadnevkom 02. lipnja 1917.), ipsofacto postao je barunom – Freiherr. Uz dodjelu naslova baruna vezana je i jedna

zanimljivost. Navodno je Borojević želio biti izdignut u grofovski stalež s predikatom „od Soče“, ali to mu nije odobreno, pa je ostao barun.

Nakon rata umjesto primjerenog ponašanja i poštovanja za sve što je učinio kao zapovjednik nakon tri godine uspješne obrane fronte na Soči i Piavi, doživio je svakovrsne oblike šikaniranja, ignoriranja i poniženja. Bezuspješno se pozivao na svoje domoljublje. Narodno vijeće i novostvorena Kraljevina SHS bili su prema njemu indiferentni, iako je izjavio lojalnost, nisu iskoristili njegove vojne sposobnosti.

Umro u bijedi

Dana 12. studenog 1918. proglašena je Republika Austrija. Maršal Borojević imao je namjeru vratiti se u Zagreb. Međutim, 15. studenog 1918. dobio je iz Ljubljane telegram da mu zagrebačko Narodno vijeće ne dozvoljava povratak u Zagreb (Simčić, 2011:327.) Bio je protjeran i ostao je bez domovine. Za austrijske republikance bio je opasan za republiku, potencijalni Jelačić. Zbog izjave lojalnosti novoj Državi SHS i Kraljevini SHS, uskratili su mu mirovinu, a prijetio mu je i izgon iz Austrije. U tim prevratničkim okolnostima svima se činio opasnim. Bez ikakvih prava, sa suprugom Leontinom našao se u Beču, bez imovine. Sva vrata su mu bila zatvorena. Nemajući sredstava za život povlači se u Klagenfurt (Celovec), koji je bio na ničijoj zemlji do sporazuma o razgraničenju, a život je bio jeftiniji. Živi u bijedi, tuzi i stresu i umire 23. svibnja 1920. godine. Pokopan je u Klagenfurtu, bez vojnih počasti. Njegovi posmrtni ostaci premješteni su u Beč 21. listopada 1920. u grobnicu u arkadama Wiennese Zentralfriedhof, koju je ishodio i platio bivši car i kralj Karlo I. O njegovom životu može se zaključivati iz sačuvanih pisama (Pojić, Marjanić, 2011 : 125-147).

Veliki rat u Velikoj Gorici

PIŠE: Josip Popovčić

U vrijeme izbijanja Prvog svjetskog rata Velika Gorica je sjedište kotara u sklopu Zagrebačke županije i sjedište Plemenite općine turopoljske. Uz kotarski sud, oružničku postaju u javnu bolnicu, u Velikoj Gorici se nalazi i predstavništvo Prve hrvatske štedionice, čitaonica, više odvjetničkih ureda, dućani, gostionice i brojni obrtnici. Djeluju i brojna udruženja građana, a najznačajnija su Dobrovoljno vatrogasno društvo, Društvo hrvatskog sokola, Društvo za proljepšavanje Velike Gorice, itd... Kroz središte Velike Gorice u to doba prometuje konjski tramvaj, popularno zvan kojnača, čija se pruga proteže od Novog Čiča do željezničke postaje Velika Gorica na pruzi između Zagreba i Siska.

Velika Gorica središte Turopolja

Početkom 20. stoljeća Velika Gorica ima izrazito bogat društveni i politički život i

centar je cijelog turopoljskog kraja. Predstavnici Velikogoročkog kotara sjede u županijskoj skupštini Zagrebačke županije, a turopoljski župan je virilni član Hrvatskog sabora. u Velikoj Gorici održavaju se poznati sajmovi koji privlače obrtnike i preprodavače iz svih krajeva, a velikogorički ugostitelji na sajmištu imaju izgrađene posebne objekte za posluživanje velikog broja ljudi. S obzirom na stanje u pretežno ruralnoj Hrvatskoj toga vremena, turopoljski kraj ima dobro razvijenu i industriju, prvenstveno s tvornicom špirita, pjenice i metli obitelji Thurn – Taxis u Novom Čiču i poznatom pilanom „Filip Deutsch i sinovi“. Najznačajniju ulogu u Velikoj Gorici i cijelom turopoljskom kraju još uvijek ima Plemenita općina turopoljska s tadašnjim županom Ljudevitom Josipovićem. Plemenita općina turopoljska djeluje kao zemljišna zajednica, a financira se prvenstveno od gospodarenja Turopoljskim lugom, dakle eksploatacijom drvne građe,

PARNA PILANA TUROPOLJE
tvrdko Filipa Deutscha sinovi, Zagreb.

Grupna fotografija vojnika 25. Zagrebačke pukovnije u kojoj su služili brojni Turopoljci. Izvor: Hrvatski povijesni muzej

ponajviše u suradnji s pilanom Filipa Deutscha, i iznajmljivanjem zgrada, poslovnih prostora i stanova u njenom vlasništvu. Plemenita općina ima veliki utjecaj na sve pore društvenog života turopoljskog kraja, a na njezinim redovitim sjednicama raspravlja se o politici, gospodarenju zajedničkom imovinom, podupiranju građanskih društava, pa sve do rješavanja osobnih zahtjeva i molbi pojedinih plemenitaša. Iz sjedničkih zapisa Plemenite općine možemo vidjeti da je mnoštvo nadarenih turopoljskih plemića lošijeg imovinskog stanja završilo svoje školovanje upravo njihovim potporama, a i razna udruženja građana oslanjala su se na njihovu pomoć. Iako je Velika Gorica na vrhuncu svog razvoja, i usprkos relativno razvijenoj industriji, turopoljski kraj

početkom 20. stoljeća je pretežno ruralni, sa zastarjelom poljoprivrednom i stočarstvom i u njemu vlada velika neimaština i mnoge obitelji teško spajaju kraj s krajem. Nažalost dolaskom rata turopoljskom seljaku dolaze još puno gori dani.

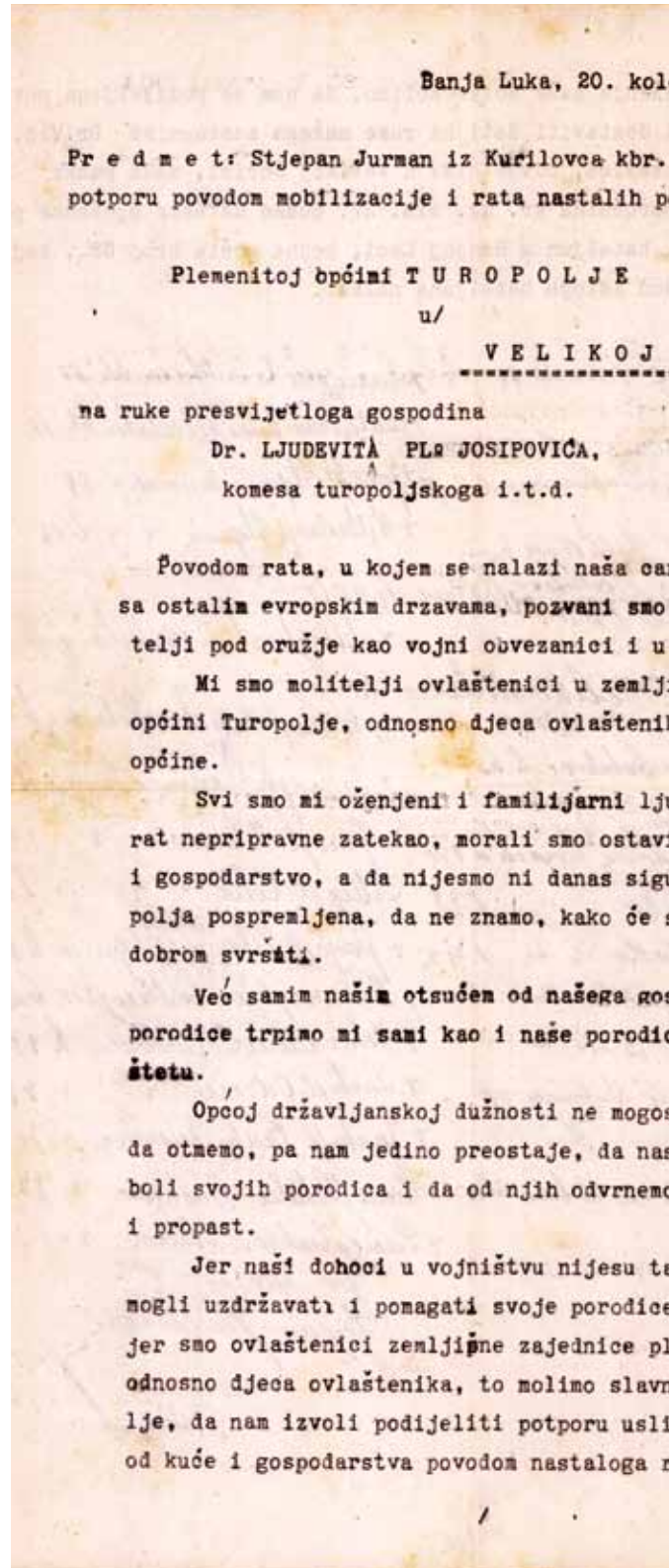
Mobilizacija u Turopolju

Proglasom cara i kralja Franje Josipa kao u cijeloj Monarhiji i u Turopolju kreće mobilizacija. S obzirom na svoj zemljopisni položaj vojni obveznici iz turopoljskog kraja u najvećem broju odlaze u 25. zagrebačku domobransku pukovnicu, zatim u 27. sisačku domobransku i pučko-ustačku pukovnicu i 53. carsku i kraljevsku pukovnicu u Zagrebu. Austrougarska vojska je naime bila podijeljena u dva dvijela, zajedničku Caru i kraljevsku vojsku koja je bila podređena ministarstvu

rata i domobranstvo, kao vojne postrojbe zasebnih dijelova dualne monarhije. Ubrzo nakon mobilizacije, postrojbe u kojima su bili Velikogoričani i Turopoljci poslane su na ratište. Od sačuvanih dokumenata posebno je zanimljivo pisamo u kojem turopoljski plemenitaši, pripadnici 27. pučko-ustačke pješačke pukovnije I. bataljuna u Banja Luci, pišu Plemenitoj općini turopoljskoj s molbom da im pošalje potrepštine za ratovanje po zimi. Postrojba se nalazila u Banjoj Luci prije pohoda na Srbiju i na kraju pisam se potpisao veći broj plemenitaša. Zanimljiv je i podatak da im je zapovjednik bio poručnik Vladimir Radošević, prijeratni odvjetnik iz Velike Gorice.

POT na front šalje rublje i čarape

Plemenita općina turopoljska rado je pomogla te krajem 1914. godine u Banja Luku, na adresu Bojna pošta 68, šalje 200 pari čarapa, donjeg rublja i rukavica. Nakon isprva uspješnog pohoga na Srbiju i zauzimanja cijele zemlje, dio Turopoljaca dospijeva u srpsko zarobljeništvo i zajedno sa srpskom vojskom prolazi naporno povlačenje preko albanskih planina do Grčke. Nakon Srbije najveći broj Turopoljaca sa svojim postrojbama odlazi u Galiciju (područje današnje Ukrajine) gdje se sukobljava s vojskom carske Rusije. Izrazito teške borbe donose i velike gubitke, a mnogi Turopoljci dopisijevaju u rusko zarobljeništvo, u kojem neki ostaju i nakon prevrata i izlaska Rusije iz rata, a u domovinu se neki od njih vraćaju s novim političkim idealima. Tijekom cijelo rata Plemenita općina turopoljska financijski potpomaže razne ustanove i društva, a značajne donacije daje Zemljskom odboru za liječenje hrvatsko-slavonskih ratnih invalida u Zagrebu i 25. domobranskoj pješačkoj pukovniji. Od 1916. godine pa sve do kraja rata Plemenita općina je uzdržavala dva kreveta u bolnici Crvenog križa u Zagrebu,

ovoza, 1914.

31 i drugovi mole
otreba.

GORICI .

revina i kraljevina
i mi potpisani moli.,
rat.
išnoj zajednici pl.
ka iste plemenite

udi, pa kako nas je
iti svoje familije
urni, jesu ti naša
s nama i s našim

spodarstva kao glave
e ničim nenadoknadivu

smo se kao državljani
stojimo, da ublažimo
o materijalnu bijedu

akovi, da bi s njima
e i gospodarstvo, a
. općine Turopolje,
u pl. općinu Turopo.,
jed našeg izbivanja
ata.

Povodom uvažanja naše molbe molimo, da nam se podijeljena pot.,
pora izvoli dostaviti dati na ruke našega zastupnika Dr. Vla.,
dimira Radoševića, odvjetnika u Velikoj Gorici, sada pučko
ustaškoga poručnika kr. ug. sis. 27. pučko ustaške pješачke pu
kovnije, I. bataljun u Banjoj Luci, bojna pošta broj 68., koji
se s nama kod istoga bataljuna nalazi.

Stjepan pl. Opletić Staro h. 77	+ Lucije Plečarić iz Hlina h. 58
Janko pl. Četinaš h. 156	+ Matija Trum betas Velaulaha h. 81
Josip pl. Dvorčić Dubrovnik h. 9	+ Jozo pl. Stapanić Lomnica h. 58
Franjo pl. Šopčević Rakitovec h. 62	+ Vjekoslav pl. Stapanić " " h. 58
Jozo pl. Šopčević Rakitovec h. 62	
Josip Augustin iz Matulje h. 10	+ Klidoglar bulin iz Dubrava gar.
Jambo Glagalić Velika Mlaka h. 59	+ Gjuro pl. Cigotić Dubrava h. 33
Agust pl. Šopčević Rakitovec h. 65	+ Ravao pl. Deverić Lomnica h. 45
Tomislav Mirović Stariji Dubrovnik 37	+ Jozo pl. Hleuović " " h. 62
Janko pl. Galicković Matulje 140	+ Stjepan pl. Celic " " h. 6
Pavel pl. Galicković " " 138	+ Jozo pl. Štramić Vel. Gorica h. 33
Janko " Galicković " " 142	+ Rusević pl. Janko Kleso h. 6
Jambo " Galicković " " 49	+ Petar Odrečić Muritovec h. 43
Stjepan " Rokić Buzovica 85	+ Lako pl. Odrečić " " h. 43
Tomislav " Rusević Dubrovnik 66	+ Janko pl. Čučko Buzovica " 70
Mijo pl. Hrvatić Matulje 104	+ Braco Batulić Buzovica " 94
Mato pl. Trupčanec iz Matulje Rakso	+ Lucije Jambro iz Hlina " 65
Mikala pl. Gusić iz Velike Gorice	

10 mesu
Stjepan Jurešević

Patriotski prsten, akcija „Dajem zlato za željezo“, koja su od 1914. do 1916. provodila u podružnicama Prve hrvatske štedionice. Privatna zbirka Stjepana Kosa

1917. godine sklopljen je zakladni list o zakladi „Plemenite općine Turopolje“ u korist Hrvatskog književnog društva sv. Jeronima sa svotom od 1000 kruna. Uz sve to Plemenita općina je novčano potpomogla planiranu izgradnju spomenika feldmaršalu Svetozaru Borojeviću. Turopoljci u domobranskim i Carskim i kraljevskim postrojbama svoj ratni put završavaju na Talijanskom bojištu, na rijeci Soči (današnja Slovenija i Italija).

Potresna svjedočanstva

U danas sačuvanim dokumentima Plemenite općine turopoljske najpotresnija su brojna pisma i molbe izravnih i neizravnih stradalnika svjetskog sukoba. Mnoge obitelji ostaju bez svojih očeva, „glave obitelji“, tako da puno udovica moli za bilo kakvu potporu, često samo u drvu za ogrjev. Brojni mladići u naponu snage vraćaju se na svoje imanje kao invalidi i u mnogim slučajevima cijelo domaćinstvo s brojnom djecom i nemoćnim

starcima pada na leđa udovica ili žena teških invalida. Te žene pokušavaju održati svoje obitelji i do danas su u Hrvatskom državnom arhivu sačuvane njihove molbe Plemenitoj općini za bilo kakvu pomoć. Žene koje su u to teško vrijeme održale svoje obitelji prav su heroine Velikog rata. Stanje mnogih tadašnjih članova Plemenite općine turopoljske možda najbolje dočarava natpis koji se nalazi iznad nekih potpisa koji glasi Vaš plemenitaš u bijedi.

Dadoh zlato za željezo

Zanimljiva je i humanitarna akcija koja se provodila od početka rata, kada se od građana prikupljao novac i zlatni nakit, a za uzvrat su za uspomenu dobivali prsten od neplemenitog metala s godinom akcije. Akcija je nazvana „Dadoh zlato za

Austro-Ugarsko komemorativna medalja sa prikazom njemačkog cara Vilima II. i austro-ugarskog cara i kralja Franje Josipa II i natpisom Viribus Unitis (zajedničkim snagama), mesing, 1914., privatna zbirka Stjepana Kosa.

željezo“ i provodila se u podružnicama Prve hrvatske štedionice. Na kraju rata gubitci su bili strašni. Velik broj stanovnika ondašnjeg Velikogoričkog kotara ostavio je svoje živote na bojištima daleko od doma, mnogi su nestali, zarobljeni, a velik broj se iz rata vratio ranjen i trajno nesposoban za rad. Vojnici su pokapani na bojištima, u zajedničkim grobnicama, tako da veliki broj poginulih nema svoj grob u domovini. Podatci o stradalima objavljavani su u dvije publikacije koje je izdavala Carska i kraljevska vojska za cijelu monarhiju. To su bile Verlustliste (piopis gubitaka) i Nachrichten uber Verwundete und Verletzte (vijesti o ranjenima i povrijeđenima). Veliki problem za stanovništvo bile su zarazne bolesti koje su vojnici donosili s fronte. Tako je na kraju Prvog svjetskog rata veliki broj civila nas-tradao od španjolske gripe čija je epidemija izbila 1918. godine. Završetkom rata u Velikoj Gorici kao i u cijeloj Hrvatskoj došlo

Karlov četni križ, Karl-Truppenkreuz, odlikovanje ustanovljeno 1916. godine za vojnike koji su barem dvanaest tjedana proveli na fronti. Privatna zbirka Stjepana Kosa.

je do značajnih promjena. 29. listopada 1918. godine Hrvatski sabor raskida sve državno pravne veze s Austro – Ugarskom. Raspadom Austro – Ugarske monarhije, stvara se nova Država Slovenaca, Hrvata i Srba na čelu s Narodnim vijećem, koje se uskoro ujedinilo s Kraljevinom Srbijom. Ujedinjenjem 1. prosinca 1918. nastaje Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca.

Pjesma hrvatskog vojnika

„Oj hrvatski hrabri sine
Napred smjelo preko Drine!
Osvećena krv još nije
Ferdinanda i Sofije.“

<p>Stare jade sada lieči Srpskoj guji glavu zgnječi, Što ti bratski cjelov nudi A otrovom truje grudi!</p> <p>Nek te božje sunce peče, Nek ti rujna krvca teče, Jer osvetit krv se mora, Našeg dragog dobrotvora!</p>	<p>Neka majka truni rosu, Neka ljuba čupa kosu, Sad osvetit krv nam valja Nekrunjenog našeg krajja!</p> <p>Zgini poput mučenika, Hrvatskoga osvetnika, Nek ti srce spomen grije Ferdinanda i Sofije . . .!</p>
---	--

Cetvrtak, 11.

Ja nekvalicenta otiša kadern
15. lipnja 1916.

U Beč otiša od kaderna
25. lipnja 1916.

u Beču smo
dobili nove
feld haube 21 k
topove za Rusiju

Ja galicijski otiši emogumerat glise
1917

za talijansku
frontu

Subota, 9. lipnja.

Befeldbruan na Permeistera
i dobio brončanu kolajnu
Lemberge prošio kroz Bogn
mirno dan bez velikih
pucnjave

Nedjelja, 10.

Subota, 22. rujna.

Bio smarovitran
na godinu dana
20 prosinca 1917

Vojnik Tomo Crnić

U Prvom svjetskom ratu sudjelovao je i Tomo, plemeniti Crnić iz Mraclina, rođen 3. lipnja 1894. godine. Obitelj Crnić sačuvala je notes svojega rođaka kojeg je dobio kao topnik Austro - Ugarske monarhije. U njemu je Crnić kratko bilježio najvažnije događaje. Iz zapisa saznajemo da je mobiliziran u Zagrebu 1914. i da je ratovao na balkanskom ratištu, ruskom frontu, u Galiciji i naposljetku na talijanskom ratištu.

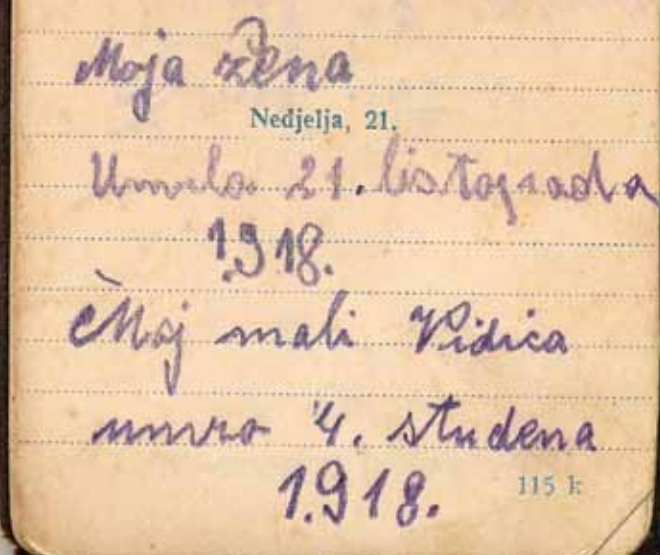
Mobiliziran 1914. i prebačen u Bosnu

Crnić piše da je stigao u Zagreb u "Militer" 26. listopada 1914. godine, da je 1. studenoga upućen u Osijek, a 25. siječnja 1915. prebačen u Bosnu. U Bosni je ratovao do veljače 1916. Potom 26. veljače, odlazi u bolnicu, pa u "rekovalicent" (oporavilište), ali ne navodi je li ranjen

ili je obolio od neke bolesti. Poslije oporavka odlazi za Beč u koji je stigao 25. lipnja 1916. godine. Piše: "u Beču smo dobili nove feld haube (poljske haubice op.a.), topove za Rusiju". U Galiciji se borio 1917. godine. Nadalje, 21. veljače 1917. piše: "vozili smo se na Talijansku frontu", prošli kroz "Lemberg, Pšemizl". Više od mjesec dana bio je stacioniran u "Brestovice", a potom je 31. ožujka "došao na štelung na Talijanske fronte." Već idućeg dana, na Cvjetnicu, počeo je raditi "šetlung", vjerojatno grubobrane i skloništa izrađenih od kamena.

Talijanska ofenziva na Soči

Više je "telegrafskih" zapisa koje svjedoče o vrlo teškim borbama i ratnim uvjetima. Na Uskrs 1917. godine, 8. travnja, na sočanskom bojištu samo je zapisao: "Pod celtom spavao u vodi." 12. svibnja zapisuje: "Talijan počeo ofenzivu", a 14. svibnja piše da je Talijan "tri put navaljival". Idućeg dana zapisuje: "kod moje bat. (baterije op.a.) 4 mrtva i 3 ranita". Idućih nekoliko dana intenzitet borbi se mijenjao bilo "mirno" ili "manja pucnjava", ali Talijani ponovo počinju napadati. U razdoblju od 22. svibnja sve do 7. lipnja izmjenjuju se dani velikih borbi, zatišja i "velike pucnjave". Cnić piše da je austrougarska vojska

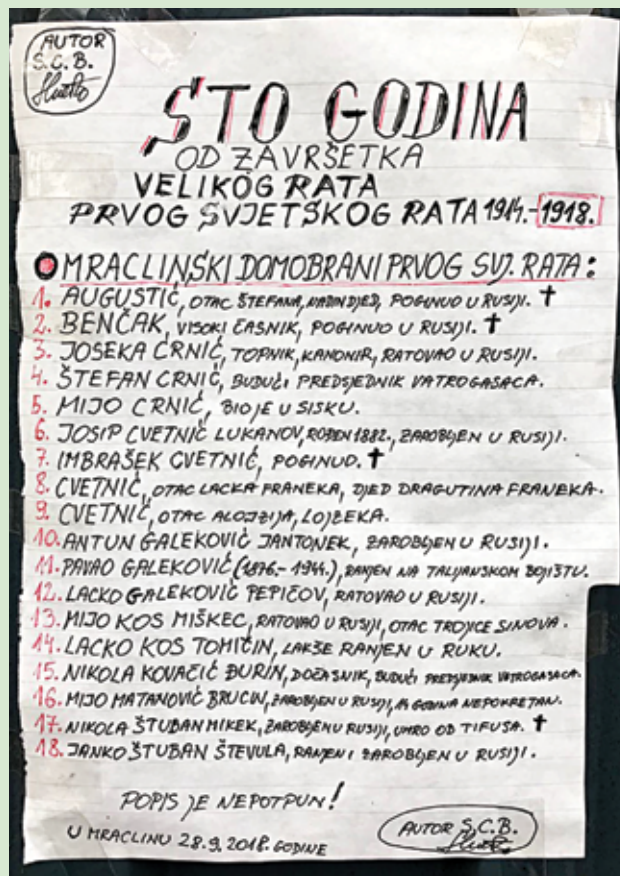
3. lipnja krenula u protunapad: “Naši navečer angrilj pravili, velika pucnjava dobro prošo, hvala gospodinu Bogu”. Također bilježi da je 4. lipnja “zarobito 8.000 Talijana”, a dan kasnije 9 tisuća neprijateljskih vojnika u vrlo vrućem danu. Borbe su jenjavale na Tijelovo 7. lipnja, a Crnić je 9. lipnja odlikovan i unaprijeđen. “Befeldovan za Vormeistera i dobio brončanu kolajnu”.

Privremeno otpušten zbog bolesti

Desetak dana kasnije počinju Crnićeve nevolje sa zdravljem. Prvo ga je jako bolio trbuh (20. lipnja, “Cijeli dan sam morat, trbuh me boli strašno”), pa glava. Zbog zdravstvenih tegoba 9. srpnja 1917. poslan je kući na “urlaub”, ali je završio u bolnici u Zagrebu, pa otpušten na kućnu njegu 10 dana, pa ponovo u “špital”. Njegovo ratovanje je završilo 20. prosinca 1917. godine. Najvjerojatnije je zbog bolesti proglašen priremeno nesposobnim za ratovanje. Zapisao je i dvaput podvukao crvenom olovkom: “Bio suparovitivan na godinu dana i otišao kući”.

Umrli mu supruga i sin

U notes je Tomo Crnić kratko zapisao i dva tragična događaja. Na samom kraju Velikog rata 21. listopada 1918. umrla mu je supruga, a ni dva tjedna poslije, 4. studenoga i njegov mali sin Vid. Iako ne navodi razloge, pretpostavljam da su umrli od Španjolske gripe koja je u razdoblju od 1918. do 1920. usmrtila od 50 do 100 milijuna ljudi širom svijeta. Pandemija je započela u ožujku 1918. u Španjolskoj, pa je po tome dobila ime. Poslije završetka Prvog svjetskog rata munjevito

Jantonek u Rusiji upoznao Tita

U povodu 100-te godišnjice Prvog svjetskog rata u Mraclinu je prof. Stjepan Cvetko Bajdo 28. rujna 2018. godine napravio popis mraclinskih domobrana sudionika Velikog rata. Popis je potom zalijepio u nadstrešnicu za autobus u Mraclinu kako bi se i drugi prisjetili svojih davnih sumještana. Profesor Cvetko je naveo da popis nije potpun. Mi smo pronašli da, među ostalima, nedostaje Blaž Kos koji je 1917. godine ranjen u pluća te je zbog stalnih tegoba poslije ranjavanja umro 1919. godine. Na popisu je Antun Galeković Jantonek, koji je u zarobljeništvu u Rusiji, kako je kasnije pričao, upoznao Josipa Broza Tita.

su je u sve dijelove svijeta proširili demobilizirani vojnici. Pandemija je trajala je sve do lipnja 1920. godine. Nedugo nakon smrti supruge, Tomo Crnić drugi put se oženio 23. veljače 1919.

CRTICA IZ VELIKOG RATA

Viš, samo kaj ga nis vlovil

Gdo imalo pozna Turopole bar je čul za Kouče. Ni oko kojega naziva bilo teruga tur-opolskuga sela ni tuliko nedoumice, nezna-jna, podrugivajna i prenemagajna kuliko oko Kouč. A stvar je tak jednostvna. Naime, čez stoleča glasovne premeni se često put staroslavenski glas „o“ pretvoril u „u“: roka – ruka, koč – kuća, Korilovec – Kurilovec, Dubranci – Dubranjec itd.

V imenu Kouča je fonetska promena zastala na uzlaznom dugom dvoglasu ou. Osim Koučanov malo ga gdo zna prav zgovoriti. Zbog jala se onda prenevažu. Objlašnaval sem s tim da smo mi Koučani bili do pre osamdeset let šumom zaokruženi, pak smo se sporeše gradskomu govoru povrgevali. K tomu se još koješta more nadometati tak da slušač ne zna kaj bi si zaprav mislil. To i spada malo v koučku štimu.

Nu, to ni tema ove crtice. Tema je s prvuga svetskuga rata. Kad je rat proglašen su se, bi reči, bojovneši Koučani sprdali da tu kakti nikakvoga rata ni ne bu. Am naši dečki buju Srbe z batinama pomlatili i pretirali. Oni pak kaj su se okuplali oko Radičov gda su k Gospodskem dolazili, nisu baš tak razmišlali makar i bili za to da prestolonaslednika treba osvetiti. Nu, vu to vrieme su bili majnina. Večina v Dolne i Gorne Kouča su se prezivali Čunčić i Lučić. To su bila najbrojneša prezimena v Turopolu. Iza njih su bili Kosi, ali u više sel. Nu, sporadi toga je saka zadruga istuga prezimena imala svoj nadimek. Zmed ostale su med Lučići bili Bolteki i Pintari. I oni se sad zdohajaju. Franca Boltekuvuga su zvali Čača, a Jožu Pantarovuga Biba. Bili su to frčni i drčni dečki, okretni i nagli. Dečki za juriš. Za piti su istom tak bili naviek

Zeleni kadar

Zeleni kadar bio je pokret vojnih bjegunaca koji su potkraj I. svjetskog rata dezertirali iz austrougarske vojske i skrivali se po šumama, po čemu su i dobili naziv. Pokret je posebno zahvatio pripadnike južnoslavenskih naroda, koji su time izražavali otpor ratu i Austro-Ugarskoj Monarhiji. Pojavio se sredinom 1916. godine. Obuhvaćao je uglavnom dezertere, a od kraja 1917. poprimio je masovniji karakter. Pripadnici zelenoga kadra vršili su prepade i pljačke na vojne i željezničke postaje, skladišta namirnica i vlastelinstva, pa i trgovine i privatne zgrade, a u Hrvatskoj su najviše bile zahvaćene Požeška, Bjelovarska, Srijemska i Križevačka županija. Na području Trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije pred kraj rata bilo je više od 50.000 naoružanih dezertera po šumama. Zeleni kadar se proširio također na Bosnu i Hercegovinu. Kao odgovor na te događaje predsjedništvo Narodnoga vijeća novoformirane Države Srba, Hrvata i Slovenaca obratilo se srpskoj vladi i silama Antante sa zahtjevom da njihove vojske što prije uđu na teritorij Države SHS. Uskoro potom nemiri što su ih izazivali pripadnici zelenoga kadra prestali su, a do sredine 1919. suzbijen je svaki trag tomu pokretu.

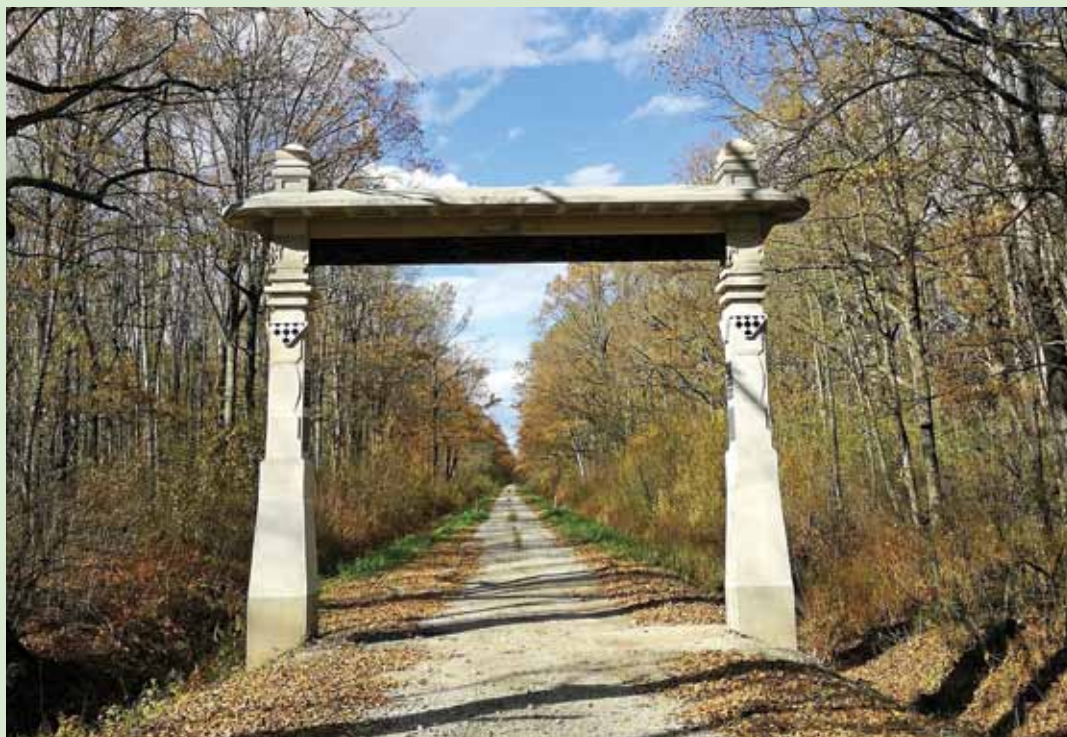
raspoložni pak su se po se prilike z pesmum i v rat otišli. Selski dečki rat moru durati, ali ak se oduži znevidi im se. Tako su i jarani Čača i Biba kad su se na odsustvu v Kouča v općinske bertije zestali, negde sedamnajste, zaključili su da oni više pod kaplarsku komandu ne bi išli i da nejdu. Kaj je je, ali toga je nimi dosti i predosti. Na te reči vredelo je i povleči, pak za zapopevati: Care Karlo i carica Zita, kaj ratuješ kad nemaš žita. Bilo je v Turopolu i v drugem selam takve zelenokaderovske slučajevov i odluke. Zna se pak, žandari v takve prilika moraju ure-dovati, probati takve v red napelati, zaprav poloviti. Bili su to pri nam najgušče stasiti i brkati Ličani, debele obrv i mrkuga pogleda. Se zazebeš.

Z jutra su onda žandari v Kouče došli i zavjeli Čaču i Bibu doma. Jel su žgance pojeli, ne zna se. A ona žnimi dale, čez šumu Kneje put Mraclina. Prek ceste je mam bila mraclinska šuma tak da po ceste nisu morali ni hoditi. A kaj je to – ni četiri kilometre dalko. K pol danu su već bili tam. Oko mraclinske cirkve je bil drveni rastovi plot. Jen žandar je ostal čuvati vlovlenike a drugi su otišli po Mraclinu loviti mraclinske zelenokaderaše. Gda su se žandari med vulička zgbili, Čača,

kakvu ga je Bog okretnuga stvoril, skoči k plotu, primle se za letve, sukne prek plata kak striela i zaprašī put Kouč. Biba se lecne pak za jnim. Ali ni žandar ni spal v službe, čul je da se plot zatresel i skočil je za Bibom. Zgrabil ga na vrh plata – E nećeš, sokole! Biba je kakti zastal v zraku i otpovrnu mu oštro. – Pusti, pusti me, ti Boga tvega, viš samo kaj ga nis vlovil!

Zdravko Lučić

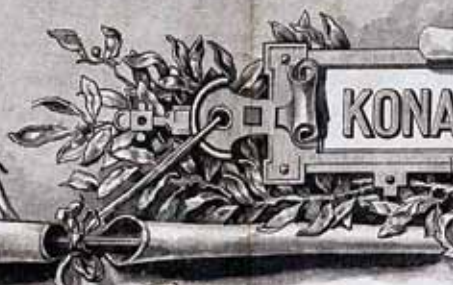
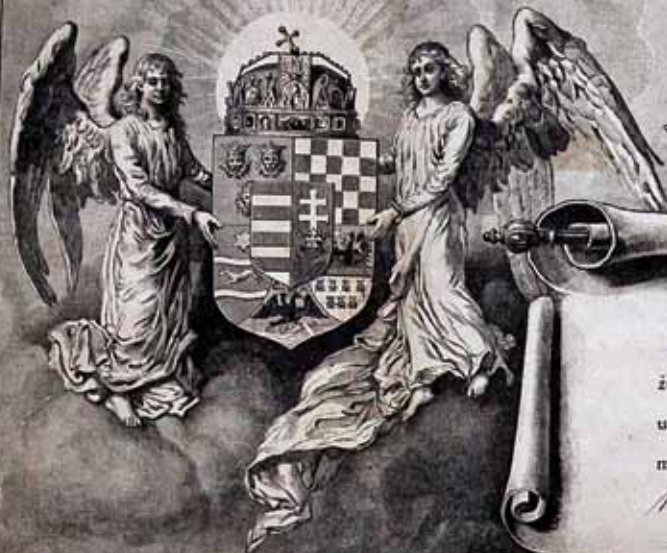
Ustupili: Ani Lučić i Aleksandar Božić

Natpis na krčkim vratima

U turopoljskom kraju nažalost nema mnogo podsjetnika na Prvi svjetski rat. Razlog tome je i činjenica da su Hrvati u tome ratu bili u postrojbama gubitničke vojske i propale monarhije, tako da se nakon rata nisu dizali mnogi spomenici u čast njihovim žrtvama. Zanimljiv spomen nalazimo u Turropoljskom lugu, na ploči koja se nalazi na

čuvenim Vratima od krča. Natpis na ploči glasi: “25. VII. 1914. porušila je oluja drveni prolaz ovdje koji je sagrađen g. 1779. kao gornja hrastova ploča svojedoči koja je bila na staromu prolazu smještena. Istog dana kada se je srušio stari prolaz predan je ultimatum Srbiji nakon čega se je rodio strašni svjetski rat.”

Populic Marko
 županije *Zagrebačke* u *Štrubi*
 u _____ i to u ces. i kr.
 mjesec _____ dan _____, u kr. ug. domobranskoj *27*
18 godina i *3* mjesec u _____ dan _____, kao
 _____ godin _____ mjesec _____ da
 učestvovao je u ratu _____
 kod _____ odlikovan sa _____

Rečeni ovlašten je nositi sljedeće znakove odlikovanja
 Pošto je svojoj zakonitoj službovnoj i pučko ustaškoj službi
 odpušta te mu se ova izprava izdaje u smislu §-a 52
 smislu §-a 2. zakonskoga članka XX. od. god. 1886.
 U *Štoku*, dne *31/10*

MIT MORELLI G. INT.

Druckort, od Admanan skriptorinadit klerovrednik.

MARKO PLEPELIĆ – JANČINOV

Konačna odpusnica iz austro - ugarske vojske vojnika Marka Plepelića iz Plesa rođenog 1862. godine u "občini Gorica Velika, kotara Gorica Velika, županija zagrebačka." Marko Plepelić je kao domobran služio vojsku 12 godina i tri mjeseca u "kraljevskoj ugarskoj domobranskoj 27. pješачkoj pukovniji". U Austro - Ugarskoj monarhiji mladići su dvije godine aktivno služili vojsku, a potom su još deset godina bili u rezervi. Potom bi obično dobili "konačnu odpusnicu".

Odpusnica je izdana u Sisku 31. prosinca 1904. godine. Marko Plepelić umro je 1938. godine. Imao je četiri sina - Lovru, Josipa, Ivana i Juraja koji je poginuo u Prvom svjetskom ratu. Imao je i tri kćeri.

O počecima Hrvatske pučke seljačke stranke u povodu 115. godišnjice osnivanja

PIŠE: dr. sc. Hrvoje Petrić

Uvod

Braća Stjepan i Antun Radić osnove su svog nauka formirala od kraja XIX. stoljeća, a početkom XX. stoljeća počeli su ga oblikovati u stranački program. Iako je nemoguće točno utvrditi tko je što formulirao od idejnog sustava seljačkog pokreta braće Radić, općenito se smatra da je Antun osmislio agrarni aspekt s kulturno-povijesnim okvirom, dok je Stjepan zaslužniji za razradu dijela koji se odnosi na demokratizaciju i afirmaciju hrvatskoga naroda. Ideološki sustav seljačkog pokreta braće Radić građen je na tri temeljne vrijednosne postavke: 1) borba za hrvatska nacionalna prava; 2) demokratizacija društva; 3) socijalna pravda za sve.

Antun je svome bratu Stjepanu pomagao u školovanju – nabavljao mu je udžbenike, usmjer-

Ideološki sustav seljačkog pokreta braće Radić građen je na tri temeljne vrijednosne postavke: 1) borba za hrvatska nacionalna prava; 2) demokratizacija društva; 3) socijalna pravda za sve.

avao ga što da čita, savjetovao o svemu i dijelom ga materijalno uzdržavao. Studirao je slavistiku i klasičnu filologiju u Zagrebu i Beču (1888–1892). Vrlo se rano javio s brojnim radovima u tadašnjem uglednom časopisu “Vijenac”. Školovanje je završio 1893. Doktoriravši na Zagrebačkom sveučilištu kao 25-godišnjak disertacijom iz hrvatske književnosti s temom O nekim eshatološkim motivima u hrvatskoj književnosti. Nakon toga je od 1892. Do 1897. Predavao u gimnazijama u Osijeku, Požegi, Varaždinu i Zagrebu. Sa samo 29 godina starosti sastavio je poznatu Osnovu za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu (1897), čime je postao osnivač etnologije u Hrvatskoj, no njegovo etnografsko djelovanje ograničeno je na razdoblje od 1896. Do 1902, kada je, uz ostale obveze, od 1897. Do 1901. Bio urednik “Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena”, prvoga hrvatskoga etnografsko-folklorističkog časopisa, koji i danas izlazi unutar Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Bio je i vrlo aktivan u središnjici Matice hrvatske. Od 1902. Do 1907. Radio je kao tajnik Matice hrvatske te je bio urednik polumjesečnika “Glas Matice hrvatske”. Planirao je napisati djelo Hrvati svi i svuda, ali ga je u tome spriječila prerana smrt. Redovito je

Antun Radić

Antun Radić rođen je u selu Trebarjevo Desno 11. lipnja 1868, iste godine kada je sklopljena Hrvatsko-ugarska nagodba, dok je Stjepan Radić

rođen na isti dan, ali tri godine kasnije (1871), iste godine kada je izbila Rakovička buna, koju je predvodio Eugen Kvaternik. Nakon dolaska u Zagreb, Antun Radić snašao se kao izrazito nadareni učenik koji se uspio probijati kroz školovanje unatoč

neimaštini. Od potpora koje je dobio kao odličan učenik pomagao je i u školovanju brata Stjepana. Bio je toliko dobar u stranim jezicima da je kao gimnazijalac prevodio s latinskoga i sastavio uputu za učenje ruskoga jezika. Također je govorio još njemački, francuski, talijanski, češki, bugarski i poljski jezik. Kada je 1885. Ostao bez stipendije iz Draškovićeve zaklade, našao se u vrlo teškoj materijalnoj situaciji te je drugo polugodište 6. i 7. Razreda pohađao u Karlovcu, no školske godine 1887/88. Vratio se u Zagreb, a u svim je razredima imao odličan uspjeh. Antun Radić pratio je i tadašnja politička zbivanja, a tada je simpatizirao pravaše te bio protivnik bana Khuen-Hédervárya.

kontaktirao sa svim područjima gdje žive Hrvati, a osobito u Slavoniji, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini. Jedan od najpoznatijih hrvatskih povjesničara svih vremena, Ferdo Šišić, izjavio je da je hrvatska povijest "ponos seljaka i velikaša", no za Antuna Radića je "poviest učiteljica života jer put prema sreći ovisi o poznavanju zabluda djedova, a i zbivanja koja pokazuju kontinuitet misli o hrvatskom jedinstvu i slobodi...". On ističe važnost "seljačkih buna", a njima se tada posvećivalo vrlo malo pažnje, jer se historiografija usredotočavala "na plemićka natezanja". Cijeni francuske autore, drži ih objektivnima i istinoljubivima, a njihove su pouke vrlo korisne Hrvatima.

Dom - list hrvatskom seljaku

Njegova najvažnija djelatnost zbivala se od prosinca 1899. Do studenoga 1904, kada je organizirao uređivanje i izdavanje časopisa "Dom – list hrvatskom seljaku za razgovor i nauk". U tom je listu objavio mnoštvo članaka kojima je informirao seljake o raznim temama iz gospodarstva, kulture, prosvjete, zdravstva, povijesti i politike. Važno je istaknuti da je Antun Radić kod seljaka stvarao naviku čitanja te je seljaštvo detaljno upoznao s aktualnim stanjem u tadašnjim

hrvatskim zemljama. Osobitu je pozornost usmjeravao prema misli koja je težila ujedinjavanju hrvatskih zemalja i postizanju hrvatske državne samostalnosti. Pisao je o onima koji su se sluganski ponašali radi osobnih interesa, ne mareći za potrebe i težnje hrvatskoga naroda. Isticao je da se hrvatski seljak treba ponositi svojom tradicijskom kulturom koja mu daje izvorno narodno obilježje, a s naročitim žarom pisao je o domovini Hrvatskoj. Prema njemu, kao što voli svoj dom i obitelj, čovjek treba voljeti i domovinu. Držao je nužnim da se seljaci trebaju politički organizirati, pa je preko cjelokupne djelatnosti lista "Dom" zapravo utirao put osnivanju Hrvatske pučke seljačke stranke. Prema uvjerenju Antuna Radića program Hrvatske pučke seljačke stranke obuhvatio je sve što je u životnom i političkom interesu tadašnje narodne odnosno seljačke većine. Prema Hrvatskoj enciklopediji, sv. 9, Zagreb 2007, str. 145: "Kao kandidat HPSS-a u tri je navrata bio zastupnik u Hrvatskom saboru (1910. –13.) i pritom se zalagao za reformu lokalne uprave i školstva. Suradivao je u stranačkim glasilima, osobito u Domu, kojemu je bio urednik (1908.–09.) i nakladnik (1912.–14). Bio je tajnik

Matice hrvatske (1901.–09.), a 1906–09. urednik *Glasa Matice hrvatske* u kojem je istupao protiv predstavnika moderne u hrvatskoj književnosti. Od 1917. bio je profesor u zagrebačkoj Drugoj klasičnoj gimnaziji.

Utemeljitelj hrvatske etnologije

Premda je Radićevo etnološko djelovanje ograničeno na kratko razdoblje od 1896. do 1902. godine, njegove teorijsko-metodološke zamisli i koncepcije u djelu *Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu* (1897.) učinile su ga utemeljiteljem hrvatske etnologije kao samostalne znanosti. *Osnova* je zamišljena kao iscrpna i opširna uputa za etnografski rad na terenu te kao sredstvo za istraživanje seljačkoga života. U uvodnom dijelu Radić ističe kako je došlo vrijeme da se utemelji nova znanost, narodoznanstvo ili etnologija, a predmet njezina istraživanja bili bi narod i narodna kultura. Objasnjavajući odnos tih dvaju ključnih pojmova, Radić postavlja tezu o dualnoj socio-kulturnoj strukturi hrvatskog naroda, tvrdeći da ona sadrži dvije sastavnice: narod (seljake) i gospodu (neseljake) te da svaka od tih dviju sastavnica ima svoju kulturu. Kultura – osnovna kategorija njegove teorijske koncepcije, razlaže se, dakle, na narodnu/seljačku i gospodsku/neseljačku, ili, prema Radićevoj izvornoj terminologiji, na “kulturu srca” i “kulturu uma”. Radić nadalje ističe da kultura ima integracijsko i segregacijsko svojstvo: unutar nacije djeluje ujedinjavajuće, a unutar etničke i društvene zajednice razjedinjavajuće (odvajajući narod/seljake od gospode/neseljaka). Samo narodnu, seljačku kulturu on smatra izvornom hrvatskom, objasnjavajući da su se u gospodsku kulturu uvukli tuđinski utjecaji. Radić je također razradio i pitanje etnografske i etnološke znanstvene metode. Njegov je izričiti zahtjev da građu o narodnom životu zapisuju oni koji po njegovu uvjerenju jedini mogu spoznati dušu narodnu, a to su oni koji u toj kulturi žive i sudjeluju, dakle sami seljaci, i to doslovnim zapisom, odnosno u svojem izvornom jeziku/govoru, ili eventualno intelektualci seljačkoga podrijetla (npr. seoski učitelji, svećenici i sl.). Zapisanu etnografsku građu zaprimaju znan-

stvenici na čitanje, redigiranje, provjeru, analizu i interpretaciju te objavljivanje. Smisao i potreba etnološkoga istraživanja, prema Radiću, proizlaze iz dvaju ciljeva, znanstvenoga (traženje općenitih zakona po kojima narod živi i misli i njihovih uzroka te vrjednovanje tradicijske kulture) i političko-ideološkoga (“pomirenje naroda i gospode”, međusobno poštovanje njihovih kultura, uključivanje seljaštva u politički život kao ravnopravnoga partnera i političkog subjekta). Pored etnologije, u znanstvenom se radu bavio i književnopovijesnim temama, prevodio je djela ruske književnosti (A. S. Puškin, N. V. Gogolj i L. N. Tolstoj) te je objavio veći broj tekstova o njemu suvremenim političkim temama (položaj

STJEPAN RADIĆ

“Po završetku školovanja Radić se odlučio posvetiti politici, o čemu je sam zapisao sljedeće: “(...) kako se to u našoj kući govorilo, da ću učiti i braniti narod. Otac je na to pristao šuteći, ali majka je bila oduševljena, premda je prorekla da ću biti mnogo po zatvorima.”

Hrvata u Habsburškoj Monarhiji, Riječka rezolucija, uloga HPSS-a u hrvatskom društvu). Njegovi radovi objavljeni su unutar Sabranih djela (I–XIX, 1936–39).”

Pravnik Stjepan Radić

Antunov mlađi brat Stjepan polazio je gimnaziju u Zagrebu i Karlovcu. Studirao je pravo u Zagrebu, Pragu i Budimpešti. Po završetku školovanja Radić se odlučio posvetiti politici, o čemu je sam zapisao sljedeće: “(...) kako se to u našoj kući govorilo, da ću učiti i braniti narod. Otac je na to pristao šuteći, ali majka je bila oduševljena, premda je prorekla da ću biti mnogo po zatvorima.”

Posljednja desetljeća XIX. stoljeća u Banskoj Hrvatskoj bila su obilježena vladavinom bana Khuen-Hédervárya, čija se politika očitovala nasilnim nametanjem mađarizacije u Hrvatskoj i prisilnim gušenjem javnoga života i političkih prava. Mađarizaciji Hrvatske se odlučno suprotstavio Stjepan Radić, i to kao predstavnik studenata kada je na proslavi 300. Obljetnice bitke kod Siska u lipnju 1893. Protestirao protiv nazdravljanja banu Dragutinu Khuen-Héderváryu rekavši da su se nazočni okupili slaviti junaštvo Tome Bakača (Erdedyja), zbog čega je osuđen na prvu višemjesečnu zatvorsku kaznu.

U Zagrebu je 1895. Kao jedan od organizatora sudjelovao u spaljivanju mađarske zastave, zbog čega je osuđen na šest mjeseci zatvora i protjeran sa Sveučilišta u Zagrebu. Neko je vrijeme boravio u Rusiji i Pragu, gdje je 1897. Pokrenuo glasilo Hrvatske napredne omladine “Hrvatska misao”. Radić je u Parizu završio studij političkih znanosti na znamenitoj Slobodnoj školi političkih znanosti, diplomiravši s temom *Suvremena Hrvatska i Južni Slaveni*, o čemu je zapisao u svom životopisu:

Isključen s brojnih sveučilišta

“Iz zagrebačkoga sveučilišta bio sam izključen još 1893. Radi one sisačke afere zbog moga prosvjeda proti zdravici Khuenu. Sa sveučilišta u Pragu bio sam također izključen u jesen 1894. Poradi toga, što sam došao u sukob s jednim policijskim komesarom, koji je jednu djačku skupštinu razpustio s obrazloženjem, što se govorniku previše pljeskalo. Ujedno sam bio izagnan iz svih kraljevina i zemalja zastupanih na tadašnjem carinskom vieću u Beču. Ja sam se doduše u siječnju 1895. Upisao na sveučilište u Pešti, te sam i mađarski naučio toliko, da sam već mogao polaziti predavanja, ali je u to došlo do spaljenja mađarske zastave pod mojim vodstvom, te sam i sa toga sveučilišta izključen.

Srećom sam u Moskvi saznao, da u Parizu postoji slobodna škola političkih znanosti osnovana 1871. Dobijem njezin program i odmah vidim, da je to ono, što meni treba za podpunu završetak mojih akademskih nauka. Za to odem u Prag, gdje sam se morao kriti i tu sam kroz

šest tjedana s malom skupinom Hrvata spremio sve, da je početkom 1897. Počeo izlaziti u Pragu mjesečnik *Hrvatska Misao*, koji sam ja gotovo sav izpunjavao i u kojem sam prvi put formulirao sve svoje političke i socijalne ideje. Tu sam najviše pisao o djelima glasovitoga ruskoga profesora i povjesničara Karjejeva, koji se najviše bavio tim, da ruskoj sveučilišnoj mladeži dade osnovu za samoobrazovanje, kojim će popuniti sve nedostatke ruske srednje škole i ruskoga sveučilišta. Za to sam u *Hrvatskoj Misli* i priopćio u prevodu 6 pisama profesora Karjejeva o samoobrazovanju mladeži i savremenom naziranju na svijet.

Politička škola u Parizu

U Pariz sam pošao koncem siečnja 1897, ali se na političku školu nisam mogao upisati sve do jeseni iste godine, jer školarina za jedan semestar (za pol godine) iznosi 180 franaka, a ja sam u Pariz došao sa 57 franaka.

U Parizu su me pomagali moji školski drugovi u Pragu i Zagrebu. Praznike 1897. Sproveo sam u Švicarskoj i to u Lausanne (Lozani), gdje su i kroz praznike mnogobrojni tečajevi francuskoga jezika i francuske književnosti i to svi besplatno, te sam tako mogao proučavati političke prilike u Švicarskoj i istodobno se usavršivati u francuskom jeziku.

U lipnju 1898. Svršio sam prvo godište političke škole sa sjajnim uspjehom i to generalnu sekciju (sveobći odjel) na kojoj sam kao osnovne predmete uzeo diplomatsku poviest, komparativno civilno pravo, etnografiju i financije. Osim toga sam si izabrao još devet predmeta, te jezike ruski, engleski i njemački.

U to sam doznao, da bi moja zaručnica imala postati učiteljicom u Pragu, suvremeni je i rodnom. Bojao sam se, da će pod uplivom čitave rodbine i celoga društva, koje je osudjivalo moj tobože skitnički život biti preslaba, da se svima odupre, pa sam za to odlučio, da se odmah ženim. Stavio sam joj dakle predlog, da se zahvali na službi, koju je vršila već 4 godine i kad sam dobio povoljan odgovor, poletih u Prag i tu smo se vjenčali 23. Rujna 1898. Tada sam iz Praga pošao preko Krakova i Lavova i današnje Podkarpatske Rusije u svoj zavičaj u Trebarjevo,

ali sam opazio golemu promjenu u ponašanju svih svojih prijatelja, pa i rodbine, od kada sam se oženio, a bez službe i bez imetka. Svi su se bojali, da ću im sada pasti na teret, te mnogi nisu htjeli sa mnom ni razgovarati. Živio sam u rodnom selu u najvećoj oskudici puna četiri mjeseca i ujedno se uvjerio, da će mi sav moj budući politički rad biti strahovito otežčan, ako nedovršim svojih akademskih (sveučilišnih) nauka. Sviet će zaboraviti da sam ja bio izključen sa svih sveučilišta u monarhiji, a za inozemstvo da nisam imao sredstava, nego će svatko misliti, da sam svojom nemarnošću ostao djače nedouče.

I zato nekako skucam 300 kruna, naravski, na mjenicu, te početkom veljače 1899. Dodjoh po drugi put u Pariz, ovaj put i sa ženom. Tomu imam zahvaliti, da sam uzprkos skrajnjoj oskudici, pa i pravomu gladovanju, u pet mjeseci svršio svu gradju i uz to napisao svoju razpravu za diplomu pod naslovom *Savremena Hrvatska i južni Slaveni (La Croate actuelle et les ap rave Sud)*. Danju sam bio na predavanjima, a na večer kasno u noć diktirao sam tu razpravu francuski svojoj ženi, koja je čitave partije po mojim bilježkama prepisivala i izradjivala.

Ocjenu djela preuzeo je već spomenuti glasoviti profesor Anatole Leroy-Beaulieu, koji ju je nekako u svibnju 1899. Ocienio tako sjajno, da je napisao, da je to ne samo posve originalno nego i strogo znanstveno političko djelo, kakvoga nema čitava francuska književnost. Ta je ocjena bila razlogom, da si je to moje djelo iz rukopisa dalo prepisati nekoliko francuskih prvaka, medju njima i tadašnji predsjednik francuske komore, a kasnije predsjednik francuske republike Paul

Deschanel. Nekoji od tih prvaka saznajući za moje oskudne prilike dadoše mi radi toga prepisivanja kao neku nagradu, a sama politička škola na temelju te radnje i mojih ustmenih i pismenih izpita podielila mi je diplomu s naslovom Lauréat des Sciences Politiques što znači lovorom ovjenčan politički učenjak. Uz to mi je dosudila čitavu političku knjižnicu ponajboljih francuzkih djela.”

Socijalni program seljačke stranke

U Hrvatsku se početkom XX. stoljeća počinju vraćati brojni mladi ljudi koji su se školovali u inozemstvu, a osobito su značajni oni koji su u Pragu bili studenti profesora Tomaša G. Masaryka, kasnijeg čehoslovačkog predsjednika. Oni donose nove ideje u književnosti pod vidom moderne, u umjetnosti pod vidom secesije, ali također i u upućivanju da treba reorganizirati hrvatski obrazovni sustav i osnivati škole za praktična i tehnička zanimanja. Drugim riječima, drži da treba stalno raditi u narodu na gospodarskom i kulturnom uzdizanju. U takvim se uvjetima formirao Stjepan Radić. On je kraće vrijeme živio u Zemunu, gdje je postavio prve temelje budućega programa Hrvatske pučke seljačke stranke. O tome je zapisao u svom životopisu:

“Još u Zemunu napisao sam knjižicu Kako ćemo iz našega zla u dobro, u kojoj je na koncu mojih 12 ili 14 točaka, koje se mogu smatrati jezgrom socijalnoga programa seljačke stranke. Ta je knjižica izašla u Sisku tiskom Janka Dujaka, a na moj trošak u 3000 komada. Baš je bila razprodana, kad ju zaplieniše. U jesen 1902. Izdao sam knjižicu pod naslovom Najjača stranka u Hrvatskoj, u kojoj sam obradio misao, da je ta

najjača stranka hrvatsko seljačstvo, kojemu njegov život i njegova narodna i državopravna sviest daje već gotov program i sad samo treba provesti organizaciju seljačstva, da se pravom narodnom snagom taj program oživotvori. I ova druga knjižica bila je zaplijenjena, ali srećom istom onda, kad sam već gotovo sve primjerke razprodao, dotično razaslao. Ovu je knjižicu tiskala Dionička tiskara, izdao sam ju svojim troškom i to 2000 komada.”

Časopis Hrvatska misao

U jesen 1902. Počeo sam izdavati mjesečnik u slavenskom demokratskom duhu pod naslovom *Hrvatska Misao*, koja je jednu godinu, još 1897. Izlazila u Pragu u istom slavenskom i seljačkom duhu. *Hrvatsku Misao* izdavao sam kroz puna tri godišta, a negdje u srpnju 1904. štampao sam i u tom listu i u posebnoj knjižici prvi nacrt podpunoga programa Hrvatske Seljačke Stranke. Taj je nacrt koncem iste godine bio temeljem za sastav definitivnog programa hrvatske seljačke politike. Prve godine – 1903. Do 1904. – bila je *Hrvatska Misao* aktivna i dobro se ukorenila medju inteligencijom. Druge godine – 1904. Do 1905. – imala je malen deficit. Treće godine ostavila ju je sva mladja inteligencija radi toga, što sam u njoj osudio košutovsku politiku hrvatsko-srbske koalicije, a starija inteligencija ostavila ju je za to, što sam medju tim osnovao hrvatsku seljačku stranku. Od nje mi je ostao dug, koji sam više godina izplaćivao.”

Trajno u Zagrebu

Godine 1902. Radić se trajno se nastanio u Zagrebu, gdje je objavio političku brošuru *Najjača stranka u Hrvatskoj* u kojoj je iznio zamisao o potrebi političkog organiziranja seljaštva kao najbrojnijeg dijela hrvatskoga naroda. Postao je tajnik Hrvatske ujedinjene opozicije te je bio jedan od organizatora hrvatskoga narodnog pokreta 1903., u vrijeme kojega se seljačstvo odvojilo iz ruku tadašnjih političkih frakcija i krenulo prema buni. U drugoj fazi narodnoga pokreta seljaci su masovno dolazili na narodne skupštine na poziv svojih župnika i kapelana, koji su ih u povorkama predvodili na te skupštine i tamo im govorili. Stjepan Radić je također napisao i objavio više

Braća Radić založila su se za uvođenje općeg prava glasa koje bi i seljacima omogućilo glasovanje i izbor zastupnika u Sabor. Također su predlagali da se veliki zemljišni posjedi u vlasništvu veleposjednika podijele seljacima bezemljašima i onima s malim posjedima, s time da se vlasnici obeštete višegodišnjom otplatom

vrijednih djela u izdanju Matice hrvatske te se kandidirao i za profesora na Zagrebačkom sveučilištu. Kada se pokušao posvetiti obrazovanju i znanosti, naišao je na nepremostive zapreke, te je odlučio raditi u seljačkom narodu, štiteći njegove interese. Počeo je sustavno posjećivati sela, osobito ona u Podravini i Slavoniji te je kao uvjerljiv i izdržljiv pučki govornik osvajao seljaštvo, u kome je nalazio sve više pristaša, jer je govorio o problemima koji su najviše tištali seljaštvo i nudio konkretne mjere za rješavanje tih problema.

Posvećenost hrvatskom seljaštvu

Ubrzo je prekinuo s dotadašnjim političkim istomišljenicima te je svoju djelatnost usmjerio prema nacionalnom osvješćivanju i gospodarskom, političkom i kulturnom prosvjećivanju hrvatskoga seljaštva. Kao odlični poznavatelj prilika na hrvatskom selu i problema koji su pritiskali hrvatsko seljaštvo, braća Radić razradila su program koji ih je trebao postupno riješiti te time omogućiti sveukupni napredak Hrvatske. Naime početkom XX. stoljeća većina hrvatskoga stanovništva bavila se poljoprivredom na malim imanjima, jedva dostatnima za preživljavanje. Usto seljaštvo nije imalo pravo glasovanja, čime su bili posve isključeni iz političkog života i mogućnosti rješavanja svojih problema. Zbog toga su se braća Radić založila za uvođenje općeg prava glasa koje bi i seljacima omogućilo glasovanje i izbor zastupnika u Sabor. Također su predlagali da se veliki zemljišni posjedi u vlasništvu veleposjednika podijele seljacima bezemljašima i onima s malim posjedima, s time da se vlasnici obeštete višegodišnjom otplatom. Ovim potezima uvelike bi se gospodarski ojačali

Lik seljaka. Crtež Krste Hegedušića

seljaci, a narastao bi i njihov politički utjecaj. Braća Radić inicirala su osnivanje Hrvatske seljačke stranke 1902. Antun Radić objavio je u "Domu" članak "Hrvatska seljačka stranka", a Stjepan iste godine u Rijeci tiska brošuru *Najjača stranka u Hrvatskoj*. Njima se 1903. godine pridružio Svetimir Korporić koji je u časopisu *Hrvatska misao* objavio članak "Hrvatska seljačka ili pučka stranka".

Razlaz s pravašima

Stjepan Radić postao je 12. listopada 1903. tajnik Hrvatske stranke prava. U toj su se stranci već tada mogle uočiti tri struje. Prva je struja predstavljala konzervativce, uglavnom starije članove stranke, pretežno bivše domovinaše i obzoraše, druga je bila obuzeta liberalizmom, dok se treća struja zalagala za pučki demokratizam. Druga i

Stjepan Radić ističe "da kod osnivanja Hrvatske seljačke stranke najživlje sudjeluju: Peroslav Ljubić, urednik Podravca, dr Svetimir Korporić, urednik Hrvatske misli, dr A. Radić, urednik Doma, St. Radić, urednik Hrvatske misli, Josip Stiić, veleposjednik, dr Benjamin Šuperina, odvjetnik, Iso Velikanović, urednik Knuta, dr Božo Vinković, odvjetnik i narodni zastupnik". Prema svemu sudeći, u grupi koja je razmatrala programska pitanja, sudjelovao je Rudolf Horvat, gimnazijski profesor u Petrinji.

treća struja okupljale su uglavnom mlađe članove, dotadašnje članove Hrvatske napredne omladine. Povod za njihovo razilaženje dogodio se na skupštini Hrvatske poljodjelske banke, održanoj u Zagrebu 10. Ožujka 1904. Tada je Stjepan Radić sa svojim suradnicima došao u sukob sa starijim pravašima. Idućega dana, na sjednici ravnateljstva ove banke smijenjeni su s dužnosti ravnatelj banke Svetimir Korporić i glavni nadzornik banke Milan Krištof. Upravo će se oni pridružiti Stjepanu i Antunu Radiću u organiziranju nove Hrvatske pučke seljačke stranke. Njima su se priključili još neki bivši pravaši koji nisu pripadali ni mlađoj ni starijoj generaciji, poput Bože Vinkovića i Ise Velikanovića.

Osim ove skupine, na praktični i idejni rad Stjepana Radića imala je veliki utjecaj i njegova supruga Marija. Ona se još 1905. Založila za ravnopravnost žena te za opće pravo glasa. Marija Radić je Stjepanu puno pomogla u radu, a knjižara koju je kasnije vodila, osim prodaje i objavljivanja knjiga, predstavljala je jedno od glavnih središta političkog djelovanja te širenja ideja Hrvatske pučke seljačke stranke.

Osnivanje HPSS-a

Osnivanje Hrvatske pučke seljačke stranke Nakon raskida s pravaštvom, Stjepan Radić krenuo je u proljeće 1904. godine s praktičnim pripremama za osnivanje Hrvatske pučke seljačke stranke. Prvo je počeo obilaziti sela i formirati prve zametke buduće stranačke organi-

zacije. Izgleda da su braća Radić od travnja 1904. organizirala više sastanaka u Zagrebu s uglednim pojedincima sa svrhom osnivanja nove stranke. Važan je bio sastanak održan 15. lipnja 1904. na kojemu se raspravljalo o imenu i programskoj osnovi Hrvatske seljačke stranke, a nakon toga je slijedio još jedan sastanak posvećen isključivo programu i pravilniku za organizaciju stranke. Nažalost, nisu sačuvana imena aktivista koji su sudjelovali na sastancima, no moguće je utvrditi da iako je u programska pitanja bilo uključeno više osoba, Stjepan Radić ističe "da kod osnivanja Hrvatske seljačke stranke najživlje sudjeluju: Peroslav Ljubić, urednik Podravca, dr Svetimir Korporić, urednik Hrvatske misli, dr A. Radić, urednik Doma, St. Radić, urednik Hrvatske misli, Josip Stiić, veleposjednik, dr Benjamin Šuperina, odvjetnik, Iso Velikanović, urednik Knuta, dr Božo Vinković, odvjetnik i narodni zastupnik". Prema svemu sudeći, u grupi koja je razmatrala programska pitanja, sudjelovao je Rudolf Horvat, gimnazijski profesor u Petrinji. On je za svog službovanja u Zemunu sa Stjepanom Radićem raspravljao o brošuri u nastajanju „Najjača stranka u Hrvatskoj“. Horvat je bio nazočan i na sastanku 22. prosinca 1904., a među potpisnicima programa Hrvatske pučke seljačke stranke se nije našao jer bi kao gimnazijski profesor bio izvrnut progonu.

U to su vrijeme pojedine novine poput "Podravca" utirale put novoj stranci. Tako je 26. ožujka 1904. urednik Peroslav Ljubić objavio članak pod naslovom "Hrvatska seljačka stranka": "U posljednjem broju pod naslovom *Vijesti iz Zagreba* pisali smo, kako je i u našoj opoziciji mnogo toga nezdravoga, kako imade i opozicionalaca, koji nijesu ništa bolji od samih mađarona. Pisali smo i o događajima što izbiše na površinu u *Poljodjelskoj banki*, pa onda o nemirima i o Frankovcima, koji te nemire prouzročise i koji udaraju po svemu što je naše. Rekosmo na jednom mjestu i to, kako će ovakav rad naše opozicije konačno prisiliti narod, da okrene svoj toj "rodoljublivoj" gospodi leđa, i da potraži svoje prave prijatelje, s kojima će moći složno raditi za boljitak svoj i čitavoga roda hrvatskoga.

Samo nijesmo spomenuli to, da je i među samom gospodom, koja se kupe oko "hrvatske stranke prava" došlo do nesuglasica i to radi toga, što je na skupštini "Poljodjelske banke" g. Stj. Radić tražio neka razjašnjenja o poslovanju ravnateljstva. Sa više strana čujemo, da je gospodin Radić bio u svom pravu, no to je ipak ražestilo tako neku gospodu članove ravnateljstva Polj. banke, koji su i članovi "hrv. Stranke prava", pa su tražili, da se Radić ima zahvaliti na tajničtvu "hrv. Stranke prava", jer da će inače oni istupiti iz stranke. Radić je dakako to odmah i učinio, premda bi to prije ili kasnije i samo od sebe došlo, u koliko mi poznajemo g. Radića i prilike u "hrv. Stranci prava".

Najnovije vijesti, što nam stigoše iz Zagreba svjedoče, da će se obistinuti naše nagadjanje kad rekosmo: "da će narod morati okrenuti leđa toj rodoljubljivoj gospodi i potražiti svoje prave prijatelje s kojima će složno raditi." Prijatelj nam naime javlja, da će većina mladih ljudi, koji se nazivaju naprednjacima (– ali i rade tako –) istupiti iz "hrv. Stranke prava", te se okupiti u posebnoj stranci i raditi složno s narodom, s

hrvatskim seljakom. – Stvorila bi se eto tako: "Hrvatska seljačka stranka". Nema dvojbe, da će radi toga biti opet buke i vike, no mi smo uvjereni, da sva ta buka i vika ne će ništa koristiti, jer je već i narod uvidio: koji i kakovi su plodovi dosadašnjega rada naših opozicionalnih stranaka. Mi smo i u posljednjem našem uvodnom članku: *Svagdje stranke, nigdje naroda* jasno prikazali, kako se je dosada u Hrvatskoj radilo, pa držimo, da takovomu radu mora jedanput za uvijek biti kraj. Za to nas osnutak "hrvatske seljačke stranke" niti najmanje ne čudi, mi vidimo, da je osnutak ovakove stranke nužna posljedica dosadanjeg rada naših "rodoljuba", pa smo pripravnici sve naše sile žrtvovati za procvat i napredak one stranke, koja će u prvom redu računati s narodom, koja će s narodom raditi, a ne će se godine i godine prepirati o programe i o ljude, a makar se oni zvali Starčevići, Breščenski ili Franki. Za sada upozorujemo samo u ovo nekoliko redaka naš seoski svijet na ovo što dočusmo o "hrvatskoj seljačkoj stranci", a nadamo se, da ćemo doskora moći i nešto opširnije o svem tom javiti."

Podravac, prve novine u Podravini počele su izlaziti 1893. godine. Vlasnik i urednik bio je Peroslav Ljubić. Podravac 1905. godine mijenja ime u Hrvatske novine. Prestaju izlaziti 1912.

Novi programski članak

Nekoliko tjedana kasnije Peroslav Ljubić objavio je još jedan programski članak *K osnutku hrvatske seljačke stranke*: “Mi smo već u više u više brojeva naših novina pisali o potrebi takove stranke, u kojoj bi se okupio sav naš narodni živalj: i seljak i gospodin, i obrtnik i radnik. Najpretežniji dio pučanstva u Hrvatskoj sačinjava nedvojbeno stalež seoski, a kako nam je znano, na taj se je stalež do sada polagalo najmanje važnosti, s njim se je najmanje računalo. Gospoda se složila prosto u stranku, okrstila je ovim ili onim imenom, proglasiše svojim vodjom ovoga ili onoga izmedju sebe, pa ga onda počеше slaviti i dičiti; proglasiše ga i mučenikom, ako je za narodnu stvar trpio, a od nas u pokrajini nije se tražilo takodjer ništa drugo, nego da moramo takovomu “vodji” vikati: živio, da ga moramo obožavati i klanjati mu se; a kad bi, recimo, nadošlo vrijeme izbora, onda bi

“Svu tu mnogogodišnju političku igru naših “prvaka” u Zagrebu motrili su neki narodni prijatelji onako iz daleka, a kako nijesu htjeli, da stvaraju nešto nova, ili bolje reći: kako stvar još nije bila dozrijela, stupiše i oni u koju od dosadanih stranaka i to najviše zato, da im se ne reče, da cjepkaju sile i da rade bez pravca i programa. No nije dugo potrajalo i mnogi od ovih istupiše iz stranke, kojoj su pripadali, jer su uvidjeli, da sve naše stranke vode danas račun bez birtaša, to jest da vode politiku bez naroda”

nam se jednostavno poručilo iz Zagreba: birajte toga i toga. U svakom mjestu bio je opet koji taj privrženik ili bolje reći “povjerenik” dotične stranke, koji je onda trebao uzeti samo bič u ruke, pa naći još nekoliko pomagača, koji će mu pomoći pritjerivati ljude na biralište. Takovom eto politikom dodjemo mi danas do toga, da imade i takovih ljudi, Hrvata, koji slave i diče dr. Franka, pokrštena židova, klanjaju mu se kao kakovom svecu, i proglašuju ga spasom Hrvatske. Tako je to bivalo u svim opozicionim strankama, koje su se obično medjusobno pravdale i natezale – do nedavno, tako je i danas, a tako ćemo doskora opet vidjeti i na biralištu u Zlataru, gdje kandidira dr. Magdić, a i čista stranka prava kandidirati svoga čovjeka. A pravdale su se i za to, jer je svaka htjela da je njezin prvak umniji i sposobniji, da je politički pravac ovoga ili onoga bolji i sposobniji, da je ovaj ili onaj veći rodoljub ili mučenik i slično.

Tako je eto to bivalo dugi niz godina. Kud gospoda u Zagrebu okom, tud mi neki u pokrajini skokom, pa bilo to dobro ili zlo. Poslije, dakako, počeo se zanimati i koji taj seljak za tu gospodsku politiku, a kako je bio u svakom mjestu i po koji učeniji čovjek, koji je pristajao uz ovu ili onu političku struju, nastojao je i on, da turi kojemu tomu seljaku u ruke novine, ove ili one stranke, kojoj je već on bio prijatelj, i dokazivao mu, kako nam je samo u ovoj ili onoj stranci spas i sreća. No naš je narod bistrouman. Brzo je on uvidio ovu “petljaniju”, kako bi znao reći pokojni

Starčević, pa se je pokazao dosta nehajnim za sve današnje političke struje. A to je eto i razlog, što danas vidimo, da se je u mnogim krajevima pa i samoj bogatoj Podravini, primjerice u Virju, porodio socijalizam i što ta nauka imade danas svojih sljedbenika i ovdje.

Svu tu mnogogodišnju političku igru naših "pravaka" u Zagrebu motrili su neki narodni prijatelji onako iz daleka, a kako nijesu htjeli, da stvaraju nešto nova, ili bolje reći: kako stvar još nije bila dozriela, stupiše i oni u koju od dosadanih stranaka i to najviše zato, da im se ne reče, da cjepkaju sile i da rade bez pravca i programa. No nije dugo potrajalo i mnogi od ovih istupiše iz stranke, kojoj su pripadali, jer su uvidjeli, da sve naše stranke vode danas račun bez birtaša, to jest da vode politiku bez naroda.

Tako je eto došlo do osnutka hrvatske seljačke stranke. U toj stranci imao bi se uz zdravu hrvatsku narodnu gospodu okupiti i sav narod i tada svi zajednički po ustanovljenom nacrtu raditi na svim granicama na polju gospodarskom, prosvjetnom i političkom. Taj rad imao bi biti neprekidan, a članovi te stranke imali bi sačinjavati čvrsti i nesalomljivi lanac prave narodne vojske.

Dne 15. Lipnja o. g. bio je u Zagrebu pouzdani sastanak nekih narodnih prijatelja, pa se je na tom sastanku pretresla osnova za osnutak hrv. Seljačke stranke, što ju je izradio g. Stjepan Radić. Osnova je razdijeljena na tri dijela i to: 1. Rasulo naših starih stranaka. 2. Zašto mora nova stranka biti baš seljačka stranka? 3. Program i način rada hrvatske seljačke stranke.

Ova tri dijela osnove bila su na sastanku svestrano pretresana i primljena, pa će se na slijedećem sastanku uglaviti program i pravilnik za organizaciju. Mi ćemo se u slijedećim brojevima opet svratiti na tu stranku i na osnovu, koju smo malo prije spomenuli, a naše prijatelje seljake upozorujemo, da se u tu stvar što dublje zamisle, dok nam ne bude moguće reći: evo, to je naš program i naš put, a sad ruku u ruku pa složno na narodni posao."

Hrvatski narod o nužnosti osnivanja HSS-a

Nužnost osnivanja Hrvatske seljačke stranke, ali i objašnjenje kakvo je bilo stanje u drugim

"Hrvatska pučka seljačka stranka imala je "biti osnovana na ovim temeljima: 1. Na naprednim mislima u smislu ozbiljnog prosvjeđivanja i gospodarstvenog oslobođenja najširih slojeva narodnih, poimenice seljaštva; 2. Na osnovu narodnoga hrvatskog jedinstva u skladu s kulturnom i gospodarskom uzajamnosti svih, a osobito južnih Slavena, te kojoj je u političkom radu sredstvo hrvatsko državno, historijsko i pozitivno pravo"

tadašnjim strankama iscrpno prikazuje članak objavljen u listopadu 1904. U novinama "Hrvatski narod": "Mi slabo kad pišemo o raznim strankama u Hrvatskoj. Ne zato, što ne bi bilo važno znati, kako razni ljudi u domovini misle o tom, kako bi se narodu dalo pomoći, već zato, što je u nas veoma neugodan posao dirati u razne naše stranke, em naša su gospoda sva, bila vladina, bila opozicionalna vrlo tvrdoglava, spremna odmah da zamrže onoga, tko o njima koju istinitu hoće da kaže. Al je važno i nužno znati sve potanko o našoj gospodi i raznim strankama, mora i *Hrvatski Narod* o tom koju reći, jer nije daleko pa će doći izbori za sabor, te će doći gospoda moliti i naše čitatelje za glas. Stranaka ima u nas mnogo, i previše misle neki, a mi mislimo, da ih nije previše, samo da se narodne stranke međusobno previše mrže, i nemaju dovoljno volje za složan narodni rad. Evo tih naših stranaka.

Početak nove stranke

Početak nove stranke vezan je uz dogovor o mogućem spajanju novina "Dom" i "Hrvatski narod" 5. prosinca 1904. na kojem je, prema sjećanju Stjepana Radića, Antun Radić kazao "ili se odmah složimo u privremeni odbor za osnutak seljačke stranke i odmah se pismeno obvezimo, da ćemo tu stranku osnovati na hrvatskom državopravnom i na pučkom seljačkom temelju, ili se nemojte više sastajati." Taj je prijedlog poslie kratke razprave primljen i tako se seljačka stranka u istinu započela. Osnovu za program seljačke stranke sastavljao je doduše zajedno s drom. Korporićem s drom.

Tablica Socijalna struktura utemeljitelja Hrvatske pučke seljačke stranke 1904. i početkom 1905. godine

Zanimanje	Najviše angažirani na osnivanju 1904. (početna faza)	Potpisnici zapisnika odluke o osnivanju Hrvatske pučke seljačke stranke 5. prosinca 1904.	Aktivisti u vrijeme potpisivanja programa Hrvatske pučke seljačke stranke 9. siječnja 1905.	Članovi privremenog Glavnog odbora Hrvatske pučke seljačke stranke (stanje 13. ožujka 1905.)	Ukupno
Urednici, nakladnici	6	4	6	3	6
Svećenik	-	-	3	4	4
Posjednik	1	1	2	3	3
Književnik (publicist)	-	-	-	2	2
Gimnazijski profesor	1	-	-	-	1
Odvjetnik (i pravnik)	2	1	3	2	4
Seljak	-	-	-	2	2
Novinar	-	-	1	1	1
Obrtnik	-	-	-	1	1
Knjigovođa	-	-	-	1	1
Trgovac	-	-	1	1	1
Upravitelj dobra	-	-	1	1	1

Izvori: *Hrvatske novine*, *Hrvatska misao*, *Hrvatski narod*, dokumentacija Hrvatskog državnog arhiva.

Šuperinom i sa svojim bratom Stjepanom, ali prvi tumač k programu napisao je sam, a i drugoga tumača po prilici polovicu”. Prijedlog o spajanju novina je dakle prihvaćen nakon te je donesena odluka o osnivanju Hrvatske pučke seljačke stranke o čemu je sastavljen zapisnik kojeg su, prema kasnijem svjedočenju Stjepana Radića, uz njega potpisali Antun Radić, Benjamin Šuperina, Svetimir Korporić, Milan Krištof i Ivan Gmajner. Prema tome Hrvatska pučka seljačka stranka imala je “biti osnovana na ovim temeljima:

1. Na naprednim mislima u smislu ozbiljnog prosvjećivanja i gospodarstvenog oslobodjenja najširih slojeva narodnih, poimenice seljačtva;
2. Na osnovu narodnoga hrvatskog jedinstva u skladu s kulturnom i gospodarskom uzajamnosti svih, a osobito južnih Slavena, te kojoj je u političkom radu sredstvo hrvatsko državno,

historijsko i pozitivno pravo”. Iz početnoga kruga osnivača stranke udaljili su se Iso Velikanović i Božo Vinković, dok su se pridružili Milan Krištof i Ivan Gmajner. Na sastanku 5. Prosinca nisu mogli biti Peroslav Ljubić i Josip Stiić, ali su oni ostali aktivni unutar kruga osnivača koji su uz njih i braću Radić činili pridošli Krištof i Gmajner te od ranije djelatni Benjamin Šuperina i Svetimir Korporić. Stjepan Radić napominje da je u jednom od početnih dogovora (travanj–prosinac 1904.) oko osnivanja Hrvatske pučke seljačke stranke sudjelovao i odvjetnik dr. Pero Magdić. Iako su se neki ljudi spletom okolnosti odvojili, s vremenom se krug utemeljitelja Hrvatske pučke seljačke stranke proširio. Među članovima privremenog Glavnog odbora HPSS-a početkom 1905. Bila samo dva seljaka – Tomo Jalžabetić iz Đurđevca i Ilija Martinović iz Šumeće kraj Oriovca. Osim

spomenutih, privremeni su Glavni odbor činila četvorica svećenika, trojica urednika, trojica posjednika, dvojica književnika odnosno publicista te po jedan odvjetnik, pravnik, novinar, obrtnik, knjigovođa, trgovac i upravitelj dobra. U cijelom početnom procesu od proljeća 1904. do ožujka 1905., prema trenutnom stupnju istraženosti, sudjelovalo je 27 osoba. Među njima je bilo šest urednika ili izdavača novina, četvorica svećenika, četvorica odvjetnika odnosno pravnika, trojica posjednika, dvojica književnika, dvojica seljaka te po jedan novinar, obrtnik, knjigovođa, trgovac, upravitelj imanja i gimnazijski profesor. Velika većina ih je bila iz središnje Hrvatske, a tek po jedan iz Srijema odnosno Dalmacije.

Radić o “seljačkom stališu”

Stjepan Radić je o važnosti osnivanja seljačke stranke 22. prosinca 1904. objavio sljedeće misli, koje odlično objašnjavaju njegova idejna polazišta: “Od sto ljudi u Hrvatskoj preko 90 ih spada seljačkom stališu. No nije seljački stališ samo najbrojniji, već je i najkorisniji. Svi skupa naime predobro znamo i vidimo, da nas seljačka žuljevita ruka ponajviše i hrani i brani. Sudeći po tom, moralo bi se do seljaka najviše držati i na njegove potrebe najprije misliti. Mjesto toga gledamo na svoje oči, da seljak i sam sebe drži zadnjim čovjekom, pak onda nije čudo, ako je i svakom”drugom” samo dotle dobar, dok ga treba. To je sve za to, što je seljak obično ili siromašan ili neuk, ili ovo jedno i drugo.

Seljačko siromaštvo u mnogim je krajevima Hrvatske već potpuna bieda i nevolja, a seljačka neukost sve to više škodi za to, jer je svakim danom više bezdušnika, koji su kadri zavesti narod i tamo, gdje se uzalud lije krv i gubi život ili sloboda. I tako smo došli do toga, da je glad obični gost u seljačkoj kući, a ni uzaludne krvave bune nisu već riedke.

Ove bune pokazuju, da bi si narod rado sam pomoći, ali si nezna. Vidi se to i iz toga, što tisuće i tisuće naših ljudi i starih i mladih i nepismenih i pismenih idu na dug put preko dalekoga mora u tudju i nepoznatu Ameriku, da američkim krvavim dolarima, jedući tvrdi kruh “od devet kora”, pomognu domu, koji se već ruši. Ne žali

“Ove bune pokazuju, da bi si narod rado sam pomoći, ali si nezna. Vidi se to i iz toga, što tisuće i tisuće naših ljudi i starih i mladih i nepismenih i pismenih idu na dug put preko dalekoga mora u tudju i nepoznatu Ameriku, da američkim krvavim dolarima, jedući tvrdi kruh “od devet kora”, pomognu domu, koji se već ruši. Ne žali dakle naš seljački svijet ni znoja ni krvi, ni muke, ni života, da kolko toliko olakša breme barem svojoj djeci, kad ne može sam sebi. I gle, sve to pomaže malo ili ne koristi nimalo ili vodi još u veću propast. Mora se dakle narodno zlo nekako s druge strane pograbit i narodnomu dobru druga vrata otvoriti”

dakle naš seljački svijet ni znoja ni krvi, ni muke, ni života, da kolko toliko olakša breme barem svojoj djeci, kad ne može sam sebi. I gle, sve to pomaže malo ili ne koristi nimalo ili vodi još u veću propast. Mora se dakle narodno zlo nekako s druge strane pograbit i narodnomu dobru

!! Putovanje u Ameriku !!

snižene cijene

III. razred

iz Zagreba u New-York

140 kruna

sa brzim parobrodima, prevoz preko mora 7 do 8 dana.

Izvrсна opskrba!

Oprema putnika iz Zagreba svake subote i ponedjeljka.

L. MAŠEK I DRUG

ZAGREB, Preradovičev trg broj 8.

druga vrata otvoriti.

Naš seljački svijet do nedavno sve je čekao samo od gospode i vlade. Danas već uvidja, da se i gospoda tuže, kako im je zlo, i da vlada ne može nikud nikamo bez naroda. Kad su dakle i sama gospoda u nevolji ili barem govore i misle, da jesu, i kad narodna volja vriedi i za vladu, onda je naravska stvar, da se seljačtvo, kao najveći dio naroda, mora osloniti na se, i da u svakom javnom poslu mora odlučivati, seljačka snaga i seljačka pamet.

Siromašni, ali jaki seljaci

No sad će netko reći: Suvremeni ti seljačka snaga, kad je seljak siromak; a drugi će doviknuti: suvremeni ti seljačka pamet, kad je seljak neuputan. Jest, istina, siromak je seljak, ali je seljačtvo još uvijek tako jako, da samoj državi plaća milijune i milijune. Neuka je velika i prevelika većina seljačtva, ali već ipak u svakom selu, ili barem u svakoj občini ima i po više ljudi, koji nisu samo bistri od naravi, nego su i s malom školom došli do tolikogaa znanja, da su sigurni braniti i svoje i občinsko i narodno pravo. A još više ima takvih seljaka, koji znadu točno i oštro prigovoriti svakoj krivici, ako još i ne znadu dobro puta i načina, kako bi ju odstranili. Sad promislimo samo ovo troje: Seljaku je zlo, da ne može biti gore; bez narodne volje nema danas sabora, a bez sabora nema kod nas ni zakona, ni vlade; u našem je narodu seljaka 90 od stotine, a medju seljačtvom ima već na tisuće ne samo pametnih, nego i prilično naobraženih ljudi, da i ne govorimo o seljačkom poštenju i o seljačkom gruntu, koji je ipak na koncu konca najvredniji od svega, što

“U to sam doba počeo živo raditi na jednom velikom djelu, koje je doskora i izašlo nakladom Matice hrvatske pod naslovom Moderna kolonizacija i Slaveni. Ovo mi je djelo medju mojim drugovima još više povećalo ugled te sam dne 5. prosinca 1904., u privremenom odboru za osnutak Seljačke stranke izabran predsjednikom, a taj je zbor uvijek poslie ponavljan obično svake godine, i to vazda jednoglasno. Dana 22. prosinca 1904. održana je sjednica privremenoga glavnoga odbora za osnutak Seljačke stranke i tu je stvoren program i tumač k njemu”

Hrvatska ima. Naravski je dakle, da se napokon i kod nas našlo takvih ljudi, koji govore i pišu: Ni hrvatskomu narodu ne će biti bolje, dok se prvi i glavni njegov stališ ne složi u jednu stranku, koja će zamieniti dosadašnje stranke najprije u pravoj narodnoj opoziciji, a onda i na pravoj narodnoj vladi. Kad bi Hrvatska bila svoja i slobodna, kad bi svi zakoni bili dobri a činovnici još bolji; i onda bi seljačka stranka imala dosta posla, da se brine za korist i ugled seljačkoga stališa. Danas, gdje je Hrvatska u najvažnijim stvarima odvisna od Ugarske i gdje su mnogi zakoni samo iz njemačkoga prevedeni, i kad još mnoga činovnička i nečinovnička gospoda nemaju, kako se ono veli, dosta narodne svijesti, moći će u seljačkoj stranci se okupiti i ostali staleži i školovana gospoda, t. j. stranka se mora u isto vrijeme brinuti i za dobro ciele domovine i za seljačku korist.

To se mora pokazati već i samim imenom, pak se za to ova stranka i zove najprije pučka, t. j. narodna, a onda istom seljačka. U puk spadaju sva gospoda, bez velikaša i plemića, a takovih mi Hrvati imamo vrlo malo, a i ti su se gotovo svi od nas otudjili. Kada se dakle kaže hrvatska pučka seljačka stranka, znači to narodnu stranku bez aristokracije ili ti velike gospode, i to takvu narodnu stranku, koja seljački stališ smatra za svoju jezgru i za svoj najjači oslon.

No nije dosta, da ova naša stranka ima tako zgodno i razumljivo ime, nego treba sve što

hoće, bude pravedno i poštovano, i da onda ta naša stranka za pravednost i za napredak radi i takvom računicom, koja sigurno vodi k uspjehu. Sve ovo razlaže vam se liepo i na tanko na drugom mjestu i sad ne treba nego plan i osnova po kojoj bi se hrvatsko seljačstvo okupili u jedno kolo, da se danas, sutra silni seljački milijuni troše samo na narodnu i seljačku korist i da sav seljački svijet i s crkvom i školom i činovničkom i nečinovničkom gospodom bude onako zadovoljan, kako je pravo i Bogu drago.”

Radić o osnivanju HPSS-a

O samom osnivanju stranke Stjepan Radić zapisao je u svom političkom životopisu: “U to sam doba počeo živo raditi na jednom velikom djelu, koje je doskora i izašlo nakladom Matice hrvatske pod naslovom Moderna kolonizacija i Slaveni. Ovo mi je djelo medju mojim drugovima još više povećalo ugled te sam dne 5. prosinca 1904., u privremenom odboru za osnutak Seljačke stranke izabran predsjednikom, a taj je zbor uvijek poslie ponavljan obično svake godine, i to vazda jednoglasno. Dana 22. prosinca 1904. održana je sjednica privremenoga glavnoga odbora za osnutak Seljačke stranke i tu je stvoren program i tumač k njemu. Program bez tumača izišao je dne 31. prosinca 1904. U tjedniku “Hrvatski narod”, a polovicom siečnja 1905. izišao je u posebnoj brošuri i program i tumač, koji je tiskan u 10 tisuća komada. Sada sam se bavio u jednu ruku organizacijom Seljačke stranke, a u drugu ruku pisanjem znanstvenih djela, što ih je izdavala Matica hrvatska.”

Osnutak stranke popratile su također novine sljedećim riječima: “U četvrtak 22 o. mj. držali su osnivači “Hrvatske pučke seljačke stranke” u Zagrebu sjednicu na kojoj se je kroz punih devet sati pretresao program stranke, koji je izradio poseban odbor, komu je taj posao bio povjeren. Konačno je program uz neke nužne preinake i po ostalim osnivačima prihvaćen i odobren, dok će takav imati odobriti i glavna skupština, koja će se mjeseca ožujka u Zagrebu održavati. Sastanku je prisustvovao lijep broj narodne gospode, dok su se mnogi ili brzojavno ili pismeno ispričali izjavljujući da su suglasni sa svim, što će se na

sastanku zaključiti. Milo nam je što možemo izjaviti, da uz hrvatsku pučku seljačku stranku stoji, i lijep broj naših mlagijih svećenika. I naš urednik pribivao je sastanku, koji se 22 o. mj. obdržavao, jer kako je poznato i on svom dušom radi za ovu toliko potrebnu i pravu hrvatsku narodnu t. j. pučku i seljačku stranku. Ova vijest mora da razveseli svakog razumnog hrvatskog seljaka, a pogotovo naš podravski narod, koji je već odavna obračunao s nerazumnom gospodskom politikom u Zagrebu. U slijedećem broju donijet ćemo u posebnoj prilogu doslovno sav program “Hrvatske pučke seljačke stranke” znajući, da je naš seljak željan znati, što će sve tražiti i za što će se sve boriti ta njegova stranka. O svemu tom doskora mnogo više. I tako, eto, ne mogosmo narodu hrvatskom donijeti ljepše božićnice.”

Na početku 17.000 članova

Jedan od osnivača stranke Peroslav Ljubić opisao je djelovanje stranke krajem prosinca 1904. i početkom siječnja 1905. Kada je Hrvatska pučka seljačka stranka okupila čak 17.000 članova.

“Mnogi moji prijatelji pitaju me: hoće li hrvatska pučka seljačka stranka doskora stupiti u život i

otpočeti svojim radom? I nedavno imao sam priliku razgovarati s jednim svojim prijateljem iz okolice, koji mi reče, da je smatrao osnutak hrvatske pučke seljačke stranke već davno zamrlom stvari. Ja sam naime s g. Stjepanom Radićem priredio nekoliko pouzdanih sastanaka u Podravini, a na tim sastancima raspravljalo se o potrebi i zadaći Hrvatske pučke seljačke stranke. Poslije tih sastanaka nije se o stranci toliko pisalo u našim novinama, ali se je za to živo radilo na tom, kako da stranka već u g. 1905. stupi u život i otpočne svojim djelovanjem. Nedavno sam u "Hrvatskim Novinama" javio, da se je 22. prosinca prošle godine sastalo u Zagrebu više iskrenih prijatelja naroda, koji su toga dana stvorili program hrvatske pučke seljačke stranke. Taj program već smo donijeli u cijelosti na posebnom prilogu, koji je bio priložen prvom broju "Hrvatskih Novina". Temelj pako samoj stranci udaren je već onim danom, kad je ta misao nikla i ušla megju narod. No opazio sam i sâm, da su naši prijatelji u Podravini poslije ono nekoliko prošle jeseni

održanih sastanaka očekivali, da će se što prije otpočeti onim poslom, kako im se to na sastancima razlagalo. Kako je ali ovo zamašan i težak posao, koji iziskuje i vremena i razmišljanja, trebalo je raditi oprezno, razumno i polako. Danas je hrvatska pučka seljačka stranka gotova stvar. Ona je već danas jedna od najjačih političkih stranaka u Hrvatskoj, jer broji već u prvom svom začetku preko 17.000 članova. Mnogi možda toga ne će vjerovati, ali je ono u istinu tako. Istina, nije još ta vojska organizirana, no i taj posao brzo će biti gotov. Ni mjesec dana ne će proći, pa će se taj posao obaviti, a za dva mjeseca držati će možda već hrvatska pučka seljačka stranka u Zagrebu svoju prvu glavnu skupštinu, na kojoj će biti zastupano tih 17.000 njezinih članova sa više stotina njihovih pouzdanika. Dana 9. Siječnja o. g. sastadoše se opet prijatelji hrvatske pučke seljačke stranke u Zagrebu, a na tom sastanku potpisan je po njima program i pravilnik, ili red, po kojem će se raditi i po kojem će se stranka organizovati. Osnivači porazdijeliše

si odmah posao, pa ću i ja sam za koji dan s tim poslom otpočeti otpočeti u našoj Podravini. Možda se već zimate kakav će to biti posao. Lahak, no važan i ozbiljan, ali ne ću da ga mećem na veliko zvono. Budite samo pripravnici!... Mnogi od vas rado bi možda znati i za imena onih narodnih prijatelja, koji udariše temelj toj našoj stranci. U prvom redu je najjači i najsnažniji temelj našoj stranci sam hrvatski puk, a ovi prijatelji puka hoće da s hrvatskim pukom zajednički u toj stranci rade: Dr. Antun Radić, profesor i tajnik "Matice Hrvatske"; Stjepan Radić, književnik i urednik "Hrvatske Misli"; dr. Benjamin Šuperina, odvjetnik u Sisku; dr. Svetislav Korporić, urednik "Hrvatskog Naroda"; dr. Milan Krištof, posjednik; Josip Koritnik, svećenik; Ante Irgolić, svećenik; Ante Šlegel, svećenik; Juraj Kapić, vlasnik i izdavatelj "Pučkog Lista" u Spljetu (Dalmacija); Milan Stojanović, Luka Šoški, Ivan Gmajner i Josip Godler, pravnici; Josip Štić, posjednik u Galdovu; Bogdan Žagar, posjednik u Ogulinu; Dragan Turk, posjednik i upravitelj nadbiskupskih dobara i Peroslav Ljubić, urednik "Hrvatskih Novina".

Pretplatnici novina članovi HPSS-a

No glavno još nijesam rekao. Možda još uvijek mislite: odakle hrvatskoj pučkoj seljačkoj stranci 17.000 članova, a još se za tu stranku pravo i nezna! I to ću vam reći. Na sastanku osnivača obdržavanom 9. ov. mj. rečeno i zaključeno je, da se članom stranke smatra svaki hrvatski državljanin, koji drži bilo ma koje od strankinih novina. A novine hrvatske pučke seljačke stranke slijedeće su: "Hrvatski Narod", "Pučki List", "Hrvatska Misao" i naše "Hrvatske Novine". A te sve novine imadu, vidite, 17.000 pretplatnika. Svaki pretplatnik ovih novina imade i neka prava u stranci, a koja su to prava, to će se već doskora saznati i to će vam se svakom pojedinom doskora priopćiti u posebnoj knjižici, u kojoj će biti štampan program sa tumačem, pravilnik ili red i još neke upute.

Toliko za sada o toj našoj stranci, a doskora bit će vam sve posve jasno, a nadajte se skorih dana i spomenutom poslu. Lijepo bi bilo, istina, da je ova naša stranka već posve uređena (organ-

izovana), jer su, kako se nagoviješta, izbori već pred vratima, pa bismo mogli poslati i mi u sabor nekoliko naših zastupnika. No ako Bog dade, biti će i to."

Za razumijevanje političkih polazišta nove stranke, znakovit je članak Stjepana Radića "Hrvatska pučka seljačka stranka" objavljen u siječnju 1905. U časopisu "Hrvatska misao":

1. Naša historijska baština ili staro hrvatsko državno pravo

"Imao sam jednom još u prvom gimnazijalnom razredu druga, koji je zadaću iz zemljovida znao odgovoriti samo na maloj karti na Atlasu, te na zemljovidu celoga svijeta ne bi mogao naći ni Evrope, a nekmo li pojedine poluotoke i omanja mora. Takvomu učeniku dosta su slični i naši državno-pravni političari, koji se ne mogu snaći ni u habsburgskoj monarkiji, a kamo li na čitavu svijetu. Ali što se njih tiče sviet, ta oni se jedva dostoje pogledati na Evropu!....

Što to znači, zar to, da ne imamo prošlosti i da nikada nismo imali svoje države? Nipošto. U povjesti se dobro znade, da smo mi imali svoju državu, a u ustavnom pravu, da ju u glavnom imamo i danas. Ali Hrvatska već osam stoljeća ne ima svoje materijalne krune, a mi Hrvati, kao Hrvati ne imamo nigdje prijatelja, jer kao Hrvati ništa evropskoga ne uradismo. Kad 1102. Okrunismo kraljem Kolomana, Evrope još ne bijaše, ona se počela stvarati u pravom smislu istom westfalskim mirom (1648.) no tada mi već bijasmo s Ugarskom s evropskoga gledišta posjed "austrijske kuće".

Za vrieme reformacije bijasmo i ostasmo samo katolici baš kao za stoljetnih bojeva s Turcima bijasmo kršćani i – ugarski plemići. Hrvat-ski, u istinu hrvatski bijahu samo naši seljaci i naši glagoljaši; ali naše seljačtvo stenjaše pod njemačkim kmetstvom, a glagoljaštvo sve se više stiskaše pred latinštinom. U arkivima i na kamenu bijaše dokaza za naše samostalno državno biće, dapače i adrese naših staljških sabora pune su svjedočanstva za našu – sredovječnu državu. Ali kao sredovječna država ne mogaše se uzdržati ni velika Poljska. I nju si podieliše, nas ne trebaše podieliti, mi se podielismo sami ili točnije: histori-

“Historijsku Hrvatsku podijeliše njezini najodličniji sinovi: grofovi ju spojiše s Ugarskom, biskupi posvetiše Rimu, a begovi podvrgnuše Stambulu. Naša je historijska baština ugarsko plemstvo, rimski episkopat i tursko begovstvo. Hrvatsko državno pravo ne da se odijeliti od ta tri svoja uresa, ako ga ne svratimo modernim duhom i ne poniknemo novom snagom narodne i kulturne svoje misli”

jsku Hrvatsku podijeliše njezini najodličniji sinovi: grofovi ju spojiše s Ugarskom, biskupi posvetiše Rimu, a begovi podvrgnuše Stambulu. Naša je historijska baština ugarsko plemstvo, rimski episkopat i tursko begovstvo. Hrvatsko državno pravo ne da se odijeliti od ta tri svoja uresa, ako ga ne svratimo modernim duhom i ne poniknemo novom snagom narodne i kulturne svoje misli. Ali onda to više i nije ono državno hrvatsko pravo, koje je i Zrinske vodilo od Stambula do Beča, a današnje naše političare vodi od Pešte prema Rimu. Srećom imademo mi Hrvati još i

dragocienije baštine iz svoje povjesti, baštine, koju je naš seljak uz sve izvanjske i domaće neprilike znao ne samo očuvati nego i povećati.

2. Naša narodna imovina, ili nova hrvatska svijest i snaga

Tko god u nas makar samo iz prikrajka prati naš javni život, mora se s odvratnošću odvrnuti od prizora, što ih sve to češće gledamo već dobar desetak godina. Drzko jedno tudjinče, bez iskrene ljubavi k puku, ne znajući još uvijek dobro ni našega jezika, a rugajući se danomice našem slavenskomu preporodu, to tudjinče vije danas visoko barjak hrvatskoga državnoga prava, pa ipak mu se oštro prigovara samo to, da su mu prljave ruke. Nije ni čudo: i njegovi protivnici s lijeva i s desna s malom iznimkom naš puk isto onako malo ljube, kao i on. I oni, ako i znadu hrvatski, vole govoriti, a po gotovo čitati i u “sladkoj” talijanštini ili “kulturnoj” njemštini. I oni u praksi ne znaju za Slavene, nego tek za “Vlahe” i za “Pemce”. Nego i “čisti” i “nečisti” najslušniji su u tome, da među puk dolaze samo agitovati ili mu tako pomažu, da njima curkom curi, a seljaku jedva polagano kaplje.

Na svu sreću našu, nitko od tih naših velikih političara nije nikada znao, a ne zna ni danas narodu razumljivo govoriti, za narod jasno pisati, te je aristokratska njihova politika znala osvojiti tek zanosnu, ali neizkusnu mladež, a djelomice i dobroćudno, no u politici posvema neuko građanstvo. I dok se tako po Zagrebu i u gdjekojem gradu dielile balkanske zemlje i narod pozivao, da ustane i uzme svoje od "Triglava do Balkana", dotle u tom narodu sazrievahu misli, koje se na naše oči počinju pretvarati u djela. Već je pol vieka, da naš seljak nije kmet i to u celo doba na prostoru od Rieke i Varaždina pa do Zemuna vidi i osjeća, da "spada pod Zagreb gdje stoji ban".

Hrvatski pučki Piemont

Dok je nerazumna "velika politika", letjela po zraku, dotle se naš seljački sviet okupljao i dobrobrano okupio oko svoga glavnoga grada, a još više oko svoga ljubimca, bana. Inteligencija je dielom Khuena obožavala, jer je imao vlast, a dielom radi njega prezrela bansku čast; narod je tudjega Khuena odielio od svojega bana, te je bez ikakvoga vodstva osjetio, ako i dosta ne jasno, da je jedna politička cjelina, da je u borbi za pravo nesavladiva sila. U tom kolu na čelu su one tri županije (zagrebačka, varaždinska i križevačka), u kojima narod nije nikada osjetio tudjinske noge za svojim vratom. Ta političkim robstvom nikada ne oskvrnuta zemlja, ti sveti "ostanci ostanaka" postadoše, kao preko noći, maticom hrvatskomu puku, hrvatskim pučkim Piemontom, na koji s ponosom gledaše i slavonska i dalmatinska i istarska Hrvatska. Ali veliki političari u svem tom ništa ne vidješe i od svega toga ništa ne razumješe. Ne vidješe, da tisućljetna veća ili manja samostalnost gornje Hrvatske postaje napokon političkim faktorom, ne razumješe što to znači, kad u malenu narodu ima na stotinu tisuća ljudi, kojih ne treba istom buniti proti tudjinskoj vlasti, jer u svima živi stoljetna sviest, da Hrvatska nikad nije nikomu robovala, pak da zato ne može ni ne će ni sada biti ničijom služkinjom.

No osim te političke sviesti, osim toga novoga državnoga prava, počeo je naš seljački sviet shvaćati još jedno jače pravo i pojmati jednu još širu misao: osim spoznaje, da je Hrvat, osjeti

naš seljak, da je čovjek i da svuda na okolo ima narodne svoje braće, ako se možda i zovu drugim imenom, ako možda i živu pod drugom vladom. Onomu tudjinčetu ostade u rukama stara zastava s latinskim napisom i s crnim mrtvačkim rubom. Seljački se puk počeo kupiti pod novi hrvatski barjak, na kom je u narodnom jeziku krvlju napisano: Hrvati smo, Slaveni i ljudi. Istina, već duže vremena nema ni jedne javne pučke skupštine, a malo se čuje i za pouzdane seljačke dogovore, no ne mislimo zato, da je veliki narodni seljački pokret prestao. Sada se istom i širi nevidljivom silom, zrakom i vjetrom, poput svih velikih pokreta u povjesti. Pred crkvom i u crkvi, na cesti i u šumi, za posvećenim kućnim pragom i za nesretnom tamničkom bravom, gdje

“No osim te političke svijesti, osim toga novoga državnoga prava, počeo je naš seljački svijet shvaćati još jedno jače pravo i pojimati jednu još širu misao: osim spoznaj, da je Hrvat, osjeti naš seljak, da je čovjek i da svuda na okolo ima narodne svoje braće, ako se možda i zovu drugim imenom, ako možda i žive pod drugom vladom. Onomu tuđinjčetu ostade u rukama stara zastava s latinskim napisom i s crnim mrtvačkim rubom. Seljački se puk počeo kupiti pod novi hrvatski barjak, na kom je u narodnom jeziku krvlju napisano: Hrvati smo, Slaveni i ljudi”

god ima više hrvatskih seljačkih srdaca, tu se javlja i hrvatska pučka duša, jer se osjeća potreba nove pučke politike, dostojne Slavena. Uzalud neki političari poput sajamskih komedijaša, bubnjaju pred svojom panoramom, u kojoj se na njemačko staklo može za mali novac vidjeti Velika Hrvatska; uzalud službena čeljad dokazuje, da će sve biti dobro, ako ostanemo mirni i ako se posvema povjerimo prekodravskoj braći; slabe je koristi i od poziva na križarsku vojnu protiv nevjernika, jer svatko zna i vidi, da se hvala bogu svaki od nas može slobodno moliti, kako hoće i koliko hoće, ili točnije kako zna i koliko može. I tako se svuda po Hrvatskoj približuje naše političko proljeće, jer se napokon novim plugom i sigurnom rukom zaorala brazda u plodnu, ali zapuštenu njivu hrvatskoga puka. I vidjet ćete, da se ni sami ne ćemo prepoznati, kad porastu sve ove klice, koje tako liepo počesu nicati, na polju pučke seljačke prosvjete i privrede. Mjesto pojedinoga seljaka, koji često za jedan gulaš, za čašu vina, za gospodsko obećanje ili čiju prietnju, daje i predaje sebe i svoje, ne znajući i ne pitajući, komu i zašto, eto ti čitave seljačke vojske, koja nije samo svjestna ovoga ili onoga svoga političkoga prava, nego je sva prodahnuta, ljudskim ponosom, slavenskom prosvjetom i narodnom dužnošću svojom. Kako, da se takvoj moralnoj sili opre domaća i tuđja sredovječna politika, osobito, kad će toj seljačkoj vojsci

njezini “topovi” biti u gospodarskoj organizaciji, a njezine puške i bajonete u uvjerenju, da hrvatski ratar rataru, hrvatski seljak seljaku nije samo brat po Bogu i po jeziku, nego i po naravi prvi i najpotrebniji pomoćnik za Bogom. Ovo seljačko bratimstvo i zajedništvo bit će malo jači nasip tuđoj bujici i malo drugčiji pokretač domaćemu napredku, nego što je nekad bilo bratimstvo plemićke i velikaške urote.

3. Obilježja i zadaće demokracije

Danas se još uvijek stranke diele na umjerene (konzervativne) i odlučne (radikalne), na slobodoumne (liberalne) ili napredne (progresivne) i natražnjačke (ultramontanske ili klerikalne). Ova razdioba veoma je površna i samovoljna. Jedan pogled u noviju povjest i u suvremeni život uvjerava nas, da su danas samo dvie velike stranke na svijetu: Aristokratska i pučka (demokratska). Medju objema je temeljna razlika je ovo: aristokratima je narod sredstvo ili puki objekt za njihovu politiku: demokratima je sam narod subjekat u politici, kojoj vazda određuje svrhu, ako i treba da prepusti svomu vodstvu, da određuje najuspješnija i najsgodnija sredstva. Prema tomu spadaju medju aristokratske stranke najprije liberalci i klerikalci zatim državni, plemenski i kontinentalni imperialisti, napokon svi šoviniste i fanatici bez obzira na to, jesu li fanatici narodni, politički ili vjerski. Gornja razlika vriedi naime i za taj slučaj, kad čitav jedan narod, jedna država ili u obće jedna skupina ljudi, zamisli takvu osnovu, po kojoj druga država, narod ili stališ imade biti sredstvom za koju mu drago svrhu. A kakav je prema spomenutomu glavnomu obilježju demokratskih stranaka, njihov odnošaj prema narodu i puku?

Demokratske stranke ne samo da nisu i ne mogu biti bezvjerske, nego one štede svako vjersko čuvstvo i kod svojih protivnika, a kod svojih pristaša smatraju ga moralnim svojim temeljem, premda se inače ne brinu i ne mogu brinuti za vjerske stvari. Demokratske stranke ne mogu nadalje i ne smiju biti revolucionarne, u doslovnom smislu te rieči, to jest ne smiju žrtvovati slobodu i život svojih pristaša, dokle god mogu baš tom slobodom, životom i imetkom njihovim svoju

“Zato valja ne samo snositi (tolerirati), nego poštivati svačije misli i osjećaje osobito, kad se smatraju svetinjom, a naročito to vrijedi za skupne misli i osjećaje, to jest za sve ono što se kratko zove narodnom dušom”

svrhu postići i postizavati, a to je svagdje, gdje je priznata jednakost svih ljudi pred zakonom barem u privatnom pravu. Demokratske stranke napokon ne mogu i ne smiju biti izključivo stališke stranke, to jest ne mogu pristati uz politiku t. z. razredne ili stališke borbe.

Demokracija je dakle jednaka opreka ateizmu i klerikalizmu, revoluciji i birokratizmu, današnjemu socijalizmu i današnjemu kapitalizmu. Ateizam je aristokratizam vanredno, ali jednostrano razvite misli, klerikalizam je aristokratizam uzvišene, ali krivo shvaćene misije. Revolucija je negacija ličnosti, kao i birokratizam. Socijalizam je apoštol državne svemoći, kako je kapitalizam tiranija novca nad radom. Sve je ovo nespojivo s naprednim duhom i sa znanstvenom metodom, koja je demokraciji stvorila novu nauku: čovjek je i društveno biće i posebna moralno odgovorna ličnost. I društvu i sebi pripada duhovno i tjelesno. Za to se moraju jednako razvijati sve njegove sposobnosti, ali uvijek sa stanovišta, da je duh pokretač tielu, a pojedinac pokretač društvu. No duh je od tiela tako zavisn na ovome svijetu, a pojedinac društvu toliko obvezan, da nastaju sukobi i metež čim nema podpunoga sklada medju idejama i medju životnim potrebama, medju socijalnom dužnošću i individualnim pravom. Zato valja ne samo snositi (tolerirati), nego poštivati svačije misli i osjećaje osobito, kad se smatraju svetinjom, a naročito to vrijedi za skupne misli i osjećaje, to jest za sve ono što se kratko zove narodnom dušom.

No pri tom ne valja zaboraviti ni na narodno tielo: na gospodarske i političke interese koli države, toli manjih javnih organizacija.

Ni klerikalizam ni liberalizam ne priznaje narodne duše, a mjesto za “narodno tielo” najvole se brinuti za se. Zato su jednako daleko i od slavenske demokracije i od hrvatske pučke seljačke stranke.”

Umjesto zaključka

Početak 1905. Pokrenut je proces osnivanja lokalnih organizacija Hrvatske pučke seljačke stranke. Prva terenska organizacija osnovana je krajem siječnja za Virje i Virovske konake (danas Novo Virje), a u veljači je slijedilo utemeljenje stranačkih podružnica u Hrastovici, Raiću, Roždaniku, Jazavici, Novigradu Podravskom, Hrvatskoj Kostajnici, Kutima (Stupničkim), a na samom kraju mjeseca pridružile su im se lokalne organizacije: Đurđevac, Kloštar Podravski, Podravske Sesvete, Kalinovec, Budrovec, Čepelovec, Prugovec, Mičetinec, Suha Katalena, Pračno i Topolovac kraj Siska. Prema tome, u samo mjesec dana osnovano je dvadesetak organizacija HPSS-a u Podravini, Banovini (Baniji) i Posavini. Taj je posao nastavljen sličnim intenzitetom i kasnijih mjeseci što se može vidjeti iz priložene tablice. Moguće je utvrditi da je tijekom prve polovice 1905. godine osnovano preko 130 mjesnih organizacija HPSS-a, a u tom razdoblju definiraju se tri glavne jezgre s velikom gustoćom stranačkih organizacija: 1. Podravina s Bilogorom; 2. Sjeverna Moslavina; 3. Posavina (s težištem na brodom području).

Stjepan Radić je na čelu Hrvatske pučke seljačke stranke promišljao i europsku politiku. On je o europskim političkim pitanjima objavio tri knjige: Moderna kolonizacija i Slaveni (1904), Savremena Evropa ili karakteristike evropskih država i naroda (1905) i Današnja financijska znanost (1908). Tim se knjigama potvrdio ne samo kao političar

europskog dometa nego i kao vrsni znanstvenik koji s autoritetom raspravlja o problemima svoga vremena i suvereno nudi rješenja brojnih europskih problema. Stjepan Radić je s bratom Antunom 1907. osnovao posebnu tiskaru, što mu olakšava tiskanje vrlo kvalitetnog lista "Dom" i drugih izdanja vezanih uz djelatnosti Hrvatske pučke seljačke stranke.

Stjepan Radić pokušao je već 1905. izboriti ulazak u Hrvatski sabor, kandidiravši se na izborima u kotaru Petrinja. On je za prvoga stranačkog predsjednika izabran na prvoj Glavnoj skupštini HPSS-a 17–18. rujna 1905, na tu je dužnost redovito biran do kraja života, i to svake godine na Glavnoj skupštini. U Hrvatski je sabor izabran tek 1908, nakon više pokušaja. U saborske klupe bio je izabran u izbornim kotarevima Ludbreg i Novigrad Podravski. U Hrvatskom saboru mu se uskoro pridružio i brat Antun te Hrvatska pučka seljačka stranka postaje sve prisutnija u hrvatskoj politici istovremeno gradeći suvremenu hrvatsku narodnu političku misao, ali i postojanu stranačku infrastrukturu na terenu, što će se pokazati presudnim u budućnosti.

Izdati sabrana djela

Kako bi se misao Stjepana Radića mogla kvalitetno promišljati, jedan od prvih budućih zadataka vodećih hrvatskih znanstvenih i kulturnih institucija trebalo bi biti priprema i objavljivanje kritičkog izdanja njegovih sabranih djela. K tome valja dodati i nužnost što skorije realizacije enciklopedije (ili barem leksikona) braće Radić, u tiskanoj i online inačici. Svakako bi trebalo objaviti i sabrana djela Antuna Radića (19 knjiga) u digitalnom obliku, a možda i kao novo tiskano kritičko izdanje, kako bi najširoj javnosti na adekvatan način bili predstavljeni ljudi čije su misli i djela ugrađeni u temelje naše domovine. Braću Antuna i Stjepana Radića bi trebalo brendirati kao hrvatske "Gandhije", a da to nije bez osnove, govori članak "Hrvatski mirotni i indijski nenasilni pokret" koji je Stjepan Radić napisao kao predgovor knjizi Naš Gandhi autora Romaina Rollanda objavljenoj u Zagrebu 1924. u nakladi Radićeve slavenske tiskare. U predgovoru je Stjepan Radić naglašavao duboku srodnost

indijskog nenasilnog i hrvatskog mirotnog pokreta. Knjiga je tiskana za vodeće aktiviste Hrvatske republikanske seljačke stranke u 3000 primjeraka. U budućnosti bi bilo zanimljivo iscrpno usporediti srodnost Gandhieve misli i djelatnosti s onom braće Radić. Za kraj ovoga teksta istaknimo da je Stjepan Radić u predgovoru uz ostalo napisao: "Bože moj, pa ta indijska seljačka sirotinja trpi ono isto, što i mi hrvatski seljaci, dapače još i više, a taj indijski učitelj i organizator naroda ono je isto, što je bio pokojni Ante Radić i ostali osnivači Hrvatske seljačke stranke... Naš će Gandhi dakle doći u ruke izključivo onima, čiji i jest, to jest Hrvatima mirotnorcima, i kod njih će Gandhi učiniti svoje. Naš hrvatski seljački pacifizam i do sada je bio nesalomiv, ali od sada će biti još nepobjediviji. Naši seljački prvaci osobito će dobro upamtiti i podpuno shvatiti ovu Gandhijevu temeljnu nauku; Kukavština je veće zlo od nasilja; kukavica je gori od tiranina; protivnik sam svakoj sili, ali volim trgnuti mač, negoli kao rob pasti na koljena pred tiraninom. Svaki naš čovjek dobro znade, da je ovo nauka naše seljačke stranke. Svaki znade, da smo mi uvijek narodu govorili, da naš pacifizam nije kukavština, te smo to osobito izticali i prema talijanskim fašistima i prema batinašima sviju vrsti."

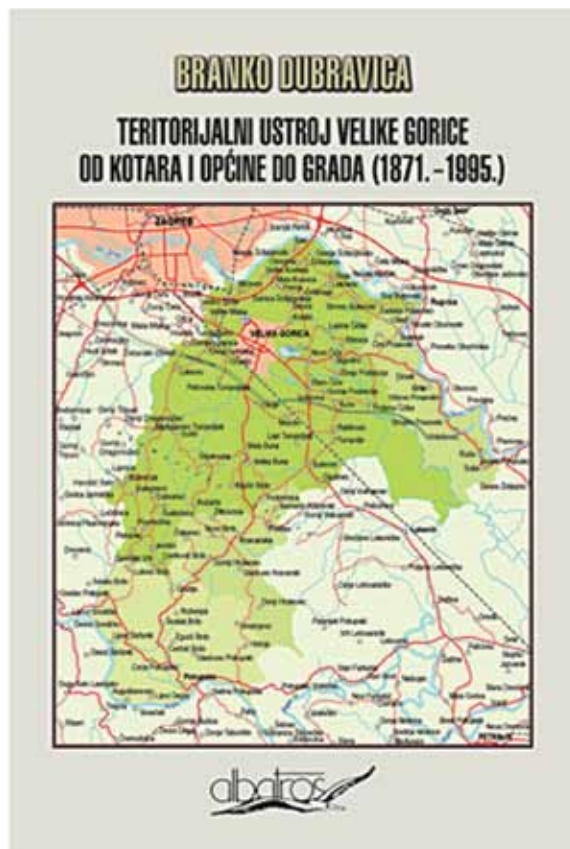
Središnja Hrvatska srce HPSS-a

U ovom članku nastojao sam definirati grupu ljudi koja je radila na osnivanju Hrvatske pučke seljačke stranke te utvrditi njihovo teritorijalno podrijetlo i zanimanja odnosno društveni status 1904-1905. godine. Moguće je zaključiti kako je velika većina utemeljitelja potjecala iz središnje Hrvatske, a pretežito su predstavljali inteligenciju seljačkog podrijetla kojima su se kasnije pridružila dva seljaka. K tome sam nastojao uočiti na kojem području je do sredine 1905. bila jezgra stranačke terenske infrastrukture zaključivši da se ponajprije radilo o Podravini s Bilogorom, sjevernoj Moslavini i Posavini (osobito brodskoj). Također sam u cijelosti donio nekoliko članaka i programskih spisa važnih za razumijevanje temeljne ideologije i inicijalne faze Hrvatske pučke seljačke stranke s težištem na razdoblje do početka ljeta 1905. godine.

Teritorijalni ustroj Velike Gorice od kotara i općine do grada (1871. – 1995.)

TEKST I FOTOGRAFIJE:
Aleksandar Božić

Nedavno je u Gradskoj vijećnici promovirana nova knjiga prof. dr. sc. Branka Dubravice Teritorijalni ustroj Velike Gorice od kotara i općine do grada (1871. – 1995.) u biblioteci Albatros Pučkog otvorenog učilišta. Monografiju su predstavili dr. Agneza Szabo koja je govorila o povijesti upravno – teritorijalnog ustroja u Republici Hrvatskoj, zatim sam autor i mr. Ante Šagovac, predsjednik nekadašnjeg Odbora za povrat lokalne samouprave u Veliku Goricu. Treba na početku konstatirati da je rad profesora Dubravice sadržajno pionirski rad o suvremenoj lokalnoj samoupravi u Hrvatskoj. Upravno - teritorijalna podjela na kotar i općine, uspostavljena u drugoj polovini 19. stoljeća, bila je na snazi u četiri državna okvira od Austro-Ugarske Monarhije do prvog desetljeća FNR Jugoslavije. Podjela na općine bila je na snazi od 1955. do 1992. kada je u Republici Hrvatskoj uspostavljena teritorijalna podjela na županije, gradove i općine. Posebna vrijednost monografije je u analizi razgraničenja između kotara zagrebačkog i velikogoričkog i kasnije između gradova Zagreb i Velika Gorica. Knjiga će biti od posebnog interesa za sve one koji se bave lokalnom samoupravom i teritorijalnim ustrojem jedinica lokalne i područne samouprave jer

sadrži znanstvenu i stručnu povijesnu analizu upravno - teritorijalnog ustroja područja Turopolja i Velike Gorice, ali i njegovih povijesnih korijena.

Najintrigantniji dio monografije je dio o ukidanju lokalne samouprave u Velikoj Gorici 1990. godine i društvena i politička borba za njen povratak četiri godine kasnije.

Prof. dr. sc. Branko Dubravica na promociji svoje knjige o povratu lokalne samouprave u Veliku Goricu. Lijevo od njega je urednik Miljenko Muršić te dr. sc. Agneza Szabo

Ukidanje Općine Velika Gorica 1990.

Paradoksalno je da je samo nekoliko mjeseci nakon prvih višestranačkih demokratskih izbora 1990. godine za Sabor SR Hrvatske i Općinu Velika Gorica, pokrenut postupak njenog ukidanja zajedno sa drugim općinama u Gradskoj zajednici općina grada Zagreba. Radilo se o konceptu tzv. metropolizacije Zagreba. Pokrenut je postupak spajanja 14 općina, odnosno njihovog ukidanja i osnutak jedinstvene općine Grad Zagreb - metropola. Normativna osnova pronađena je u odredbi čl. 167. st. 3. Ustava SRH iz 1974., a što je u svakom slučaju pravno bilo dvojbeno.

Jedinstvena Općina Grad Zagreb normativno je uređena Zakonom o spajanju općina s područja gradske zajednice Zagreb i prestanka Gradske zajednice Zagreb od 14. studenog 1990.

Ukidanjem Općine Velika Gorica sve pravne kompetencije i sva ovlaštenja formalno prenesene su na Grad Zagreb i njegove institucije. Velika Gorica postala je jedno od 15 područja Grada Zagreba. U Velikoj Gorici od 1. siječnja 1991. djelovao je Područni ured gradske uprave i Područni ured gradskih sekretarijata (danas upravni odjeli).

U to vrijeme već je na snazi bio Ustav Republike Hrvatske (Božićni Ustav) koji jamči pravo građana na lokalnu samoupravu. Međutim, novi ustroj Grada Zagreb uskratilo je to pravo, lišavajući građane svakog lokalnog subjektiviteta.

Provedba metropolizacije i ukidanje jedinica lokalne samouprave koje su imale stoljetnu upravno teritorijalnu autonomiju bila je, doduše, legalna, ali potpuno nelegitimna. Građane nitko ništa nije pitao, a dokidanje općine Velika Gorica dogodilo se samo nekoliko mjeseci nakon demokratskih izbora.

Uspustava županija, gradova i općina

Zakon o podjeli RH na županije, gradove i općine stupio je na snagu 1. siječnja 1993. godine. Zakonom je Republika Hrvatska podijeljena na 20 županija i Grad Zagreb, koji ima status županije na čelu sa gradonačelnikom. Zagreb funkcionira kao posebna i jedinstvena teritorijalna upravna cjelina. Takvo stanje je potrajalo od 1. siječnja 1993. do 20. rujna 1995. godine.

Stvaranje Zagrebačke županije
Radi potrebe stvaranja Zagrebačke županije bilo je nužno odvojiti dijelove Zagreba u njegovom okruženju od grada Zagreba. Izdvojeno je cijelo područje bivše Općine Samobor i Dugo Selo te veći dio ruralnog prostora prema slovenskoj granici nekadašnje Općine Zaprešić. U županiji Grad Zagreb ostalo je cijelo područje bivših općina Sesvete i Velika Gorica. Na taj način je Zagrebačka županije podijeljena na dva dijela i nije činila teritorijalnu cjelinu.

Prve inicijative u Velikoj Gorici za povrat lokalne samouprave

Na zasjedanju skupštine Zagrebačke županije 27. rujna 1993. pokrenuto je pitanje preispitivanja uređenja odnosa dviju županija, Zagrebačke županije i Županije Grada Zagreba. Na tu temu je organizirana tribina u Velikoj Gorici 7. listopada 1993. U

Mr. Zdravko Lučić, jedan od inicijatora osnivanja Odbora za povrat lokalne samouprave u Veliku Goricu

tom kontekstu na inicijativu Zdravka Lučića 30. studenog 1993. organizirana je tribina u Narodnom sveučilištu pod naslovom Velika Gorica u sustavu lokalne samouprave. Nakon tribine skup se usuglasio u sljedećem: gubitak lokalne samouprave te političkog samoupravnog identiteta Velike Gorice ima negativne posljedice i zbog toga treba redefinirati odnose s gradom Zagrebom i naselju Velika Gorica priznati status grada. Stajalište ove tribine bila su osnova za poziv na skup građana na kojem je 14. prosinca 1993. osnovan inicijativni Odbor za povratak lokalne samouprave u Veliku Goricu, Turopolje, Posavinu, Pokuplje i Vukomeričke Gorice. Po značaju odbor je bio nadstranački, a po organiziranosti međustranački.

Odbor prikupio 20 tisuća potpisa građana

Na navedenom sastanku za predsjednika inicijativnog odbora izabran je Antun Šagovac, a za tajnika Vlado Horina. Inicijativni odbor je u kratkom roku konstituiran kao stalni odbor sa zadatkom da poduzima aktivnosti

Mr. Antun Šagovac, predsjednik Odbora za povrat lokalne samouprave u Veliku Goricu

za povratak lokalne samouprave.

Ono što je osobito dalo poticaj povratku lokalne samouprave je svijest ljudi s ovog prostora o zajedničkom pripadanju teritoriju koji ima svoju dugu tradiciju i svoju upravno gospodarsku samostalnost. Voluntarističko - birokratskim pristupom teritorijalnom ustroju i ukidanjem lokalnog subjektiviteta nerazumno je ukinuto ono što je desetljećima stvarano. Građani su, zapravo, bili zaknuti u ustavnom pravu na lokalnu samoupravu. S druge strane članovi Odbor bili su uvjereni da Velika Gorica sa područjem koje joj gravitira ima dostatni razvojni potencijal.

Odbor je prikupio je oko 20 000 potpisa građana, prijašnje Općine Velika Gorica, koji su potpisali zahtjev koji je upućen Saboru Republike Hrvatske radi povratka lokalne samouprave, s prijedlogom da se iz Grada Zagreba izdvoji bivše područje Općina Velika Gorica i priključi Zagrebačkoj županiji, uz obvezatan ustroj lokalne samouprave priznanjem Velikoj Gorici statusa Grada i formiranje općina na ostalom području pre-

Vlado Horina, tajnik Odbora za povrat lokalne samouprave u Veliku Goricu

ma zakonskim kriterijima i željama građana. Potpisi građana dali su Odboru puni legitimitet i obvezali ga na sveopću aktivnost radi ustroja lokalne samouprave, ali su obvezali i nadležna tijela hrvatske vlasti Republike Hrvatske (Hrvatski Sabor i Vladu) i da prihvate inicijativu i u zakonskoj proceduri realiziraju opravdane zahtjeve građana.

Protivljenje povratku lokalne samouprave

Tadašnja vlast u Gradu Zagrebu usprotivilo se težnjama građana ovog područja za vraćanje lokalne samouprave. Od tadašnje aktualne vlasti, umjesto stvarnog povratka lokalne samouprave, ponuđeno osnivanje gradskog kotara, kao savjetodavnog tijela bez pravnog subjektiviteta, prava odlučivanja i imovine. Pravi razlog zbog čega je Grad Zagreb proveo metropolizaciju i zbog toga pokušao onemogućiti povratak lokalne samouprave na naše područje je u prirodnom i društvenom bogatstvu ovog područja, a od osobitog interesa bila je pitka voda i zračna luka.

Treba reći da je velikogorički HDZ u

Ivan Janković, član Odbora za povrat lokalne samouprave u Veliku Goricu i član delegacije za pregovore sa Zagrebom

početku bio protiv djelovanja Odbora, poštujući stranačku stegu, ali dobar dio članova vladajuće stranke potiho se nadao da će se neodrživo stanje besparavnosti Velike Gorice ipak promijeniti. Od početka inicijative za povrat lokalne samouprave jedino je Glasnik Turopolja, od velikogoričkih i zagrebačkih medija, Odboru pružao bezrezervnu podršku. Glasnik Turopolja je 1994. godine o svome trošku financirao tiskanje separat o povratu lokalne samouprave u 5 tisuća primjeraka, čime su ideje Odbora doprle do velikog broja Velikogoričana.

Akcija se pretvorila u pokret

Akcija za povratak lokalne samouprave prerasla je u pokret koji se uspješno izborio za povratak lokalne samouprave. Zakonom o Zagrebačkoj županiji (Nar. nov. 69/95) iz područja Grada Zagreba izdvojen je Grad Velika Gorica i općine Orle, Kravarsko i Pokupsko kao samostalne jedinice lokalne samouprave.

Pokušaj amputacije

U Velikoj Gorici je postojao politički kon-

senzus, kada je već bilo notorno da će Velika Gorica dobiti status grada. Pred kraj akcije Odbora i velikogorički HDZ je počeo podržavati zahtjeve za povratom lokalne samouprave, vjerojatno na osnovu odluke središnjice stranke koja se bojala da će izgubiti političku podršku Velikogoričana. Glavni problem uz Veliku Goricu bili su i zahtjevi Zaprešića za izdvajanjem iz sastava Zagreba te neustavna situacija sa Zagrebačkom županijom koja je bila podijeljena na dva dijela. To nije značilo da je povrat lokalne samouprave bio lak. Dio političkih snaga u Zagrebu i državi dolazio je na razne ideje kako uzeti što veći dio teritorija Velike Gorice. Svakako najbizarnija je bila ideja da granica između Zagreba i Velike Gorice bude kod Zubak auta, to jest da Zagreb prigrabi velikogoričko crpilište i Zračnu luku Zagreb. Velikogoričani su ostali jedinstveni i prema amandmanu na prijedlog Zakona o Zagrebačkoj županiji da Velika Mlaka, Mičevac, Velika Kosnica, Novaki Ščitarjevski i Sasi pripadnu Gradu Zagrebu. Bilo je jedinstveno stajalište da se bivša Općina Velika Gorica mora izdvojiti iz Grada Zagreba u svojim granicama u kojim je i pripojena Gradu Zagrebu. Navedeni amandman nije prihvaćen u Hrvatskom saboru.

Odnosi sa Zagrebom

Kada su u pitanju odnosi sa Zagrebom u vrijeme akcije povratka samouprave isticano je od strane Odbora da se interesi Zagreba i Velike Gorice prožimaju i da upravno - teritorijalnu podjelu, u okviru ostvarivanja prava na lokalnu samoupravu, ne treba doživljavati kao čvrstu granicu. Dapače, danas sa sigurnošću možemo zaključiti da se Grad Zagreb treba širiti i razvijati u pravcu „konfederiranja metropolizacije“. Kada je u pitanju Velika Gorica, postoji očigledna reverzibilna interakcija, jer sve što se izgradi ili pozitivno učini na području Velike Gorice jesti i u

Razgraničenje sa Zagrebom

Osobitu pozornost treba obratiti na razgraničenje s gradom Zagrebom 1952. godine kada se od Općine Odra odvaja u korist Općine Brezovica, Odranski Obrež i Odranski Strmec, te na ukidanja kotara 1995. godine, kada cijela Općina Odra, ulazi u sastav Općine Remetinec čime se odvaja od svoje tradicionalne povezanosti s Velikom Goricom kao središtem Turopolja.

interesu Grada Zagreba, pa i u Republike Hrvatske. Metropolizacija ima opravdanja samo ako se razvija kao decentralizirani koncept razvoja Zagreba kao glavnog grada, a u odnosu na susjedne gradove i općine. Decentralizacijom širenja i razvoja metropole biti će obogaćen i Zagreb kao metropola i njegovi susjedni gradovi i općine.

Političko povijesna važnost akcije povratka lokalne samouprave

Postavlja se pitanje dali bi bez predmetne akcije za povratak lokalne samouprave i bez nje bila vraćena lokalna samouprava. Moje mišljenje da taktika čekanja i očekivanja da se netko drugi izbori za povrat lokalne samouprave umjesto građana Velike Gorice, ne bi imala izgleda na uspjeh zbog izrazito jakih pretenzija upravo za velikogoričko područje.

Grad Zagreb iza sebe ima Medvednicu, ogromnu fizičku prepreku za širenje na sjever i jugozapad. Kada je pedesetih odlučio „preskočiti“ Savu i urbanizirati te prisvojiti taj dio Turopolja stvaranjem Novog Zagreba, započeo je proces uzurpacije turopoljskih naselja i resursa.

Kada je vodocrpilište Mala Mlaka uništeno zagađenjem od strane zagrebačke industrije, Zagreb je strateški interes za pitkom vodom

Prvi saziv Gradskog vijeća Grada Velike Gorice. Osnivačka sjednica održana je 29. studenoga 1995. godine

pronašao u velikogoričkom vodocrpilištu koje s četiri od pet bunara napaja vodom Zagreb i njegovu okolicu.

Zagrebačka županija i Zagreb vlasnici su i neprocjenjivog vodocrpilišta Črnkovec, bez participacije Velike Gorice u vlasništvu. Izgradnjom nove zračne luke Dr. Franjo Tuđman i njenim koncesioniranjem Velika Gorica je izbačena iz vlasničke strukture Aerodroma Zagreb. Gorica je posljednji nekoliko godina imala samo 5 % vlasništva nad Zračnom lukom u odnosu na sedamdesete kad je Aerodrom Pleso bio turopoljsko poduzeće u kojem je od oko 1100 zaposlenih dvije trećine bilo s velikogoričkog područja.

Sada zagrebačka naselja Odra, Hrašće i Meštrica, sve odreda plemenitaška turopoljska sela, pripojena su na velikogorički sustav

kanalitacije. Zagreb se, na kraju dočepao i dijela Velike Mlake. U velikomlačkom naselju Veliko Polje, lijevi dio ulice pripada Gradu Zagrebu, a desni Velikoj Gorici. Ako razmišljamo pesimistički, možda se u ne tako dalekoj budućnosti otvori pitanje izdvajanja Velike Mlake i Mićevca iz Grada Velike Gorice zbog znatno veće financijske moći metropole i mogućnosti koje može pružiti svojim žiteljima. Spomenimo i Jakuševac koji je već odavno izgubljen. Zagreb, mic po mic, otkida dijelove Turopolja i Vukomeričkih gorica. Velika Gorica se suočava s činjenicom da je Hanibal ante portas.

Današnja važnost lokalne samouprave

U Europi se danas govori o potrebi Europe sa dvije brzine što smatram problematičnim. Međutim, kada je u pitanju decentralizacija i jačanje potencijala lokalne samouprave

U Velikoj Gorici je sredinom devedesetih postojalo političko jedinstvo i konsenzus oko nužnosti povrata lokalne samouprave. Podršku je došao dati i Josip Pankretić, saborski zastupnik HSS-a na slici s lokalnim članovima stranke (gore). Poslije osnivačke sjednice gradskog vijeća, kod Velike Mlake počelo je postavljanje oznaka o teritoriju Grada Velike Gorice (dolje).

očekujemo razvoj Hrvatske u tri brzine na razini središnje vlasti, županija, općina i gradova. Ako vrijeme potvrdi da je Europska unija uspješni projekt, u što ne sumnjam, nacionalne države će biti sve slabije, a što će davati sve više značaja lokalnoj i područnoj samoupravi i upravi.

Optimalno i djelotvorno normativno uređenje te teritorijalna organizacija lokalne i područne samouprave na osnovi načela supsidijarnosti i autonomije biti će jedini pravi adekvatni odgovor na proces globalizacije i europeizacije s ciljem očuvanja naše tradicije, kulture i djedovine.

Josip Bobešić, prvi gradonačelnik Grada Velike Gorice s dogradonačelnicima i članovima poglavarstva

Pouke iz povijesti

Na kraju se možemo zapitati jesmo li nešto naučili i izvukli pouke iz svojeg povijesnog odnosa sa Zagrebom. Prva pouka je da je nelegitimno i nedopustivo jednostrano i samovoljno ukidanje tradicionalnog subjekta lokalne samouprave sa dugom tradicijom i kontinuitetom upravno - teritorijalnog ustroja.

Druga pouka jest da se Zagreb ne treba konfrontirati sa svojim susjednim gradovima i općinama, već s njima treba graditi kooperativne odnose. Treba decentralizirati funkcioniranje grada Zagreba prema susjednim gradovima i općinama, osobito u odnosu na nove investicijske projekte i izgradnju objekata i infrastrukture u funkciji javnih potreba.

Okom etnologa

Istraživački rad

Višnje Huzjak

Prof. Višnja Huzjak (Foto: A. Božić)

PIŠE: Maja Ergović

FOTOGRAFIJE: VIŠNJA HUZJAK

Uvod

U Muzeju Turoplja u tijeku je izložba Okom etnologa - istraživački rad Višnje Huzjak. Riječ je o svojevrsnoj zahvali bivšoj direktorici Muzeja Turoplja koja je tu temeljnu kulturnu instituciju Velike Gorice vodila 40 godina. Višnja Huzjak je iza sebe ostavila 4500 negativna fotografija narodnih običaja, seoskih poslova, narodnih nošnji i ostale etnografskog gradiva. Gospođa Huzjak smatra da je

njezin najveći doprinos turopoljskoj kulturi uređenje, zapravo spašavanje zgrade Muzeja Turoplja, nekadašnje turopoljske vijećnice koja je izgrađena 1976. godine. Kad je Višnja Huzjak postala direktorica Muzeja, u prizemlju je za velikih kiša bilo vode do iznad gležnja. Direktorica je pokrenula projekt saniranja zgrade. Iz okruženja zgrade Muzeja Turoplja odveženo je više od 100 metara kubičnih zemlje. Uokolo Muzeja izrađena

Višnja Huzjak s kćeri Ivančicom i njezinom obitelji prilikom otvorenja izložbe u Muzeju Turoplja

Spašavanje oltarnih kipova iz pokupske crkve 15. i 16. studenoga 1991. i izložba u Muzeju Turopolja u prosincu iste godine

su 22 upojna bunara. Potom je isušena sama zgrada posebnom tehnikom koju su u Hrvatsku donijeli njemački stručnjaci.

Višnja Huzjak se ponosi i izradom stalnog postava Muzeja Turopolja te sa stotinjak izložbi kojima je bila autor. Posebno mjesto u njezinoj profesionalnoj karijeri bilo je spašavanje vrijednih baroknih drvenih kipova iz crkve Svetoga Ladislava u Pokupskom za vrijeme Domovinskog rata. Akciju je inicirao i organizirao Aleksandar Božić, a stručnu pomoć u rastavljanju oltarnih kipove, propovjedaonica i druge crkvene opreme i uresa organizirala je Višnja Huzjak. Bila je to jedinstvena akcija u povijesti Domovinskog rata. Velikogoričani su mogli vidjeti kipove i drugu

opremu pokupske crkve na izložbi u Muzeju Turopolja. Vodeće danske novine prenijele su dijelove izložbe u Kopenhagen. Otvorenju izložbe prisustvovala je i Višnja Huzjak. Bivša direktorica Muzeja Turopolja spada u samozatajne domoljube koja je cijeli život posvetila povijesti i kulturi Turopolja i cijelog velikogoričkog kraja. Ona pripada takozvanim sakupljačima, nazivam ih ljudima hrčcima koji svaki papir, predmet, ruho, dokument ili fotografiju skupljaju i čuvaju s ogromnom strašću. Posljedica takvog karaktera Višnje Huzjak je ogroman muzejski fundus i doprinos kulturi i povijesti Velike Gorice i šire. U nastavku donosimo tekst Maje Ergović stručnjakinje Muzeja

Običaj kićenja blaga cvjetnim vijencima za Jurjevo. Slika je nastala 1970. u Gradićima. O jurjevskim običajima Višnja Huzjak izdala je knjigu *Zeleni Juraj*, na osnovu koje je Televizija Zagreb u Gradićima snimila dokumentarni film. Autor: Višnja Huzjak

Turopolja, autorice izložbe Okom etnologa - istraživački rad Višnje Huzjak.

“Izložba Okom etnologa – istraživački rad Višnje Huzjak, retrospektivni je uvid u dugogodišnji rad Višnje Huzjak u Muzeju Turopolja. Pregledom muzejske dokumentacije – fototeke, hemeroteke i terenskih zapisa nalazimo brojnu zabilježnu etnografsku građu. Gotovo da nema običaja i događaja u razdoblju od 1960. do 1990-tih godina u Turopolju koje Višnja Huzjak nije popratila, fotografirala i opisala.

Direktorica Muzeja Turopolja

Muzej Turopolja osnovan je 13. srpnja 1960. godine, a Višnja Huzjak kao prva ravnateljica s radom započinje 1. studenoga iste godine. Bila je željna terenskog rada pa je već s prvim istraživanjem započela odmah po dolasku u Muzej, a prva lokacija koju je istraživala bilo je selo Dubranec i Ivanjski običaji.

Prvo desetljeće djelovanja Muzeja vrlo je važno razdoblje u razvoju Muzeja Turopolja. Višnja Huzjak, vlastitim fotoaparatom zalaže se za dokumentiranje etnografske baštine na samom terenu. Njezina terenska istraživanja rezultirala su skupljanjem predmeta po selima Turopolja te formiranjem temeljnog fonda muzejske dokumentacije, a za potrebe vlastite etnografske struke. Snimila je više od 4000 fotografija s ciljem bilježenja baštine: običaja, nošnji, arhitekture i seoskog života Turopolja. Velik dio njezinih fotografskih zapisa korišten je u mnogim etnografskim izložbama, dijelovima stalnih postava i povremenih izložbi te su objavljivani u stručnim publikacijama i katalozima.

Istraživačica jurjevskih običaja

Najveći dio istraživačko-terenskog rada Višnja Huzjak posvetila je jurjevskim običajima. Još kao studentica, a na poticaj

Prevlačenje drvene kuće u Kućama sedamdesetih godina. Autor: Višnja Huzjak

profosora Milovana Gavazzija 1950. godine započinje istraživati proljetne ophode, a najviše se bavila Jurjevom na prostoru sjeverozapadne Hrvatske, uključujući i Turopolje, što je kasnije rezultiralo knjigom Zeleni Juraj koju je 1957. godine izdao Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu – Publikacija etnološkog seminara 2. Knjigu je struka pozitivno ocijenila, a Televizija Zagreb potaknuta njome snimila 1970. godine dokumentarni film Turopoljsko Jurjevo. Prilikom priprema nominacija 2009. godine u Ministarstvu kulture Republike Hrvatske za UNESCO-ovu Reprezentativnu listu nematerijalnih kulturnih dobara čovječanstva predloženo je da jedna od šesnaest nominacija bude i običaj Jurjevo u Turopolju. Zasigurno je tome pridonijelo i višegodišnje vrijedno istraživanje Višnje Huzjak koje je stručnjacima etnolozima pomoglo u

pripremi teksta za nominaciju. Osim običaja Jurjeva, Višnja Huzjak istraživala je i drvenu tradicijsku arhitekturu Turopolja. Kustosi Muzeja već od 1972. godine kontinuirano rade na terenu istražujući i bilježeci materijalnu i nematerijalnu baštinu Turopolja. Dakako da je od samih početaka u tome aktivna upravo ravnateljica i kustosica Višnja Huzjak koja je, baveći se drvenom arhitekturom, i sama promišljala kako što bolje predstaviti ovaj specifičan način gradnje široj javnosti te je razradila prijedlog Etno parka na Plesu koji splotom nespretnih okolnosti nikada nije realiziran.

Životopis

Višnja Huzjak rođena je 18. lipnja 1931. godine u Podgoraču, općina Našice u Slavoniji. Kako su njeni roditelji bili učiteljima više su navrata morali promijeniti mjesto rada pa je Višnja već kao dijete osnovnu školu pohađala

Višnja Huzjak s KUD-om Nova zora iz Donje Lomnice koji je odvela na Smotru folkloru u Zagrebu 1967. godine

u Podgoraču, potom u Pitomači, gimnaziju je započela u Čazmi, a završili u Bjelovaru. Školovanje nastavlja 1950. godine odlaskom u Zagreb gdje upisuje Filozofski fakultet, studij etnologije. Za vrijeme studija, tijekom ljetnih praznika sakuplja i proučava etnografsku građu na području Bjelovara i Čazme, te pomaže pri sakupljanju etnografske građe za Gradski muzej u Bjelovaru.

Narodni odbor općine Velika Gorica, Konzervatorski zavod i Etnološki seminar u Zagrebu organizirali su 1955. godine prikupljanje etnografskih predmeta na području općine Velika Gorica za budući Muzej Turopolja, a u tom poslu sudjeluje i tadašnja studentica Višnja Huzjak.

Tom prilikom obišla je s još tri kolegice veliki broj turopoljskih sela i prikupile oko 150 predmeta koje su uz bilješke i podatke o istima, te opširan izvještaj o terenskom istraživanju predale za arhivu budućeg muzeja. Na taj način već se djelomično upoznala s etnografijom Turopolja što će joj biti od velike pomoći u budućem radu u Muzeju.

Na poticaj Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu, V. Odjela odbora za narodni život i običaje južnih Slavena obradila je i Akademiji predala rad pod naslovom Prerada i obrada lana, konoplje i vune – tkanje i tkalačke tehnike u selu Rastovcu. Studij etnologije završava u redovitom roku te diplomira 30. rujna 1955. godine.

Gradski muzej Bjelovar

U Gradskom juzeju Bjelovar radila je od 6. siječnja 1956. do 1960. godine kao kustosičica, a kustoski ispit položila je 1958. godine s temom Tipovi poculica bjelovarskog kraja. Postavila je izložbu Život našeg sela u prošlosti – etnografija bjelovarskog kraja, za što je prikupila, stručno obradila i dokumentirala većinu izloženih predmeta. Ti su predmeti danas dio etnografske zbirke bjelovarskog muzeja, zajedno s nizom od gotovo tisuću negativu. Rad na terenu potaknuo ju je da i sama završi tečaj fotoamaterstva u Bjelovaru 1957. godine i od vlastitih sredstava kupi fotoaparat Zeiss Ikon. Njezino iskustvo muzejskog rada dodatno je oboga-

tila i povremena praksa koju je provodila u Etnografskom muzeju u Zagrebu.

Muzej Turopolja

Višnja Huzjak bila je ravnateljica u Muzeju Turopolja i jedina djelatnica, organizirala je uređenje zgrade (stare turopoljske vijećnice iz 1765. godine), radila je od administrativnih do stručnih kustoskih poslova, ali i skupljala muzejsku građu na širem turopoljskom području za etnografsku, kulturno-povijesnu i arheološku zbirku. Muzej Turopolja zajedno s Arheološkim muzejom u Zagrebu 1962. godine započeo je iskapanja u Šćitarjevu, nekadašnjoh Andautoniji, gdje je do sada prikupljen iznimno vrijedan arheološki materijal iz rimskog vremena. Samostalno ili u suradnji s kolegama postavila je brojne izložbe s popratnim katalozima. Među njezinim projektima ističu se izložbe koje je realizirala s kolegicom Olgicom Lastrić 1980. godine *Plahte velikogoričkog kraja* – povodom 20. obljetnice osnivanja Muzeja, te izložbu *Drvo u Turopolju* 1988. godine. Samostalno je organizirala izložbu *Franjo Lučić – 1889 – 1989.* – uz 100 godišnjicu rođenja, 1989. godine.

Višnja Huzjak organizirala je magnetofonsko snimanje narodnih pjesama velikogoričkog kraja, zapisivala njihove tekstove, pa je zahvaljujući ovom vrijednom radu i dokumentiranju zvučnih zapisa u Muzeju sačuvano 130 narodnih pjesama na magnetofonskim vrpcama. Uz to organizirala je i snimanje etnografskih filmova *Jurjevski običaji* (1963.), *Cvjetnica* (1966.), *Blagoslov jela na Uskrs* (1966.), *Prenošenje drvene kuće* (1967.), *Svadba u Mraclinu i Buševcu* (1967.), *Jurjevo u Turopolju* (1970.), *Žetva u Turopolju* (1974.). Terenskim istraživanjima stvorila je i bogatu fototeku s preko 4000 fotografija i negatifa. Istraživala je i objavljivala priloge o običajima, kulturnim dobrima i znamenitim osobama velikogoričkog kraja.

Autorica je nekoliko vrijednih publikacija. Po dragome kraju: *Velikogoričko područje* (1974.), *Pokupsko* (1996.), *Prevlačenje drvene kuće*, *Pozdrav iz povijesti* (2006.), *Kojnača* (2007.) i *Zeleni Juraj* (1957. i 1992.) s kojim je znatno pridonijela proučavanju jurjevskih običaja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Zasluzna je za spašavanje umjetnina iz crkve Sv. Ladislava u Pokupskom za vrijeme Domovinskog rata 1991. godine.

Pred odlazak u mirovinu 1995. godine Višnja Huzjak organizirala je svoju zadnju izložbu *Povelje turopoljskih plemića*.

Brojna priznanja

Za svoj rad dobila je mnoga značajna priznanja: odlikovana je redom Danice Hrvatske s likom Marka Marulića za osobite zasluge u kulturi, (1998.) i nagradu Grada Velike Gorice za životno djelo (2008.).

Uoči svoje 60. obljetnice Muzej Turopolja predstavlja terensko istraživački rad svoje prve ravnateljice Višnje Huzjak, najvećim dijelom putem prikupljenih fotografija, što ih je snimila tijekom četiri desetljeća. Fotografije Višnje Huzjak dokumentarnog su karaktera, a snimala ih je da bi zabilježila materijalnu i nematerijalnu kulturnu baštinu kojom se bavila. Fotografija kao medij zanimala ju je ponajprije kao svjedočanstvo jednog vremena, jer oduvijek je bila svjesna da je ono prolazno i da zanimljive trenutke treba bilježiti. Upravo nam njezine terenske fotografije najbolje kazuju kakav je život u Turopolju bio od 1960. godine do današnjih dana. Njene nas fotografije vraćaju u prošlost, u nama bude razne emocije, jer one su svjedočanstvo jednog vremena, ljudi i njihova života, a koje smo možda neki od nas i samo doživjeli i proživjeli.

Ovom smo izložbom željeli prikazati manji dio vrijednog opusa umirovljene ravnateljice i kustosice Muzeja Turopolja, Višnje Huzjak.”

Donja Lomnica, Stjepan Lektorić svira Frulu ("igra u dvojnici") 1964. godine (gore). Kosac na velikomlačkom polju 1961. (dolje). Autor: Višnja Huzjak

HUZJAK VIŠNJA, etnologinja i muzealka (Podgorač, 18. VI. 1931.). Gimnaziju završila u Bjelovaru 1950., studij etnologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1955. Od 1956. radila kao kustosica u Bjelovaru, a od 1960. do umirovljenja 1996. u Muzeju Turopolja u Velikoj Gorici, kojemu je od 1961. do 1996. bila i direktoricom. Priloge o običajima, graditeljstvu, povijesti, kulturnim spomenicima i znamenitim ljudima velikogoričkog kraja te o djelatnosti muzeja objavljuje u publikacijama *Bjelovarski list* (1960.), *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske* (1961., 1964.-65.), *Velikogorički list* (1963.-66., 1968.-69., 1971.-78., 1980.-87., 1989.), *Kaj* (1974.), *Stoljeće vatrogastva Velike Gorice* (Velika Gorica 1976.), *Etnološki prilozi* (1978.), *Glasnik Turopolja* (1991.-94., 1996.-98., 2000.-2001.), *Mraclin, Slike iz povijesti* (Velika Gorica 1993.) i *Pokupsko 1991.-1996.* (Velika Gorica 1996). Njezina studija *Zeleni Juraj* značajan je prinos proučavanju jurjevskih običaja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj. Obogativši fundus Muzeja Turopolja, samostalno i u suradnji postavila brojne izložbe te ih popratila katalogima među kojima su – uz one o pojedinim likovnim umjetnicima – zapaženiji *Susreti s Lomnicom, Milka i Vilma Bedeković* (1968; suautorica Anka Simić-Bulat), *Plahte velikogoričkog kraja* (1980; suautorica Olgica Lastrić), *Turopoljsko-posavski partizanski odred* (1983.), *Franjo Lučić 1889.-1989.* (1989; suautor Zlatko Prister), 1991. *Pokupsko* (1991; suurednik Aleksandar Božić), i *Grbovnice turopoljskih plemenitaša* (1996.). Surađivala u prigodnim kulturnim i gospodarskim promidžbenim publikacijama, na HRT i velikogoričkoj radijskoj postaji te napisala brošure *Kroz ravno Turopolje* (Velika Gorica 1963; suautor B. Lučić) i *Drveno graditeljstvo Turopolja* (Velika Gorica 1969.). Zaslužna je, zajedno s organizatorom Aleksandrom Božićem za spašavanje umjetnina iz crkve sv. Ladislava u Pokupskom za domovinskog rata 1991. **DJELA:** *Zeleni Juraj*. Zagreb 1957, Velika Gorica 1992. (*Glasnik Turopolja*). *Pozdrav iz povijesti, Razglednice velikogoričkog kraja*, Velika Gorica, 2006. (*Glasnik Turopolja*).